

Tartalom

CENTRUM – Farkas Árpád

FARKAS ÁRPÁD: Damjanich köpenye	5
BOGDÁN LÁSZLÓ: Damjanich kardja	6
Apáink arcán – FÉJA GÉZA, KÁNYÁDI SÁNDOR, SÜTŐ ANDRÁS, GÖRÖMBEI ANDRÁS, TAKÁCS GÉZA, CSIKI LÁSZLÓ, KIS PINTÉR IMRE, CZINE MIHÁLY szavai a költőről, 1981-ből	7
BERTHA ZOLTÁN: „Alagutak a hóban” (<i>tanulmány</i>)	10
Köszöntő versek a költő 70. születésnapjára készült ajándékkönyvecskéből:	
KIRÁLY LÁSZLÓ: Férfiak a parton	18
UTASSY JÓZSEF: Vallomás a Dunán	19
VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ: E földről... ..	20
SZEPESI ATTILA: Nemzedék	21
VERESS MIKLÓS: Testvértelenül	22
PÁLL LAJOS: Epilógus	23
EGYED PÉTER: Egy evezőverseny pillanatai	24
NAGY GÁSPÁR: Fehér doboz Farkas Árpádnak	25
Cs. NAGY IBOLYA: „Szárnyas kövek”: profán számvetés-versek, képinterferenciák (<i>tanulmány</i>)	27
MOLNOS LAJOS: Felelgetések	41

REDIVIVUS – Hervay Gizella

(Vendégszerkesztő BALÁZS IMRE JÓZSEF)

Szilágyi Domokos levelei Hervay Gizellához. Közreadja DOBÁS KATA	44
DEMÉNY ENKŐ: A goteszk lehetőségei Hervay Gizella költészetében (<i>tanulmány</i>)	53
CSEKE GÁBOR: Gizi jött s ment... – Az Ifjúmunkásnál 1968-1971 (<i>esszé</i>)	61
DEMÉNY PÉTER: Gizi-mesék	67
ZALÁN TIBOR: kelet-európa	68
BALÁZS IMRE JÓZSEF: HG-asszociációk két ülésben	69
MARIN DIANA: Eldologiasodás és társadalmi idő a <i>Zuhanásokban</i> (<i>tanulmány</i>)	70
KOSZTA GABRIELLA: Barátság két felvonásban	78
GÉCZI JÁNOS: Tulipán	82
SÁRKÁNY TÍMEA: Lódenkabátba bújjik a kisebbségi irodalom (<i>tanulmány</i>)	83
SZAKOLCZAY LAJOS: „Kard az ének” – Hervay Gizella kiadatlan verseiről (<i>tanulmány</i>)	90

LYRA HUNGARICA

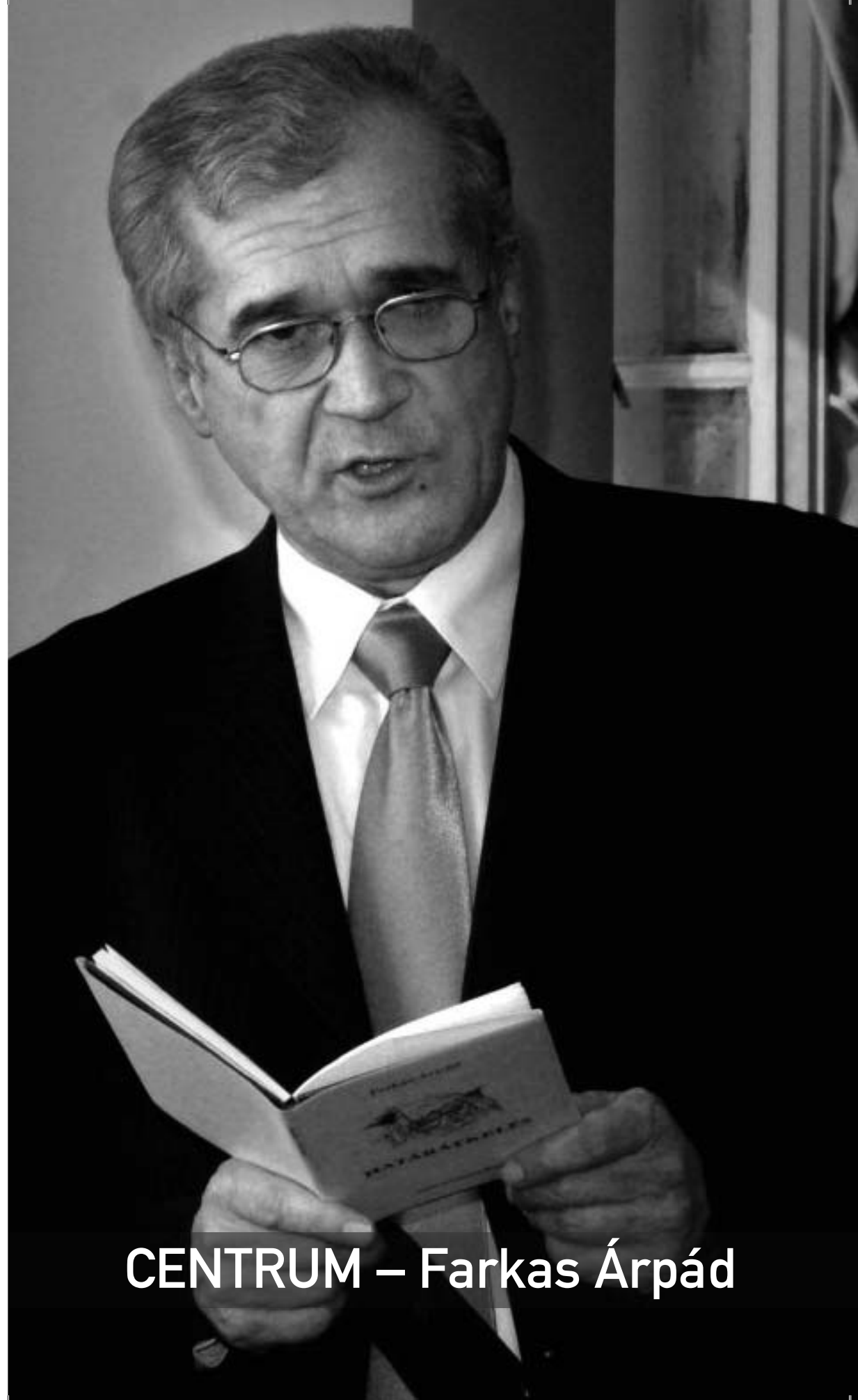
KISS BENEDEK: Az emberi ordas; Konok gyökérrel; Zümmögnek a számítógépek	98
SZAUER ÁGOSTON: Festés, Kísérlet	100
LÁZAR BENCE ANDRÁS: Apró; Korfa; Memento	101
ORAVECZ PÉTER: Ébredés; Második félidő; Tetőterasz	104
LUKÁCS FLÓRA: Képeslap helyett; Punk piéta; Fém	106
NÉMETH GÁBOR DÁVID: Folt; Szomszédos; Fest; Csak hang	108
RÉKA ANETT: 75; Ez kínai; Kétnaposrendszer	110
LEGÉNDY JÁCINT: Zacsónyi centtel; Varázsgombát rágtál	112
CSONTOS MÁRIA: Múzsák kertje	114
HALMOSI SÁNDOR: Lao-ce szenvedélye; A vers, mint a női frizura	116
ÁDÁM TAMÁS: Szappanhab	118
FELLINGER KÁROLY: Vegetálás; Lélegzet; Gomb; Áldozásra	119
BALÁZS F. ATTILA: egy jó nap; befejezetlen vers	121
BÍRÓ JÓZSEF: Partout; Zátony nővel	122

*

Lyra Hungarica rovatunk címlapját Bátai Sándor munkájával illusztráltuk
 Borító belsők: Stark István

 KÖVETKEZŐ SZÁMUNKBÓL:

Centrumban Makkai Ádám
 Redivivus: Jelenlét

CENTRUM – Farkas Árpád

Farkas Árpád (Siménfalva, 1944. április 3. –) erdélyi magyar író, költő, műfordító.

Középiskolai tanulmányait Székelyudvarhelyen végezte, majd a Babes-Bolyai Egyetemen magyar szakos tanári oklevelet szerzett. Az 1960-as évek elején a Gaál Gábor Irodalmi Kör tagja Kolozsvárott. A napilapok és folyóiratok 1963 óta közlik verseit és irodalmi publicisztikáját. Tanári diplomája megszerzése után 1968-ig Vajnafalván tanított, 1968-tól Sepsiszentgyörgyön élt, 1971-ig újságíró a Megyei Tükörnél, 1971–1975 között az Igaz Szó irodalmi lap munkatársaként dolgozott. 1975–1989 között a lap féléllású munkatársa volt. 1990-től a Látó című irodalmi lap szerkesztője volt, 1993-tól 2010-ig a Háromszék című napilap főszerkesztője.

Művei:

Másnapos ének; versek, Irodalmi Kiadó, Bukarest, 1968

Jegenyekör; versek, Dacia, Kolozsvár, 1971

Bővizű patakok mentén (riportkönyv); Beke Györggyel, Fodor Sándorral és Kovács Györggyel); Kriterion, Bukarest, 1972

Alagutak a hóban; versek, Kriterion, Bukarest, 1979

Asszonyidő; publicisztikai írások, Kriterion, Bukarest, 1983

A befalazott szószerk; versek, Magvető, Budapest, 1985

A szívárgásban; versek, Püski, Bp., 1991

Bolhalakodalom; gyermekversek, Pallas Akadémia, Csíkszereda, 1998

Erdélyi asszonyok; versek, 1980-2000; Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2000

Határátkelés; versek, Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 2004

Ecce poeta!; Farkas Árpáddal beszélget Benkei Ildikó; Kairosz, Bp., 2005 (Magyarnak lenni, 6.)

Válogatott versek; vál. és szerk. Fekete Vince; Hargita, Csíkszereda, 2012 (Székely könyvtár)

Díjai, kitüntetései:

1971 és 1979 – a marosvásárhelyi Írói Egyesület díja

1985 – a Román Írószövetség díja

1989 – SZOT-díj

1991 – a Magyar Művészeti Alapítvány díja

1993 – József Attila-díj

1995 – Petőfi Sándor Sajtószabadság-díj

1998 – Berzsenyi-díj

2002 – Balassi Bálint-emlékkard

2005 – A Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztje

2016 – Magyarország Babérkoszorúja díj

FARKAS ÁRPÁD

Damjanich köpenye^{*}

Följegyeztetett, hogy Damjanich tábornok együtt hált katonáival,
köpenyébe burkolódván csatatereken, ha ütközetek
utáni tábornövek pernyéivel szikráztak össze a csillagok.
Regöli krónikás, hogy kivégzése után
a hóhér lehámozta róla köpenyét, magához vevé,
s szolgált is néki, miután elnyerte kiváló munkája jutalmául
a *Magyarország főhóhéra* magas címet,
munkaruhaként kísérve el Pestről vidéki útjaira is.
Ama köpönyeget látni vélték később Doberdónál,
Isonzónál rebbent visongó szárnya, sarka már-
tózott vérben a Tanácsköztársaság napjai alatt,
csüngeni vélték a Trianon-palota egyik széktámláján is.
Volt, aki látta Orgoványnál, majd a második nagy
háborúban a Don-kanyarban rozsdállani a szűz-
fehér havon. Később Szárazajtán rebbent, s besusogta
sejtelmesen az ötvenes éveket, ötvenhatban örvénylett
Pest utcáin, kitarva szárnya sarka szögletét
Erdélyre is.
Hűlt nyoma mára, csupán az éj bakacsinja terül, sus-
san lidércesen fölībénk. Vagy tán nem is éjszaka ez?
Mégis, mégis, a néhai jó Damjanich tábornok köpenye volna?

* A Damjanich-vers 2007. október 6-án, szombaton jelent meg a Háromszék című napilapban. Bogdán László válaszverse kíséretében. Kötetben eddig nem lett publikálva.

BOGDÁN LÁSZLÓ

Damjanich kardja

Farkas Árpádnak, a Damjanich köpenye című versére

A hóhér térdén kettétörve a földre hajította, de
Damjanich kardja természetesen nem maradt az aradi vár porá-
ban,
felszikkasztott a keleti égboltra örök, figyelmeztető félholdként.
Deák Ferenc káprázó szemébe is belevillant, de a századforduló
kitántorgó hajótöröttei is látták, mielőtt, számukra mindörökre,
a haragvó tengerbe hullott volna...
Igen, egészen olyan volt, akár egy mínuszjel.
Egyenlővé tette a magyart a magyarral,
a zsidóval, oláhval, tóttal, ráccal...
Egy októberi vasárnapon megbillenve a kezét kereste,
ki lesújthatna vele, de nem találta,
és nem lelt rá a szalámitaktika, az államosítás,
a szabad rablás, a politikai futurizmus,
a padláslesöprések évadaiban sem.
Aztán újra elközelt egy október!
Nagy sárga, kénsárga leveleket pörgetett a szél a bulvárokon.
Mégint több tenyérbe is belesimulhatott volna,
de vagy a kezét vágta le csuklóból,
vagy a szorítása enyhült markolatán.
Vagy parolázni óhajtott volna a delikvens, vagy imádkozni,
és mindehhez igazán nem volt szükség kardra...
Hiszen legfeljebb a magyargulyásba apríthatták volna
a kádár husikát és a krumplit. Igen, igen: a barakk-gulyásba,
hogy legyenek már végre vidámabbak, a kurva életbe...
Igen, igen. Kínjában kétfelé görbülve ült meg
kard a keleti égen,
és aki akarja, ott látja azóta is,
kérdesz, csak kérdesz!...

Apáink arcán*

Ez a fiatal költő otthon van mindenütt: a világban, a szülőföldön, az érzések kataklizmájában és a gondolatok fehér izzásában. A tölgyfa keménysége jellemzi, de a növények gyengéd alkata is. Útnak indult, s akár a népmese hőse, immár csaknem mindent meghódított magának. Lángolva és meghitten beszél. Gyakran emelkedik a karja, de sohasem ütésre, nem fertőzte meg századunk kegyetlensége – int, jelt ad vagy simogat.

A kötött és szabad vers nem csupán váltakoznak, de elegyednek is nála, szinte szövetkeznek, hogy az élményt makulátlanul fejezzék ki. Alig ismerek fiatal költőt, akinél a forma ilyen odaadóan szolgálja a mondanivalót. Csaknem minden élménye megteremti a maga eredeti formáját, költészete csupa szerencsés szülés. Mindez belső rendről tanúskodik, pedig korunkban nem ritkák a sérült, felszabadulni képtelen s rákossá duzzadt lelkek, de ez a költő egészséges a szó eredeti értelmében. Semmi sem hiányzik belőle, megtalálta helyét a világrendben, bátran szembenéz az idő és személyisége kérdéseivel – meg tudja teremteni századunk drámai harmóniáját

A költészet nem csekély részét új nyelvi burján lepi el: a bizonytalan mondat. Farkas Árpádot a kijelentő mondat nyíltsága, tisztasága és bátorsága jellemzi. Nyíltan beszélhet, mivel lelke s életérzése is nyílt, így egy pillanatra sem marad el a szüntelen történő világtól. Ennek köszönheti, hogy nem hiányzik a mértéke és meg tudja ítélni az emberi történet, tud ujjongani, de tiltakozni is. A költő valamikor felvigyázó volt, közösségbe hívó harang, előremutató vatesz, bűbájos, aki írt tudott minden sebre. Farkas Árpádban ez a hivatás lángol fel.

Irodalmi felújulás sodrában áll. Új korszak keletkezik, s bizonytalansággal lesz Tamási Áron, Kós Károly, Tompa László és társaik teljesítményéhez. Farkas Árpádnak egyre fontosabb szerep jut s vajon mit várunk tőle. Csupán egyet, de a legnehezebb követelmény teljesítését: maradjon hű önmagához, mert nem csupán saját sorsáról van szó. Géniusza az irodalmi megújulás egyik legfontosabb alkotóeleme.

Féja Géza

Farkas Árpád verseire is érvényesnek érzem azt, amit egyszer, találkozó alkalmával egy harmadikos vagy másodikos gyerek mondott: azt a kérdést tette fel, hogy mi a vers? És én ijedtemben, mint fronttörténetek katonája a még föl nem robbant gránátot, visszadobtam a kérdést: Te mondd meg, mi a vers! Mire a gyermek szemembe nézett, és bátran azt válaszolta: A vers az, amit mondani kell.

Mintha valami, az idők kezdetéről jövő fuvallat legyintett volna meg. Mintha Homérosz nyitotta volna rám világtalan szemét, mintha a Gutenberg óta a könyvbe száműzött versek, poémák hirtelen hazaszabadultak volna, színpadon, hanglemezen, hangszalagok körmenetébe masíroztak volna, mintha Petőfi Sándor ült volna le közénk.

A vers az, amit mondani kell. És valljuk be, barátaim, hogy mondjuk a verset mi, mindannyian, akkor is, amikor magunkban olvassuk. És kérdésére talán csak a hangunk, a suttogásunk lehet a válasz.

Mondani kell, mert a mi körülményeink közt a vers, az írás a nemzetiségi szellemi létnek talán egyetlen anyagcsere lehetősége. Ez azt is jelenti, hogy itt az írónak, költőnek sokkal nagyobb és másabb a feladata, mint nemzeti körülmények között.

* Farkas Árpád verseiből Balázs Éva *Apáink arcán* címmel előadást állított össze, bemutatója 1981 február 6-án, a sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színházban volt – ennek a műsorfüzetéből közöljük a kortársak ajánló szövegeit. Később, 1983-ban a romániai Electrecord kiadó az előadás verseit hanglemezen jelentette meg.

És így sokkal hangsúlyosabban érvényesül az, hogy a vers számára a mondás az, ami a madárnak az égi magasság, a repülőgépnak a levegő, lételeme.

Kányádi Sándor

A Forrás-nemzedék: újabb kori irodalmunk ejtőernyős csapata. Csetepaté-kedvelők föl-szított rémhíre, miszerint az idősebb nemzedék a leszálló csapat tagjait az agyonverés káini szándékával várta. Amidőn Farkas Árpád első verseit olvastuk, fölnéztünk az égre: ilyen kellene még. Igaz, hogy a földet értek közül egyesek – a szeles időjárásra való tekintettel – fegyvereiket eldobálták és lepkefogásba kezdtek. Farkas Árpád konok szenvedéllyel kereste meg a közösségi gondok lövészárkát... Aki látni óhajtja őt: hímes mezőkön andalogva hiába keresi.

Sütő András

Ebben a közegben sem álmokat és égi megváltást ígér vagy remél Farkas Árpád, hanem az adott helyzet szerinti cselekvés módját jelöli meg. Ha a szülőföld felett égig ér a hó: „Alagutakat a hóban!” Nem romantika, hanem a természetes emberi igény adja itt létérdekű parancsait, hogy ki-ki építse meg a maga alagútjait, melegítse a világot élővé lakhatóvá, „olvasszon világnagy termeket / körénk az Ének”. Az értelmes emberi létezésért a közösség megtartó és ösztönző melegségéért szegül szembe Farkas Árpád költészete a sokszor reménytelennek mutatkozó létgondokkal, szívárgással, hóval és faggyal. Költészete a „didergő elme”-korában is gazdag létezésélményhez kapcsolja a remény elvét. A legnagyobbak útját járja. Töretlenül.

Görömbei András

Farkas Árpád nem „az” erdélyi költő, hanem egy gazdag irodalom egyénisége. Versei csúfolnak minden odvas elméletet, mely a líra halálnemeit, öngyilkossági kísérleteit boncolgatja. Magatartásában nagy elődök mozdulatai élnek és gazdagodnak: Petőfi szabadság-hadakozása. Tamási Áron mosoly-ébersége. Nagy László szerelem-szablyát markoló kemény szelídsége. Ezek a Farkas Árpád-versek érzékeink szégyellt vagy elherdált hajlandóságait élesztgetik, a képek árama tisztítja vérünk, frissíti látásunk – emberségünket kéri.

Takács Géza

Az úton, a gyűrődő tömegben nagy, nehéz üveglapot visz egy ember. Messziről talán nem is látszik az üveglap, csak a görcsös, ölelő, erőlködő mozdulat. Szép az is.

A költő útja is ilyen.

Ki terhet visz, mindig egyedül van. Védenie, óvnia kell magát mindenkitől, pedig mindenki számára akar egy ablakot. Szép kín ez: törékenyen, állandó életveszélyben élni az emberek között

Ez jutott eszembe Farkas Árpád *Jegenyekor* című verseskötönyvéről, melyet lassan legkedvesebb könyveim között tartok számon.

Csiki László

Azt viszont biztosan tudom, hogy nekem ezek a descrescendók voltak tüneményesek; jelentették a megvesztegethetetlen konokság, elfogult szeretet és az adott világ szenvedélyes összelobbanását – azt az egyik lehetséges világlátást, esztétikai nővumot, amelyet alighanem Farkas Árpád mond ma a magyar poézisben utánozhatatlanul. Nyilván, mert nem az önépítő, mítoszteremtő poéták közül való, hanem minden ízében reflektív alkat.

Kis Pintér Imre

A 87. évében járó Kós Károly örömmel írta soros levelében: Úgy hiszi – s hinni akarja –, hogy a hosszú szikkadás után beköszöntött az erdélyi, a romániai magyar irodalom „új életszakasza”. Megújulás jelei mutatkoznak a különböző korosztályokhoz tartozó íróknál, s a fiatalok körében is megindult az egészséges kiválasztódás. A Megyei Tükör körül csoportosuló csapatról írt. „amely – Kós Károly levelét idézem – szembefordulva az elfelejtkező öregekkel és a nyugati irodalom áfiumától megbódult fiatalokkal, bátran és tudatosan vallja és vállalja az irodalmi hagyományokkal, szülőföldjével és népével való elkötelezettségének örök írói parancsát. Bizonyítékul a Sepsiszentgyörgyön megjelent Kapuállító című antológiát említette, amely – írta – a csoporttagok lírai, epikai és drámai termésének olyan válogatását tartalmazza, mely bizonyítja nemcsak vállalásuk komolyságát, de néhányuknak alapos irodalmi kultúráját és igazi írói elhivatottságát.” A néhány között elsősorban ő is Farkas Árpádot említette. A bukaresti Előreből még egyik versét is kimásolta és elküldte: „ebből bizonyára igen jól meglátod a mi valóságunk egyik szektorát”.

Czine Mihály

Kányádi Sándorral 1973-ban a Niagara-vízesésnél

BERTHA ZOLTÁN

„Alagutak a hóban”

Vonások Farkas Árpád költői arcképéhez

Az irodalmi legendáknak is vannak törvényszerűségeik. Engedelmeskednek egyfelől a zárttá válás, a fenségessé magasztosulás, a márványos-ünnepélyes megkövesedés önkéntelen erőinek. Másrészt olyan tulajdonságképzeteket is vonhatnak magukhoz, amelyek megmásító fénytörésében a mű egyes értékei elhomályosulhatnak, mások át-színeződhetnek, esetleg kevésbé igazolhatók is születnek. A rokonszenvek, hiedelmek, átképzések, jóakarató elvárások odatapadásával, ráakódásával olykor a burok, az aureola kel önálló életre. Kiemelkedő jelentőségű és hatású életműveknél, alkotásoknál, mint amilyen Farkas Árpád legendás költészete is, mindez teljesen természetes; s ugyancsak nyilvánvaló a meg-megújuló elemi igény, az éltető szükség: újra szembesülni, szembenézni magával a művel.

Farkas Árpád lírája szerves tartozéka lett a hatvanas években érlelődő és a hetvenesekben kibomló kulturális nemzeti reneszánsznak. A népi szemléletformákból, a paraszti lét- és lélekmélységekből nyert ihletettség Nagy László-i mintája nyomán, a magyarországi „Kilencek” (Utassy József, Kiss Benedek, Kovács István, Mezey Katalin, Oláh János, Péntek Imre, Rózsa Endre, Győri László, Konczek József) robbanó magatartási és kifejezési mozgalmával párhuzamosan az akkori erdélyi – jelentős részben székelyföldi – fiatal lírikusok, a második Forrás-nemzedék jellegadóí (Farkas Árpád, Király László, Magyarai Lajos, Páll Lajos, Csiki László, Czegő Zoltán, Kenéz Ferenc, Molnos Lajos, Vári Attila, Tömöry Péter, Bogdán László, Ferenczes István és a többiek) – nevezetes reprezentatív antológiáik tanúsága szerint is: *Vitorla-ének* (szerk. és előszó: Lászlóffy Aladár, Bukarest, 1967); *Kapuállító* (szerk. Jecza Tibor, előszó: Dali Sándor, Sepsiszentgyörgy, 1970); *Kapuállító II.* (szerk. Czegő Zoltán, előszó: Csiki Piroska, Sepsiszentgyörgy, 1982); *Özönvíz* (szerk. Bogdán László, előszó: Dali Sándor, Sepsiszentgyörgy, 2000); nemzedéki interjúkötetük: Gálfalvi György: *Marad a láz?* (Bukarest, 1977) – szintén a történelmi és népi értékuniverzumba merülve, a jellegzetes és gyötrő magyarság gondokat vállalva indultak pályájukon. Közöttük Farkas Árpád is lázadó gesztusokkal vallotta meg a nemzeti és közösségi sorshagyományokhoz, érzületvilághoz ragaszkodó elszántságát és gyökerességtudatát, a székely szülőföldhöz való elementáris és energikus kötődés, elköteleződés élményi, erkölcsi és értelmi okait-céljait. Örökölve az első Forrás-nemzedék egyéniségkultuszát, erős öntudatosságát és művészi felszabadultságát is, ugyanakkor visszahajolva az idősebbek – elsősorban Kányádi Sándorék – népi hangvételben, dalszerűségben, bölcsességsugárzásban megnyilatkozó tisztaságigényéhez, s kapcsolódva a létszomjúság Nagy Lászlóra jellemző elementáris, izzó, drámai vitalitásához. A felelősség- és sorsvállaló tradícióisztelet költői kibontakozása a hetvenes években szükségszerűen fonódott össze a felfokozott intonációval, az örökös küzdelemre kész, bajvívó kiállással szinte az egész Kárpát-medencei magyar nyelvterületen. A hadakozó kedély, a szüntelen viaskodás, csatározás szabadságharcos indulata, hevülete közvetítette a hagyományos erkölcsi, kollektív értékek visszavételének, elsajátításának, átmentésének lelki parancsait is. Különös kettősség: lázongva kell megvívni a személyiség intim bensőségében adott sors és önismeret jogaiért; szabadságküzdelem céljává, tárgyává tenni a természetes evidenciákat, az öazonosság elrendelt igazságait. Az etnikai önreflexió, a magyar nemzeti

érzés, önérzet elfojtására irányuló kommunista-internacionalista merénylet időszakában ez szinte következményszerű reakció.

A személyes és közösségi identitásörzés megkísérlésének eme nagy önerősítő, szinte önszuggesztív szellemi-kulturális folyamatában Farkas Árpád minden egyes kiadott kötete külön eseményt jelentett. Egy élénken rezonáló közegben vagy áramkörben modellszerűvé sűrűsödött egy-egy csomópont, a megszólalás és az üzenetküldés egy-egy alkalma, stáció-foka.

A *Másnapos ének* (1968), a *Jegenyekör* (1971), az *Alagutak a hóban* (1979) vagy a válogatott verseket közlétevé *A befalazott szöszék* (1985), de még a lírai töltetű publicisztikákat, olykor csaknem prózakölteményekké intenzifikálódó jegyzeteket összegyűjtő *Asszonyidő* (1983) is mind a nemzeti sorsirodalomnak – a népi írói szellemiségtől a kisebbségi léthelyzet lényegével áthatott modern transzszilvánizmusig ívelő – karakteres vonulatába, lelkiismeretfeltáró és -demonstráló széles áradásába illeszkedik. Nem véletlenül kísérték oly lelkes figyelemmel ezt a pályát Féja Gézától Czine Mihályig, Illia Mihálytól Görömbei Andrásig, Kis Pintér Imrétől Pálffy G. Istvánig, Kántor Lajostól Gálfalvi Zsoltig, Gálfalvi Györgyötől Csapody Miklósig, Pomogáts Bélától Szokolczay Lajosig mindazok, akik nem idegenkednek az ilyenfajta tónustól, ízlésvilágtól. Amely alkotói út kezdetét József Attilá-s hetykeség, friss, magabízó lendület, szilárd eltökéltség, patetikus hit jellemzi; „panyókára vetett kabát”, „forró” „dal”, tiszta tűzű emberséget hirdető egyenes kiállás, lobogó kitérülködés – „sziklák és ősfák fiához illőn” (Féja Géza); „nem kértem már / kell vagy nem kell dalom // be nem gombolkozom!” (*Húszévesen*). A folytatás pedig a konok kitartás, a megmaradás a nekigyürkőzés eszményeinek jegyében, a szorító körülményeken győzedelmeskedő remény ígésében zajlik – a keserű, tragikus megtapasztalások, megbizonyosodások hatalmával is dacoló lázas-szenvedélyes távlatkereséssel. „Értékeket óvó bűvöletben” (a költő szava szerint), az örvénylő kétségekre is választ, „mégis”-t találó, keményen kimondó újrabuzdulások atmoszférájában. S egyre több érzelmi, morális, történelmi lét-dimenzió energikus összetömörítésével az egzisztenciális szemléletben és a metaforikus érzékeltetésben. A Püski Sándor kiadójánál megjelent gyűjteményes verseskönyv – s ez a beszédes tény is a markáns kultúrtörténeti horizontok összeköttetésére utal –, *A szívárgásban* (1991) azonban nem (az előző kötetek megszabta) időrendbe, hanem témák, gondolati rétegek, motívumok, hangszínek köré, mintegy ciklusokba szervezi, csoportosítja a verseket (alapvetően igazodva az 1985-ös válogatáshoz és annak módszeréhez, de kiegészítve-kikerekítve azt). Pontosabban kitűnnek így Farkas Árpád lírájának meghatározó élménykörei, egymással összefüggő, egymásra épülő világképi szintjei. De kiderül: ez a fajta elrendezés spontán módon nagyjából mégis követi a kronologikus sorrendet is; közel esik egymáshoz a két-féle beosztás. S ez újra arra vet fényt, hogy mennyire plasztikusan, az időbeli fejlődéssel együtt miképpen gazdagodott fel a szélesebb létezési síkokkal, tágabb esztétikai övezetekkel ez a költészet – ösztönös irányvétellel vagy rejtett tudatossággal. Szülőföldi és szerelmi tematikát, sorsszimbolikává növekvő képzet- vagy motívumláncolatot (betegség, utazás, hó és a többi), egyéni, nemzedéki, kisebbségi vonatkozású küzdelemverseket, ideologisztikus programkölteményeket, rapszódákat, kulturális inspirációból fakadó portréverseket fog át ez a szférikus bővülés.

S az életmű emocionális alapját, a gondolati szétgyűrűzés forrásvidékét a szülőhazához való sokrétű kötődés képezi. Ihlető közeg, egyszersmind poétikus, eszmei értékminőséggé nemesedő, az eszmélkedés futamait visszahívó, önmagához visszahajlító determináció a táji, természeti, emberi mélységtartalmaiban, erővonaláiban megmutató erdélyi, székely szülőföld. A paraszti, falusi életér, a természeti környezet megtartó szépségei, formái – folyók, hegyek, rétek, fenyők – szinte beleivódnak a költő én testébe, személyiség-hordozó lényébe: „Arcodra ég hull” (*Dél*); „Áttetsző-könnyű szólószem va-

gyok. / Bőrömon fény gyúl, legbelülről mégis / arcomat mossák hűvös záporok” (*Őszi szél – Szólószem*); „Ne higgy a füvek, a fák, / az erdők csendjének. // Feszec moccanásokban / élnek, / s ha mélyet lélegzel, / belülről érzed / növényeszeik” (*Ne higgy...*); „Én ébreszttem a hajnali / szelet, én röptetem szét a csillagok / piros katicabogárkát” (*Csak csend ne legyen*); „a hegyek bennem élnek” (*Gyöngeségeim*); „Csontjaim között már zöld tüzek sírnak (...) Immár füvek zúgnak bennem, / töredezett dárdák, / csorbuló élettiket / idegeimbe vágják, / levelek suhognak / húsomban, mint a penge (...) csatorna karokkal / zörögnek a házak” (*Katarzis*). Ember és természet vegetatív összeforradásából itt robajló energiák keletkeznek; a lélek hallatlan cselekvőkészséget, életerőt, tettvágyat és kidaloló szándékokat nyer, az ösztöni feszültség temperamentumát. Izgatott felismerések, felkiáltásos hűségvallomások keretezik lélek és táj gyökérszerű összetartozásának képeit. Nem a szubjektum degradációja ez: hanem a vitalizmus elemi megfellebbezhetlenségének megnyilvánulása; mint ahogy az antropomorfizálódó külsőség, a borzongó, síró, őrt álló vagy sétára kelő fák (*Legenda; Eszmélet; A Nagyhatár zsolnáraiból*), a meglödulő, vonatként rohanó falvak (*Vonatok*) is mind az anyaföldnek és tartozékainak a megelevenedő emberi érvényességét és jelentőségét tanúsítják. S ahogy a költő, ugyanúgy rögzülnek testben-vérben a tájékhöz az itt születő, munkálkodó, szenvedő, elhaló emberek: „Itt Erdélyben a suvadásos dombok / a férfiakban éjjel mélyre szállnak, / reccsenve nőnek meg a pofacsontok, / s a vízmosásos szemekben az árnyak” (*Apáink arcán*). A végleg a földhöz, kövek, „virágok és férgek” közé tért nagyapa alakja természeti-kozmosz szálakból szövődik össze, Plugor Sándor rajzaihoz hasonlatosan: „Őszszeraklak halkan / virágból és sárból, / egy marék homályból / meg egy fény sugarból” (*Nagyapám sírjánál*); a saját arcát a fiára örökítő édesanya pedig így jelenik meg: „A te gyönyörű orcád régóta rásimult a tájra, / két szemedből szivárog a Nyikó, a Küküllő / homlokod mögött a Hargita / gyorstarlásos, málnavészes boltja” (*Egyszer majd arcom is elkészül*). Szikrázó-villódzó asszociációkban vagy elégikus hangulatú leírásokban egyaránt középpontba kerül a költő és az ősök, a családi elődök, az öregek érzéken is jelölhető-jelképezhető, mert fundamentális kapcsolata; „ha netalán az úrig nem sikerül szállnunk, / s e rögzös földre mégis visszatérnénk, / csak lábujjhegyen, halkan! / apáink hulló, drága arcán járunk” (*Apáink arcán*); „szétporló testünktől köttetik örökkévalóvá majdan / az együvértartozás földje” (*Ha sárokon hajt ki a remény*). De a kötődéseknek ez az ágas-bogas természeti, testi, pszichikai, érzelmi, eszmei szövevénye fonja be a szerelmi vonzalmakat is. A gyermekkor tisztaságából feltoluló emlékjelületet, amely a szerelem első titkos sejtéseit, lobbanó varázslatát villantja fel, a faluszéli mezők, bokrok, árkok miliője öleli körül (*A Nagyszoros elégijá*), a felnőtt férfi táji tüneményeket pillant meg kedvesében: „Folyók is csoboghatnak benned. / Szemedben smaragd erdőkre, hegyekre látni. / De milyen derűvel lehetnek áldottak a mélyben a rétek, / honnan felém csordulnak most a nevetésed / fehér margarétái? (...) Kalászok csengését, / hegyek ébredését, erdők örvénylését / érezzék ők is, amikor nevetesz, / s a hangodból felzúgó / nagy, zöld víz-eséseket” (*A nevetésed*), s a féltékenység, illetve a partnernő régvolt szeretőinek átsugárzó jelenléte, az ebből fakadó önemésztő gyötrelmek is érzékletes, természetes mozzanatokban fejeződnek ki (*Csikorgó; Fröccsen a föld*), miként a szelíd vagy vad szenzuális viszonyok (*Szempillaerdő; Szerelmek hátországaiban*).

Nap, szél, hold, csillagok – vas, penge, kés, csattogás – fa, fű, föld, tűz: ilyesféle motívumok, szavak sodrásában duzzad szemléletessé ébredő mindenszomszomj, megszűre törekvő életéhség, illetve nyilalló maradvány kettősségének egybeszorítotttsága. Indulásra készen a „véraláfutásos alkonyatban” (*Így*), „dübörgő halántékkal” is engedni kell az otthon „fojtó ölelés”-ének (*Maradok*). Mert a szárnyaló kedvnek, a kőkemény bizakodásnak, a csak fölfelé vezető utaknak, a megnövő áhítózásoknak (*Vaskenyéren, Jegenyekör*) célja a visszatérítő hazai világ egészségének megtartása, a biztonságteremtés

– s „lakható-tiszta szép paloták” építése a lüktető bordák alatti, szív körüli belső térségekben, „álmokkal, hitekkel, lángokkal” (*Kérelem*).

Ez az összetett – mert szárnyalást és ragaszkodást egyesítő – pátoz kiterjed a tágabb jelentés- és vonatkozástartományokra is. A generációs hovatarozás és együttmozgás vallomásait úgy hatja át a hitelvű aktivizmus, hogy a megrendülés mértékét mindig felülmúlják az önpusztítás, a lemondás, az önsajnálát, az eltérítő kísértések veszélyeivel megbirkózó eredeti esélyek, belső impulzusok: „Marad a láz, ugye fiúk, az ereinkben / bűgő lilium-lángú láрма” (*Köszörű-időben*). Az utazás sem szakítja el a kiindulás helyszíneire fűződő kötelekeket. Az „Európa kivilágított ablakai alatt” „ácsorgó” költő hazasóvárgását nem gyengíti a nyers realitás ismerete: „nem álmodok magamnak már máshol hazát, / csak ott, / hol testvér is marjamba mar, / nemcsak barát, / hol barbár legelőm szagos füvet harap a nép, / bűze melegít, / s csülökre kél a civilizáció morzsáiert! // Ácsorgok Európa tágra nyílt ablakai alatt, / hatalmas huzat kél, hazafújja rólam a holdfényt” (*Idegenben*). S ugyanilyen illúziótlan, de a kiábrándulást a bele nem törődhetés gesztusával elegyítő felhorkanás illeti a segítségvárás céltévesztettségét: „Hej, te békétlen, / mit érne, ha mi itt / kongatni kezdenénk / közömbös Európa / közömbös harangjait?” (*A befalazott szószerék*). Marad a játékos-komoly lehetőség: a szülőhaza, a népközösség megmentésének, elidegeníthetlenségének szimbolikusan interiorizált – tehát nem váteszi, szerepmitizáló – kinyilvánítása, Csoma Sándor-os bizonyásgtétele határázárás időkbén is: „Fut a vonat, krumppliföldek / partján ringó kicsi őzek, / bokrok, dombok, fenyves-ország, / piros-pettyes-csipros-orcák / tejet ivó szuszogása, / kétmillió arcnak ránca, / sorsnak konca – és kölönce / jó velem a bal zsebemben / dohányporral elkeverten, / anyaföldem – minden kincsem / és koloncom – menekítem: / nosza rajta, ha tudjátok, / vámoljátok, vámosok!” (*Határátkelés*).

Közvetlen, bensőséges és dinamikus az egyénnek és a kollektívumnak ez az egymásba-áramlása, miképpen a szellem kultúrtörténeti régióiban is a közösségért felelős, azért áldozatot hozó erkölcsiség lüktet elevenen. A megvesztegethetetlen erdélyi méltóság, az erdélyiség specifikus hangulata, tömény levegője övezi a műveltség, a história nagy alakjait idéző veretesen szép portréverseket, az újjáélesztő költői modellteremtéseket. Dózsa, Mikes, Kőrösi Csoma, Bolyai János, Kós Károly, Tompa László, Tamási Áron, Szervátiusz Jenő, Sütő András, Kányádi Sándor, Lászlóffy Aladár, Tőkés László és mások vonulnak itt fel – Petőfi, Ady, Nagy László, Weöres Sándor, Csoóri Sándor társaságában – a pusztító vagy ellenséges körülményekkel, helyzetekkel, hatalmakkal megvívó kérelhetetlenség és értékdemónstrálás etikai magasrendűségét példázva. A valóságos létszituációval, az annak elviselhetetlenségével, kisserűségével, nyomasztó-megalázó kegyetlenségével, zsarnokságával történő drámai megütközés sorozata az etikai lényegyszerűség történelmi folytonosságára és bázisára utal. A személyen túlivá tágult, közösségivé emelkedett küzdelem múlt és jelen elválaszthatatlan sajátja. A vergődés folyamatos, s „elég kín így is az, hogy szomorú / fű nő Segesvárnál, a koponyából, / s még dül a mélyben az a háború” (*Fehéregyháza, 1849*); „Még zúg a szél körötten”, a „boka-harapdáló történelem”-ben (*A szembejövőknek*); s „megvirrad-e még –?” (*Szól a kokas már*). A szellemi lényük alapvonásaiban, döntő stílusjegyeiben, karakterében megragadott régiek és kortársak – a bolygó, s hazát mégsem leelő nép végzetét fájlaló Kőrösi Csoma (*Kőrösi Csoma Sándor*), a semmiből konokul új világot gerjesztő Bolyai (*A Tökély kiszemeltje*), a szívárványos mosolyú Tamási (*Tamási Áron*), a „haramia-himnusz”-t éneklő Nagy László (*Nagy László, az ő tajtéksörényű ménjeivel*), a „megváltó hajszálereket” sürgető, őriző Sütő András (*Az árnyalatokért*), a korokon keresztül járó, idő-tutazó Lászlóffy Aladár (*Az útutazó*) –, a sugallatos színterek, események, emberi viselkedések (*Farkas utca, Parasztháborúk, Táboríták, Lipovánok*): mind elhatározó alkalmat szolgáltatnak, erőforrást, morális normát, mércét kínálnak az engesztelhetetlen költő számára: „Jövők

néha, hogy lenne, / ki György vitéz lovának / tenyérből cukrot ad. / Ideje volna végre / már kapni lánzsavégre, / s nemcsak búvölgetni / ama sárkányokat!” (*Farkas utca*); „Nem kell már lant, se cimbalom, / tornázó vágyaknak tora, / csak Ady Endre ostora, / csak Ady Endre ostora.” (*Ostorzúgásban ének*); „a patkányok hagyják el mindenekelőtt / a fedélzetet (...) Volnánk csak jámbor hegedősök / kórémuzsikával, / pici furulyával, / szorongó torokkal, / elkétkülő szájjal, / görcsbe-rándultan is / fújjuk, ugye, Bátyám, / végső pillanatig, / miként ama zenekar / a Titanic / fedélzetén” (*Kányádi Sándornak*).

Történelmi, nemzeti, művészi, erkölcsi, kisebbségi sorsképletek sűrűsödnek, egyesülnek, oscillálnak e képi alakzatokban, hasonlatokban, melyek széles, a keserű, illúziótlan borongósságtól a szilaj igazságtevésre hívó riadóztatásig ívelő hangskálát hordoznak. S egész képzetkörre dúsul a fenyegetettség látomása, a betegség- vagy a hó-metaphora. A betegség látványa groteszk víziókba csap át, s a bizarr fizikai és lélektani jelenségek élet és halál határzónájára figyelmeztetnek, ott ütköznek elő (*Körmök elharapódzása, Vének tivornyája, Együtt, Köhögések*). S ha „jönnek a ’megváltók’, májadba, lépedbe lépnek, / orrodba fröccsentik, agyadba sompiros véred” (*Átgázolások*), s a konkrét és elvont, egyetemes leépülés, a „Szivárgás” az úr, amely „jonhomat mossa, / nyaldossa sóim, / fenséget kiold, sodor lázat, / szent tartalmaimból kifogat, / mossa nyelv alól / az ezeréves, barlangfényű szokat, / s a megtartó, illő ígéket, / mint a sav a fémet, / hús égéssel kikezdi”, akkor az egzisztenciális tény is eredménnyé, értékfogalomná, csodává lényegül: „fogyunk-növünk, / fogyunk-növünk, / de vagyunk! (...) s jelöljék májfoltok bár testem: / – lélegzünk!, élünk! ím / Csodák Csodáját / újra és újra megjelentem!” (*A szivárgásban*). A hó, a fagy, a hideg, a tél szintén általában lefokozódásra kárhozható, félelmes, negatív konnotációkkal bíró fátumszerűség, még ha – mint a „veszély és tisztaság szaga” – egyidejűleg vagy esetenként a havazás lehet „lengőn áldó”, „vigasztaló” „lélegzete a mindenségnek” is, s „méltóságos a pusztulásban” (*Dúdoló*). A megnyomorító világállapotot jelölő fehérségen úgy üt át a „fájdalom pirosa”, „mint gézen a vér” (*Fehériben*), s „vacogó lélek”, „fázó álom”, „didergő elme” – maga az értelmes lét – fulladozik elnémitva, megfojtva a hó alatt, „e Nagy Pólyában”. Az emberi, közösségi ellenállás, összefogás, lélekemelő szövetkezés „arcot archoz” szorító (*Furulyaszó*) szolidaritás eltiporhatatlan készítése, az „Alagutakat a hóban!”, „Milljomnyi, egymást kereső utat!” programja, mentőgondolata, önfeladást, megsemmisülést lehetetlenítő terve, a „mag hó alatt” adys és az „ahogy lehet” Reményik Sándor-os perspektívája metsző allegorikus viláossággal és reménykeltéssel formulázódik: „S ha majd e mennyei vatta / szánkából kifordul, / s nem a fagy bandái zenélnek, / viduljon taposó táncra a láb, / olvasszon világ-nagy termeket / körénk az Ének” (*Alagutak a hóban*).

Farkas Árpád agitatív, emblematikusan célratörő, eszményállító felszólításai, beszédfordulatai, direkt megfogalmazásai képi látásmódjának differenciált, érzékeny minőségéből fejlődnek ki. Az idézett példák sokasága is a jelentésárnyalatok, vonatkozásrétegek gazdag és szuggesztív konstruktivitását, összeépülését igazolja. A plasztikus, energikus, impresszív, nemegyszer mellbevágóan érzékletes empirikus látvány, a realitás érdes talajába ágyazott kép metaforikus, allegorikus, szimbolikus távlatokat nyit. A valóságközelség egyszerre lírai kiindulás, költői alapállás és eszmei-gondolati jelentésorientáció: valóban arról van szó, amit a kép jelöl, ábrázol, annak a világnak a sorsáról – még ha áttételekkel, átvetítésekkel, közvetítésekkel is. A kép inherens önreflexivitása révén észrevétlenül siklik át helyzet-, sors-, magatartásdefiniáló kifejezésszférákba, mert nem valami helyett áll, nem eszköz, hanem ő bővül, telítődik, emelkedik, lényegül át. Voltaképpen tehát nem jelképi mélystruktúra ez, nem az előzetes jelentésérzésből, világlátomásból származik a megjelenítő tárgyi szimbólum, hanem egyfajta lírai realizmus, tárgyiasság evokál általánosabb sorshangulatokat, léttörvényszerűségeket – utalások, képzettársítások, síkváltások segítségével. A kép önmagában is sugallatos: nemcsak a

konkrét (Erdélyhez, a kisebbségiséghez, a nemzeti-történelmi-közösségi kontextushoz tapadó, helytől-kortól függő) értelmezhetőség élteti; sűrű és intenzív, gyöngyszerűen csiszolt és tömörített. Az egyes, egyedi kép is koncentrált asszociatív rendszer, emocionális és intellektuális komplexum. Ez a képi technika emlékeztet a posztimpreszionista jellegű költészetre, közelebről az amerikai „imagista” költők (Ezra Pound, T. S. Eliot, William Carlos Williams és mások) korabeli műveire. „Elszabadult, barna harangok / konganak az öblös levegőben” (*Harangok*); „kizöldültek a kertsasok... / s az ekeszarvak is kizöldültek. // Megrázta magát a föld / s az emberi verejték / százados gyöngyei / csengve gurultak az ekevasakon” (*Kizöldült ekeszarvak*); „Trágárzöld paréj habosodik, tülekedik récefű, / papsajt; keréknyom csattog az arankás mélyben” (*Parasztudvar*); „Pici zúzódások a madarak / remegő alkonyi csöndben” (*Zúzódások*); „Lángban az égálja, bőgnék a marhák, / lovak nyihognak (...) Harminckét égő szénásszekér / ballag megkötött kerékek / a láthatáron végig” (*Szénásszekerek*); „Láttam a földet. E füstölgő göröngy kezemben az” (*Itthoni Hamlet*) – és sorolhatnánk megannyi példáját ennek a hirtelen, éles meglátásokra alapozó szemléletességnek, amely a szubjektív és objektív idődimenzió, az egyszerű és mégis szakrális emberi cselekedet, az egyéni és kollektív történelmi sors, test és természet, lélek és bölcsesség, megható tisztaság- és méltóság-örzés, élet és elmúlás, hangulat és atmoszféra egységbe foglalásának olyan remekművét tudta létrehozni, mint a *Mikor az öregemberek mosakodnak* című prózavers: „százados esők csorognak alá fonnyadt tenyérpárnákról (...) keresztelőlőjanosok méltóságával a cínezt mosdótál fölé hajolva (...) felsejlenek háromnegyed százados hajoló mozdulataik, botot emeltek a földről, forrásból itták a vizet tenyérral merve (...) ügető hajolgatással kergettek ellenséget vagy épp előle futottak (...) úgy mosakodnak az öregemberek, mintha háromnegyed század szennyét kellene magukról lemosniuk (...) mintha utoljára mosakodnának, mintha szennytelen ragyogással szeretnének bekerülni a tiszta búzát termő anyaföldbe, melyet szétporladó testük lassan megillet. / Mikor az öregemberek mosakodnak, hatalmas tisztaságszomjijal hajlik a zöld vizek fölé a Huszadik Század”. Nemzeti vagy népi, paraszti, erdélyi expresszív „sorsimagizmusnak” is nevezhető talán ez a képnek (az „image”-nek vagy „conceit”-nek) feltétlen elsőbbséget juttató, majd azt mitologikus-metafizikai sorsképzetté növesztő eljárás, stílusirány, amely a (nyugatos-európai hagyományokból eredő) transzszilvánista líra (Áprily, Tompa, Reményik, Dsida) sajátossága is, s amelyet Kányádi Sándor „potenciális szimbolizmus”-nak mond, mert ott lappang ebben a „tájszimbolikában” az elpusztíthatóság réme-rettelete, valami „bányalégszerű” sejtelem. De a nyomorúságos, sorvadó kisebbségi létezésből felhullámzó szomorúság, torokszorító rezignáció, baljós előérzetesség hangja, légköre mellett a fenségesség esztétikai minőségén keresztül is megközelíthető ez a lírai beszédmód. Emelkedettség, felülkerekedő nemesség, a valóságos átütése az ideállissal, eszményítő stilizálás, a szépnek és a jónak, az adottság meghaladását megkísérlő igazságkövetelésnek az etikai-esztétikai szinkretizmusa, mint a görög „kalokagathia”-ban: mindez Farkas Árpád írásművészetéből is kielemezhető – amely a hamisítatlan erdélyi helyek, helyzetek, sorsproblémák, magatartásformák kivetítésén túli egyvidejű tragikumtudatos „heroikus pesszimizmusával” és cselekvő patetizmusával („sürgetek sajtó igéket”) vitathatatlanul transzszilván jelenség (is). Ilyen példa többek között a „rögvalóságba” kapaszkodó, tántoríthatatlan vállalás tételes mintaverse, az *Avaron* (amely Reményik *Avarban* című költeményének rokon üzenetére is rímel). „Orra bukva az avaron, / és menni tovább mégis”, ébreszteni, óvni, serkenteni, „mint akit nem vertek még szájon, / mint aki lélegzetet is / e föld gyomrából vesz már”, cipelni, védeni „mindazt, mi mítosz-talan már, / de lelkiismeret még”: létevidenciáért folytatott küzdelem ez, az életérdék felértékelése. S éppen ez az, amit a transzszilvánizmus újabb (ideológia)kritikája mint lényeges pontot gyakran kifogásol: hogy a kiteljesítő szabadságlehetőség keresése he-

lyett elemi minimumok, szükségletek, nyilvánvalóságok transzponálódnak a vágyott, elérendő értékek, célok síkjára; hogy megszépítő kompenzációval a szenvedés erkölcsi állandósággá, kritériummá, a túlzott otthonmitizálás abszolútummá, a kényszerű adottság emberfölötti predestinációvá, végzetté, viselkedésszabállyá rögzül – a gyötrelmes esztétizálása, csaknem élvezete közben.

S valóban, talán Farkas Árpád sem mindig került el szenvedő – noha önerősítőnek szánt – gesztusokat, szólamos-verbalisztikus modorosságokat: „Aki itt él, az mind így éljen (...) Legyen fenséges kínnal boldog” (*Csak csend ne legyen*); „pusztítanak tökéletessé (...) fenséges fölénnyel látom / gyönyörű fölfalatásom” (*Dózsa-arc*); „Hitem (...) add meg / jussomat a kínhoz – mindenekelőtt. // Szigorú józanság süt bennem, táplál” (*Vaskenyéren*). Az igazabb, tisztultabb helyzetű azonban nem elégszik meg naiv-romantikus vigaszokkal; s különbséget tesz bénító korlátozottság és felszabadultság között: „Élni a hó alatt is lehet jó, / de csattogó szélben érdemesebb” (*Hófűvés*). S a költő még a végső, nem (vagy több mint) racionális, kétségbeesett, makacs megingathatatlan, hajthatatlan elhalását (vagyis a stilizálatlan, megszépíthetetlen realitást) is kénytelen felmérni – megpillantva az elernyedés, a kimerülés, a megtöretés tényleges bekövetkezését: s eszerint parafrázálja Tompa László híres versét (a *Lófűrösztést*). „Itt fognak állni, örökké, – hogy Imre szorítja, / Áron pedig... Áron nem hagyja magát!” – szól az eredeti mondat; Farkas Árpád változtatásában pedig (az apokaliptikus pusztulás szörnyűségeit festő rémképek után): „s Áron még szorítja, de Imre, / Imre ő egyre jobban elhagyja magát” (*Epilógus a Lófűrösztéshez*).

Ami „mítosztalan már”, „de lelkiismeret még”, az az illúziótlanul személyessé szűrődött hajlíthatatlan éthosz. De hogy honnan és hogyan származnak ezek a kitaratást parancsoló belső kényszerek, miképpen hálózák be a lélek zugait, az a „mítosszal” együtt némileg mintha elhomályosodott volna; a morálfilozófiai jelentéstartomány mögül olykor kiszűrődik a metafizikai háttér. Többen (Borcsa János, Kis Pintér Imre) némi joggal vetették föl e líra öntörvényűségének, poétikai önállóságának bizonyos kérdésességét: a külső viszonyokra, konfliktusokra, küzdelmekre való reagálás elsődlegességét, illetve a motívumátvételek, hangnemhasonlóságok, imitációk sokaságát – olykor a világképi autonómia rovására. Az extraverzió (a „szolgálat-elv”) lélektani egyneműséget vagy legalábbis áttetszőséget jelez, s ehhez képest a versbeszéd olykori göcsörtössége, nehézsége, meghökkentő (néha bizarr) logikai ugrásokkal tarkított, zaklatott menete furcsa (ám mindig megkapóan poétikus) disszonanciának tűnik föl; mindazonáltal megragadó a rímes és szabadverses, dallamos és rapszodikus formák, nyelvi, jelentésátviteli egységek, versalakzatok rendkívüli változatossága és különleges stílári szuggesztivitása is.

A roppant horderejű Farkas Árpád-i eszménytartalmaink mindenestre átfűtik ezt az elementáris költőiségű líravilágot, amelynek felrázó aktualitása nem kopik az újabb időkben sem; sőt – az esztétikai összetettség bizonyosságaképpen – az újabb, részben az 1989-es fordulat utáni versek még újfajta finom, elégikus színeket is hoznak – a megélt társadalmi eseményekre reflektáló, leíró, számadó jellegük révén (*Egy diólevél, Fekete karácsony*). Egy megkerülhetetlenül jelentős irodalomtörténeti értékű költői mű áll előttünk; kivívott rangját későbbi, új fejezete sem igen befolyásolhatja. S akár az időtállóan érvényes, elavulhatatlan erények megőrzését, akár újdonságot, meglepetést fog még nyújtani: csak örülhetünk majd neki.

És sokat változott közben a kritikai megítélés is. A korabeli (részint felvillantott) bírálatok zömének érvényességén túllépett az idő. Kiderült, hogy a szikrázó képesség autochton esztétikai ereje még inkább kidomborodik manapság, amikor sokan újra éheznek a művészileg katartikus, szuggesztív formált felrázó igazságbeszédet, szilaj sorsbeszédet, megindító lírai bölcsességbeszédet. Kovács András Ferenc jelenkori (miközben régi idők hangulatait is megsejtető, s kongeniálisan rezonáló) „hommage”-költeményéből hangzik: „Vers, Farkas Árpád, vers, a szolga fagyban / Csontok ropogtak fogcsikorgató

dalt, / De hóhullással ringott, szállt az ének, / Más végtelenből visszadúdoló, / S költők vacogtak képzelet havában, / Szavakban úzótt kóborlók, vadak – / Farkaskirályok, királyfarkasok. (...) Örök hó lüktet, majd elkészül arcod, / Egész élet liheg föl elfelejtett / Erdélyi helyszínek mögött: szülőföld / Hullong alá a tél eszméletében – / Szelíd szemedben fényhozó tavasz van, / S hallgatsz szavakkal tékozló havakban” (*Vers tékozló havakkal*). Idézi ezt legújabbán Farkas Árpád kitűnő monográfiája, Cs. Nagy Ibolya is (*Farkas Árpád*, Bp., 2015) – igazolva ezzel is a klasszikus érvényű életmű értékminőségét. Amelynek poétikai sokszínűsége és markáns veretessége mindenkoron „etikos költői ellenállás a megélt kor etikátlanságával, emberalázásával szemben.” A kivívott szellemi művészi méltóságnak pedig aranyfedezete: magasságokba nyúló, sugárzó autenticitása van: Nagyszerű elemző könyvét Cs. Nagy Ibolya is ezekkel az örökbecsű vallomások, hitvallások, ars poeticus Farkas Árpád-i sorokkal fejezi be: „Akarom, kitessék konok voltom – / saruit immár meg nem oldom, / nem fogadok fölfebém rendet, / csak mit magamnak én teremtek”.

Manhattanben, az ENSZ székháza előtt

KIRÁLY LÁSZLÓ

Férfiak a parton

Farkas Árpádnak

Szembejön a tenger és felkorbácsol,
szemünkben villámlik,
a határtalanság sós levegője izgat,
közelebb vagyunk a kincshez –
komor férfisor a parton, akár a hullámtörő
szikla-fejei.

Keresztbe feszített karok a mellen
és a tenger felé kilövellt tekintet.

Ma nincs simuló ébredés az asszonyok mellett,
más a hajnal, másként bukkan a Nap,
a parton csak férfiszemek égnak –
s odahaza az asszonyokba belenyilall
az egyedüllét, végigvonaglik rajtuk, jaj,
a férfiak cimpája remeg, megéreztek
a messzeséget!

De a tenger jön és felkorbácsol,
és szemünkben villámlik –
nehéz a halászoknak, de vissza se nézz,
pillantást se vessél a partra!
Érzed, Odüsszeusz?! –
megtér összehúzott szemedbe a kíváncsiság,
izmaidba a vér,
és én távolból hallom az az asszonyt,
ki így imádkozik: a parton áll, uram,
megérezte a messzeséget –
de átkozott legyen, ki visszatartja...
hallod, Odüsszeusz? –
a sorból némelyik nagyon messze ér el.
Nem történik semmi – talál egy búgó kagylót,
mely elkíséri búgó zenével...

UTASSY JÓZSEF

Vallomás a Dunán

Farkas Árpádnak

Hazám
hetvenhét-ördögbukfenc-hosszú.
Szélessége,
miként kitárt karom.
Magyar vagyok.
Szívemben semmi bosszú.
Jövönket én
akarván-akarom.

Nem öl a kór,
boldog vagyok most, boldog.
Szókéll a víz,
sétahajónk fehér.
De gond felhőzi,
meg-megráng a homlok:
hírek fájdalmát
ontja rá a szél.

Idehallom
a balladás magyarnak
zokogását,
fenyvesek panaszát:
„Irgalmatlan Isten,
hát mit akarnak?!
Megfojtani
egy csecsemő hazát!?”

Magyar vagyok.
Szívemben semmi bosszú.
Jövönket én
akarván-akarom.
Hazám
hetvenhét-ördögbukfenc-hosszú.
Szélessége:
táruló két karom.

VÁRI FÁBIÁN LÁSZLÓ

E földről...

Farkas Árpádnak

E földről én el nem futhatok,
s meg sem halhatok készakarva.
Feszül rajtam a bánat inge
kikeményítve, kivasalva.

Égremés moraja hömpölyög,
dobhártyám vérzik beszakadva,
és e magos mennybéli fényben
alig ösmerek önmagamra.

Rám mered sok oktalan állat,
kik inni keresztvízre gyűlnek,
de elsáncolnak a farkasok —
villámló szemekkel körbeülnek.

Annak okáért elvadulva
élek köztük a hegyek hátán.
A téboly rángat dombról dombra,
s lent a völgyben dühöng a Sátán.

Mert Farkas Árpádként beszéltem,
irgalom számomra ne legyen!
Tömöm e verset puskacsőbe,
és szétloccsantom a fejem.

SZEPESI ATTILA

Nemzedék

Oravecz Imre írja szajlai
gyerekkorát, Veress barcsi-magáét.
Petri verse a főlánson átég.
A Terentővel pöröl Utassy.

Dünnög Kerék, ágál Döbrentei,
Dobai óg-móg. Vívja maga várát
Tolnai Ottó, székely Farkas Árpád,
remete Várady, Csiki Laci.

Benkő Attila verse amulett.
Apáti orrán mágus-szemüveg.
Se Verbőczy, se Rózsa Bandi nincs már:

párban az égi rónán tekereg...
Végül magam: e horgadó balek,
ki társairól verset irkafirkál.

VERESS MIKLÓS

Testvértelenül

Farkas Árpádnak

Csikorognak most a lakásban
az ajtók: mint hogyha huzat
nyitogatná őket – de másnap
kilincsök kezemben marad

és arra gondolok vasárnap:
meg kéne olajozni őket
aztán meg arra: hogy madárnak
itt hagyta egyszer felöltődöt

mint hogyha mindent ittfelednél:
esőket hegyeket felhőket
és lelkünkben is eltemetnél
hazának álmokat és nőket

azután visszatértél másnap
azóta nem láttunk sosem
s ha hinnék bármi látomásnak
fölsóhajtanék: Istenem

miért maradunk makacs árvák
mi költők – holott ez a lelkünk:
veressmiklós vagy farkasárpád –
miért kell tavaszban telelnünk

vagy tavaszolni őszben: mért kell
reszketni bármi kósza hírre
mit elrádióztat az éter
hogy a barátom él-e ír-e

s valami padján egy ligetnek
elhinni: hogy ott – én ülök
csak sejtven: kietlen egeknek
honnét ciprel föl még tücsök

PÁLL LAJOS
Epilógus

F. Á.-nak

Mint aki táncban már nagyobbat nem szökhet,
s a csizma után még egyszer a földre csap,
úgy verte magát oda a ló
a köves udvaron.
A többit csak a fagyos szem jelezte.
Megeríte a nagy terű tisztelet,
itt van a földgömb a gerince alatt,
megeríte a köveken elkopott pata,
most a csillagok vannak a lábai alatt.
S ott feküdt kacagva, mint hóban az alma,
kacagott, kacagott végtelenül...
 És mondták az emberek,
 igazságos ló volt.

EGYED PÉTER

Egy evezőverseny pillanatai

F. Á.-nak

Akár a csónak orra, a vízsodrás, a hab
mint a szemközi padon a hajfürtuhatag,
az indulat, párabirtokán, úgy iszik a szivárványból,
inog, lebírhatalan számum izzítja,
pörög a verseny testében,

és a tollas evezők szűkülnek
a célszalag és sorsuk előtt,

ott, ahol a szemekből mint örök idegen,
bukik ki minden álca,
szivárványtalan lesz a birodalom.

Fegyelmezetten érsz
harminc-egynéhány nemzedék
kővé és kenyérré fagyott lábnyomába.

NAGY GÁSPÁR

Fehér doboz

Farkas Árpádnak

A fehér dobozban egy fenyőtoboz. Karácsonyi rendjel, kitüntetés, ha vágya ilyesmire. A tobozt talán a Michigan-tó partján, talán egy közelebbi erdőben posztoló zöld óriás zuhintotta alá. Hibátlan és hatalmas pikkelyekkel. Amíg egyet alszunk – és „a Hadisten is beléalszik!” –, egyet fordul ez a Föld nevű korong, az önkényes tú-karcolat a pikkelyen olvashatóan áttűnik:

A SZIVÁRGÁSBAN / EGYSZER MAJD ARCOM IS ELKÉSZÜL.

Az Úr 1991. esztendejében, amikor gyűjteményes és válogatott álmai fehér borítójú könyvben, majd fekete lemezen – nagyon illett volna a fehér lemez! – jelentek meg a Püski Kiadó és a Hungaroton figyelméből.

A verseímekek eszement játékát, verssorrá épülését a könyv és lemez külön-külön, s ikerként is, mintha megáhitaná, elirigyelné. Mert drámaiságuk egymás közelében kétségtelenül megnő. Az olvasottra ráfelel a kívül hangzó; a költő hangján szóló pedig megtelik csupa belső titokkal. Épül a vers mögötti vers, a jambus mögötti „lélegző eleven-ség”. Nem is illendő magyarázni.

A némulatból föltámasztott szavak: az ítélet, a méltóság és a várakozás szavai. De nem konkrétságukban nevezzük így őket, hanem a dikció okán, melyben lüktetés és ritmus ölelkezik hangzók különös ízeivel. Szétválogatásuk szinte versenként mutat izgalmas tablót. Ez külön is figyelemre méltó teljesítmény, hiszen avatott és megihletett, invencióban nem szükölködő versmondók után – így Illyés Kinga és Balázs Éva után – vállalkozik versei megidézésére. Egyszerűen, tisztán. A gondolatra rászövődik az élő forma, s a világos tagolások, hangsúlyok alapján a hallgató akár pontosan – nyomdakészen – papírra jegyezhetné kedvenceit.

De alighanem a lényegtől még messzire vagyunk.

Sprinterok és szökellő művészek táborában, a líra könnyűatlétái között, ugyancsak ámulatot és riadalmat kelthet az, aki súlyokkal próbál futni, vállára véve ezt-azt. Vagy nehéz terhekkel ég felé mutatni. Maradék és maradéklázakat cipelni. Lázakat? A többiek lázát, a mások vacogását? És már az első, ifjonti olimpiászok után a fényesen komorló „bűnjelre” rátette kezét Valaki. Az ilyen „bűnjeleket” sietősen vagy éppen vétkes lustasággal, de – lefoglalja az Idő. Így aztán még nehezebb lesz a cipelni való. A vizslató és irigy tekintetek előtt lehetne az erőlködést mímelő s kacagtató zsákbanfutás a menekülés útja a *Jegenyekörös* ég alatt.

Ürügyek akadnának bőven a mindent kioldó, mállasztó *szivárgásban*. Az elgyöngülés foltjai az újszerűen amnéziás tudatban. És a csiganyállal satírozó pernyi poétikákban.

A betegség vírusfertőzöttjei most tápáskodnak keserű tapasztalatokkal a szélesre nyílt régióban. Az Északi-tenger és az Adria között. Népek és egykori talantumos írástudók keresik önmagukat. S egymás kapcsolatát. A kényszerűségből (is) vállalt utak helyett a lényegit, a sajátosat. A széles internacionalista sztrádákat levegőbe röpítette az ezredvégi történelem. De sok helyütt még a hajdani ösvény nyoma se látszik.

És az Időnek angyalai alásuhognak, mint az eszméltető fényesség hírnökei. Dörgöljük csak szemünket! „A Csodákat – mégis – rendben megjelentik”. Ez maga a legnagyobb csoda. Nem vakulunk, csak ébredünk, adventi ébredéssel a mély álomból, mert „ezeréves, barlangfényű szókkal” költő. Költő: fejté méltósággal fölvető úr és szolgálatot

vállaló munkás egyszerre. Úr a *szivárgáson*. A *szivárgásban* tette. Aki egy *szószaporító korban* mert hallgatni is. S ha félt, hát mert *bátran félni*, de közben a dúdolást, a lázat csitítót nem bízta másra. A gondok és lázak regiszterén vacogva játszott, miközben a világ cintányért csapdosott az erdélyi „suvadásos dombok” fölött, között: „ahol sírok a bóják”.

Mondhatja szelíd daccal, magabízón: *Egyszer majd arcom is elkészül* a pontot megfutamítva. Mondhatja a *Temetődombon* lobogó gyertyafényben, s az erdő esőtávéban arcát megremegve látón. Kész már eleitől fogva az arc. Készül a Messzeség átsajgó ablakai alatt dúdoló szókra, havazásra.

Majd dől a hó ismét és nagyon. Ezt jósolják a jósolni tudó lények: bogarak, fák, vadludak és az egycsontúvá fagyott remeték a Keleti-Kárpátokból. Megannyi önkéntes szeizmográf. Hírnökei a küszöb előtt várakozó Nagyidőnek, amikor a „szederinda sírásától... felébrednek a kések”. És a fehér doboz átkél a határon. Mert a vámosok is kedvelik a fenyőillatot. Aztán odébb, a Kárpát-kanyarban föl pattintja egy gyöngye szélfuvallat: havazás lesz abból is, minden külön értesítés helyett.

CS. NAGY IBOLYA

„Szárnyas kövek”: profán számvetés–versek, képinterferenciák

A Farkas Árpád-monográfia befejező része¹ –

Külön kötetbe ugyan nem rendezett, a válogatásokból azonban kiszemezgethető, s mégis egy vékonyabb könyvet kitevő (de hiszen Farkas Árpádnak mindig vékonyka kötetei születtek) verscsokor ugyanakkor újabb, bár csak megvillantott színeit, tematikai szélesedését is mutatja e lírának: például a „diktatúradöntögetés” hónapjainak rövid ideig tartó lelkesültségét, ennek poézisbe épülését, vagy a költői önrételmezés, a *költő-tudat* olykor *melankóliába* forduló variációit, vagy épp az immár szabad világgá rohanás kontrasztjaként a *maradás* olykor *dacos* kinyilvánítását.

A *Gyertyák Erdélyben* például Mikes néniének maszkiájában üzeni, hogy: „újólág leppog a / Nagy Födő, s nem csak a gőz száll: futnak alóla a népek inukszakadtan / ezüstös vályúra, fútt-arany ólba, sur- / rannak, zúdulnak Új Rodostóba”; a *Nyitott égbolt*-ban szarkasztikus-keserű önmitizálással a költő „Roden pózában” ül „félszázada a honi klozeton”, s „rettegjete, én még maradok”. A *Jómadárdal* is ennek az új, önkéntes exodusnak fanyar gúnyrajza: „Lenne-e rés átkelni itt / Erdélyből Mindenséginek? / Hát nem, hát nem -”. (S még: *Vadkapor; Üdvözlét bécsi barátaimnak.*) Az *Egy diólevél* Csoóri Sándornak ajánlott vers, címében a költőtárs *Tenger és diólevél* című esszéjére mutatva, primér szintjében egy virtuális mozdulat: *diólevélre* írt üzenet. Erre az ablak alatt termett, földre hullott diólevélre írónak, 1989 novemberében, a diktatúra utolsó, de még tomboló heteiben tehát, s ebben az is benne rejlik: igazi levélben megírhatatlanul, személyes találkozásban nem reménykedhetve, Farkas Árpád poétai közlendői. Az alapkép bravúros költői lelemény: az irracionális gesztus a levélre rótt *ábrázoló* mozzanatok sorából *kifejező* erejű lét-rajzot, sors-állapotot teremt, melyben minden üzenet-rész ennek a sors-állapotnak a drámaiságát fokozza. A sorok ellentétes képeket görgetnek, a valóság drámaisága épp a drámai közlés hiányától növekszik. „Könnycseppet ne keress rajta”, írja a költő, nincs panaszszó: ez már a jobb sorsra érdemes világ megtörtetésének könnytelen tudomásulvétele. „S a híres hegykaréj ívét se keresd”, olvassuk, nincs e monológ-levélben nyomasztó Erdély-rajz, nincs néven nevezett hegy, de a Keleti- és a Déli-Kárpátok szelíden félkaréjba hajló íve egy levélre gyűrődött, félelemérzetet generáló bakancsvas-nyom félkaréjában mégis előtűnik: „ablakom alatt éjente állongó férfi / bakancsvasa csak”. Nincs leírás a megfigyelt ember és élet, a számon-tartottság megalázó

1 A Magyar Művészeti Akadémia *Közlelképek írókról* című kimonográfia-sorozatának kötete. Sorozatszerkesztő Ács Margit. A sorozatban összegző jelleggel mindeddig feltáratlan életművek kerülnek megismertetésre. A könyvekben válogatott bibliográfia és másfél éves képmelléklet is helyet kap. Farkas Árpád erdélyi költő, műfordító életművét Cs. Nagy Ibolya szerkesztő, irodalomtörténész összegzi.

Tamási Áronnéval Farkaslakán, 1986-ban

nyomorúságairól, csak a besúgó és a besúgott tragikomikusan bensőséges viszonyáról, hiszen „saját”, „házi” besúgóik voltak, mondta a költő:

Vadul daloljuk által néha az éjt,
szoltárt dúdolok én; jó tőle sírós, magányos
szerenád; rádobnám kabátom: ne fázzék!; ellik-e
fiút, mondd, ily hím-szerelem?

Leginkább azonban mégis az anya-verseket, a szülőtől, a nagyanyától búcsúzó fiú megrendítően szép vallomásait, s az öregséggel szembenézni készülő ember lelki-fizikai önvizsgálatának; nem az önszánalomnak, hanem az emberi magányérzetnek, a valóságos egyedüllétnek; az élet végesség-tudatának; valamiféle érték-fölmérésnek, számvetésnek – gyakran fanyarul szemlélődő verseit gondoljuk e költeményeket már alig termő évtizedek esztétikailag is mívésre csiszolt, új poétikai megoldásokat, újfajta rímkezelést is, nyugodtabb, bölcsőbb hangot, önironikus játékosságot is mutató értékeinek.

Érett, letisztult lét- és önvizsgálat ez a versek többségében, mégis a nyelv új lehetőségeire ébredés.

Adhatnánk e kiválogatott, új verseket taglaló fejezet címeként az *Erdélyi asszonyok* kötet címét is, hiszen ebben a könyvben megtalálhatóak az *Alagutak...* utáni, csak Magyarországon megjelent versek, az eddigi költői (szerkesztői) gyakorlattól eltérően ráadásul dátumozva is. De mégis jellemzőbbnek véljük a *Szárnyas kövek* mehökkentő (verscím-adó) képet: a szárnyalásnak és a szárnyalás lehetetlenségének, az éterinek, kozmikusnak és a földhöz tapasztó nehezeknek csak a szürrealitás valóságfelettségében helyet kapó egymásba-fonódását. A létszemléletnek, a költői életelvnek ez a poetizálódó-metafORIZÁLÓDÓ kettőssége, ambivalenciája uralkodó vonása a Farkas Árpád-i költészetnek. Ennek a költeménynek ugyanakkor van egy izgalmas tárgyias rétege, epikus

indítása is, s a kép szürrealitása, szinte abszurd absztrakciója mögött egy hatásos valóságmotívum is rejtezik. A versalap az ajánlással s az indító epikai mozzanattal jelzett utazás, Ferenczes Istvánnal, a csíkszeredai költőtárrsal, a Székelyföld főszerkesztőjével tett közös, sietős, valamiféle sejtetett rossz hírhez kötődő autózás, „átal a Hargitán”. A *száguldás*, „űzve és híva” azonnali képbe írása azután bravúros poétikai megoldásra, a jelenség képtelen racionalitására épül: hogy nem ők, hanem a *táj* rohan és száguld, a *természet* röpül:

míg rávarsul a hajnal az útmenti boróka-,
berkenye-, mogyoróágra, nő, növekszik
szárnya az útszéli köveknek,
tuskókon repdes néhány szál tollú –: gomba...

majd a nemrég *orkán-letarolta*, kopár fennsík látványa, a „kékre vált” torkú, „óriült pacsirtákkal” másík, már mitizált képzettségbe fordul: az „ábeli rengeteg” pusztulása nemcsak természeti dráma, hanem eszmék, ideák, múltak omlása is. Erre a valós és szürreális száguldás-szárnyalás képzetre is rátapad egy újabb szemantikai-hangulati elem is, már a teljes elvonatkoztatás síkján. *Ábeli füstként* a költő és útítársa száll, repül, alattuk a *táj valósága*, a „kövek közt alvó ércek”, a „tócsákban tocsogó jércék”, „tűlevelek őszült szempillái közt” kotlóaljnyi falvak, városok, s a *képzelt* világ hangjai, meg az emlékekből idáig hallatszó „gyermekzsivaj és káromkodás”. S a máris többszörös képösszetétel újabb képzettségintjei: ez a magasról, távolról, fentről látás jelentheti a szemlélet racionalizálódó irányát, hogy „föl kell szállnunk, fölemelkednünk”; a *távolságban* rejülő hitelesítő erőt, lehetőséget, jelenthet tehát alkotás-módszertani imperatívuszt. De a „kapcsolj hát át a rettenetesbe” valamiféle egzisztenciális törvényre, az emberen túli világban meghozott sorstörvényre is utal, s az „idefönt” már az *elmúlás* tér-ideje is lesz:

itt, idefönt,
itt leszen majd hazánk, barátom,
léleklejtető világhuzatban,
szederré, kökénnyé, áfonyává
szikrázzék pupillánk,
tárguljon égboltta tekintetünk,
szentjánosbogár-szemaforaival
e földet csillagzón belátjuk...

A nyelv kissé archaizáló formulái is az elmúlás-törvény örökkévalóságát, időtlenségét, egyben az emberi létre méretezett, meg nem változtatható rendjét is kifejezik. Az utolsó két sor pedig, az intenzitásnövekedés épp megfelelő pontján, miközben végleg feloldja a címkép ambivalenciáját, ezt a romantikusan megemelődött nyelvi tónust is *lefokozza*, a fölstilizált önképet, költő-képet egy fanyarul ironikus-önironikus mozdulattal demitizálja, értékteleníti, megfosztja magasabb rangjától; s ez, esztétikai értéköbblete mellett, mindenképp új árnyalata a költői önértékelésnek is:

fölrebbenő útmenti szárnyas kövek:
pacsirták helyett: verebek.

Mintha azt mondaná a költő: ennyi volt, barátom, ezek voltunk. Sokat hivatkozott tanulmányában Barta János az ilyen *sokrétegeűséget*, sokszorosan összetett képalakzatot

globális kép-interferenciának nevezi. Olyan sűrítésnek, amely alig szétszálazható, s érzelki-esztétikai hatása épp a teljességében rejlik.

Megrendítő, szelíd tónusában is felzaklató számvetés a *Hol az eső összeér a havazással*.

A *Szárnyas kövek* Hargita fölötti világrésze, „idefönt”-je ugyanaz a másik dimenzió, a másik tér-idő, mint ahol az *eső összeér a havazással*, a költő nem nevezi nevén; „Én is örökre / elalszom”, írja, *tejfehér ködökben úszó, álmodott kontinenseken*, s ezekkel a képekkel megszépíti, spiritualizálja az elmúlást, s a körülírással, akár az archaikus kultúrákban, mintha szelídíténé, kezesíténé is, a kegyelem reményében engesztelné is az ellenséget. De a címadó képben mégis ott rezeg valami nagyon valóságos képzet is: a hegy valósága, ahol a magasság valóban egybeszoríthat esőt és havat, s tejfehér ködökben úszhatnak a fák. S ehhez az elmúlás-gondolathoz, mint a vers látomás-szintjéhez két újabb képzetszint is kapcsolódik, az egyik inkább tárgyias, a másik inkább légiesített, az anyagtalanság síkja. Utóbbi az örök emberi kérdés, a költő is feltette már: miért nem szabhatunk más irányt a létünknek, s miért kell elfogadnunk az elmúlás törvényét, miért nem bújhatunk ki alóla :

Ó, hány ezer éve csörtettünk e monoton zokogásban
[...]
Miféle menetelés ez,
miféle mágia,
hogyan nem vághatok magamnak új csapást...

Izgalmasan vallomásos a másik képzetszint is. Láthattuk az előző kötetek vizsgálatakor, hogy a versekben a metaforizáció, a képiesítés igen gyakran helyez primér képzetszintre természeti képeket, jelenségeket, állatokat, s emeli őket jelképhordozó magaslatra. A *Másnapos ének* szűkülve-remegve fölnező *kutyája*, a vakon tántorgó *bányaló*, a hegyről alázúduló *csorda*, a „lovak, tehenek, borbécsék, bikák”, kik „szarvaikkal egymás húsába hasítva felindulnak a dőlőút meredélyén” (*A Nagyhatár zsoldáraiból*), vagy a későbbi *Epilógus a Lófűrösztéshez* golyótépetten, széthasadtan, puffadtan vízben sodródó lötetemei, s a *Háziállatok*-ból, érdemes ismét idézni:

Kancák, szegett sörényű bambák,
Ti rogyant térdűek!
tomporra hullt bikák, rózsás kis malacok!
tinók és tehenek – katángon, abrakon,
légykoszorús ünők,
csak bólogassatok!
S kutyák, kutyák, a holdra, hű ebek,
vonítsatok! – a Gazda fél, nem alhatik!

A költő általuk jeleníti meg, rájuk vetíti, velük szimbolizálja a személyes és a közösségi veszélyeztetettség-érzetet, indulatokat, lázadás-képzeteket. A növények vegetációs burjánzása gyakorta az elfogadás, a szépség jelképe, a természet növényei-állatai, erdők, fák mozgása, a színek villanásai, hangok áradása, vagy épp a finom neszek mind lelki történéseket, érzelmet-indulatot metaforizálnak, a látványelemek fogalmakat materializálnak. Ebben a versben (*Hol az eső...*) mintha feloldaná a költő, valamiféle életvégi megrendültséggel elének tárná e poézis titkait:

*Telebeszéltem már a földet riadozó
állatokkal, hogy ti ne féljetek,
didergő erdőkkkel, hogy megmelegedjetek,*

s a fogalmak felhagyott tisztásain,
mögöttünk messze,
már hiába harsan fel zölden a fű –

Új hangszínekre, Farkas Árpád költészetéből eddig alig ismert hangulati, látásmódbeli tónusokra találunk néhány további versben is. Ezek egyike a tökéletesen felépített szerkezetű, egy lélegzettel sodró, mégis visszafogottan, csak a lényegi motívumokra támaszkodó *test-kép*, a *Békességet*. Gunyoros őszike, rímekkel, belső rímekkel kacérkodó, önironikus játék az elodázhatatlan, de elodázni vágyott elmúlással. Leplezett félelem, s a leplezés kigúnyolása, profán zsoldár, hogy „én, szelíd szeppentségem” „szabadjon még hinned” a „békességes robbanás” elhalaszthatóságában, az *íngék mögötti, tátogó szív-kopolyák* maradék erejében. A *testi helyzetrajz* szinte komikus képpel, meg a mosolyt keltő rímpárral, az élőbeszéd ritmusának utánzásával, azaz szinte kapkodó lélegzetvétellel készítette az olvasót is, mintha bennünket is fuldokoltatna, kisebbiti, bagatellizálja a lassan elhasználódó szív Morse-jeleit:

... bordák közé! hol szívkopolyák
tátognak, miként kóborolt tyúk
vágott nyaka a kés utáni
levegőért esd délutáni
sanda, méla mézársláskor...

A *Kora tavasz* erős kisugárzása, intenzív képeivel ragadja meg az olvasót: a téli világ *kitekerőzik* a „fagy patyolat gézeiből”; „földkérgi fagyokat ütnek át / konok mag-kobakok”, „kicsordul a föld zöld vére”, s e képekből a vers nyitó és záró, elemi hatású képcsdájába fogva nyelvi és szemléleti zökkenő nélkül bomlik ki a természeti, kozmikus újjáéledés egyetemes törvényének poézise. Meg az emberre méretezeten redukált, mégis kipusztíthatatlan életremény, hogy az emberi *álmok* azért örökéletűek:

lecsusszan majd a hó a tájról, s kitakartan
liktet egy falevélre rozsdált, idefelelt
őszí álom,
[...]
s kiengedi markából a fagy
idereked énekes madarai torkát, ugye?

Az *Ének*, mely többnyire záró verse a válogatott köteteknek, egybefogja a létösszegző gondolat vizuális képzettségét. A csendes derűvel átítatott kezdősor: „Élni kell, ugye, gyönyörűm!” jelzi a megbékélt összegzés szándékát, a természet rendjével szembeni alázatot. Az alanyi leltár rövid, a lét rendje meghatározza az ember nembeli sorsát: „Kötélen repked az ing. / Ropog a levegő körülöttük: / Nőnek a gyerekeink.” A versbeszéd indulat nélküli, gyengéden figyelmeztető. A válogatott kötetekben mindig kezdőversként szereplő *Apáink arcán* alakpépe az *Ének*-ben, a létfolytonosság parancsa szerint, önmaga fordítottjává lesz: a valahai *viháncoló csikó*, az *úríg* kívánczó *fiú* mára, a nembeliség örök koreográfiája szerint, maga is visszaváró-fogadó apává lett. A költői leltárra sem pazarol sok szót Farkas Árpád: a számvetés szikár, itt a központosítást is elhagyón, már-már sírfeliratszerűen tömör, híján minden alkotói gőgnek, sótt, az önértékelés sóhajnyi, önlefokozó gesztusával, de nem híjával azért az értelmes, hasznos élettudat önértetének, dallamában József Attilát is ideidézön: „Voltam ki voltam / Szószaporító korban / Írógép-billegető”. Másutt: a költészet sem több „Szent Fölöslegességnél” (*Kőgörgető*), s ez a kép is inkább elfogadást sugall, a költői mennybe jutás, megdicsőítés, az öröklét

keveseknek megadatott lehetőség, a költő ezt dallamos beletörődéssel, mintsem szomorúsággal tudatja: „lassúdan lengenek a költők, / kőléggömbökbe fogódzván / szállnak a mennybe”. Az *Erdei ház-ban* az emlékekből táplálkozva építi föl a „nincs-ház”-at, az álom szféráját; az empirikus életközeg, a valóságos ház ablaka „levélrésznyi ég”, zsalogáttere „páfrány”, teteje „nagy madár szárnya”-ként elröpül, s „emlékek foszló illata”, *áfonya* és *ménta* lengi be ezt a végtelenbe transzponálódó egyedüllét-képet.

A költő nem küzd, nem lázad, nem harcol, mondja, de az 1987-ben született, Tompa László emlékének ajánlott, s az *ő Lófűrösztés* című versét megidéző költemény, az *Epilógus a Lófűrösztéshez* mégis lázítóan apokaliptikus romlás-kép: a gátlástalanul tomboló diktatúra szimbóluma. A Tompa-vers epikus nyitó életképében a lovakat fűrösztő legények a derűs, játékos jelenetből erős hangulati váltással egyfelől a mindenkori szegényember-szolgálat, a háborús helytállás hőseivé nemesednek: „Itt fognak állni örökké, – hogy Imre szorítja, / Áron pedig... Áron nem hagyja magát!”, s a vers ezt az örök szolgálattelvést teszi hangsúlyossá. Másfelől azonban, a megnevezéssel létező alakokhoz köti a verset, ezzel áttemeli egy másik képzettségbe, s a két művész alkotói öröklétét, hűségüket szimbolizálja. Zsögödi Nagy Imre Tamási Áronról és Tompa Lászlóról festett portréi, rajzai mély barátságról vallanak, a festő ezt számos vallomásában is megerősít, kivált Tamásihoz fűződő szoros szemléleti kapcsolatukat említi. Az író is több helyütt beszél Nagy Imre *természetes és valódi* alakjáról, mint ahogy Tompa László is együtt látta őket a versében, ők a két, lófűrösztő legény: a zárlat a Trianon utáni sorsban a helyben maradó szolgálat jelképeivé teszi mindkettőjüket.

Az *Epilógus*...-t a Tompa-vers kezdősorai után indítja a költő, a folytatást jelző *És*-sel (...És miután ama derék székel legények szikrázó csillagporfényűvé, / holdfényben csillámló szőrűekké / csutakolták szilaj lovaikat”), majd hatalmas, elidegenítő, visszatartó pusztulás-víziót jelenít meg: lovak „lilára puffadt tetemei / úsztak alá a vizeken, / beleikből keselyűk / vontak kondenzcsíkot az égre”; s nemcsak a „pusztulás „golyó-bisférgéi” ölték őket, de „traktorekék”, már egy másik korszak kellékei is „majszolgták” a „gyönyörű, szomorúfűzsörényű csitkók / bokáit”. A lovak pusztulása, a *húsukon lakmározó hollók* képe eszünkbe juttatja Plugor Sándor némán vergődő lovait, meg Csoóri Sándor *Tudósítás a toronyból* című szociográfiájának baltával agyonvert csikóit, a háborúban felrobbantott lovak véres tetemeit, Kányádi farkasok szétépte lovát, a *sörényt és a koponyát*. A rettenet víziója, felkavaró látomása a Tompa-vers zárlatának parafrázisában az emberi *önfeladás, a hullás* igazolója lesz: hogy ezzel az irgalmatlan, lealacsonyító, megsemmisítő omlással szemben már alig lehet esély az ellenállásra. (Ha ennek a letaglózottságnak más műnembeli, például drámai megfelelőjét keressük, Sütő András 1987-ben a Szépirodalmi kiadónál megjelent *Advent a Hargitán* című drámáját említhetjük: ott, a hóomlással fenyegető Nagy Romlás tövében, a félelem némaságában rettegnek az emberek s még a kutya is hangját veszíti félelmében):

már csak Szent Mihály lova poroszkál lehajtott
fővel,

már csak az ő csontváza foszforeszkál
zörögve a csillagtalan éjszakában,
S Áron még szorítja, de Imre,
Imre ő egyre jobban elhagyja magát.

E kései versek legszebbjei közül valók az *Anyja elhullott hajára* és az *Egyszer majd arcom is elkészül*: a fiú fájdalmas, mély szeretetének versei. Farkas Árpád prózai vallomásai között a keletkezéstörténetükről is találunk mondatokat. Az *Ecce poetában* például: „Anyám – mint mindenki számára az édesanyja – a legcsodá-

latosabb ember volt. Anyám a legnagyobb szerelmem, de hozzá sem írtam túl sok verset, azért van néhány, például az *Anyja elhullott hajára*. Gondolja el, milyen fájdalmas, amikor a rákbetegség során a kemoterápia hatására elhullik a haja, s ott marad kopaszon az anya. S én valamennyi összeköttetésemmel, amit utazásaim során az Egyesült Államoktól Ausztriáig szereztem, mindenkitől gyógyszert és parókát rendeltem. S egy halom paróka érkezett, de egyetlen egy sem volt közöttük, amelyik illett volna emberi habitusához. Tehát a kérdésre válaszom az, hogy adtam írásbeli jeleket arról, hogy voltak szeretőim, öt asszony szerepelt életemben, hatvan éves korban ennyi dukál is, de anyám volt legnagyobb asszonya életemnek. Nemcsak azért, mert szerelemből fogant engemet! El kellene mesélnem főztjeit, csomagolásait, hogy amikor távol voltam, hogyan küldött utánam még egy félpár hiányzó zoknit is.” A kiszolgáltatott, szenvedő anya, a magatehetetlenség végső állapota alig szétbontható képekben válik verssé, a költő a kifejezhetetlen fájdalomban, a búcsú fájdalmában biblikus megilletődöttséggel mitizálja az anya régi, ismert, szép alakját, egy éteri régióba zárva az arcképét:

A te gyönyörű orcád régóta rásimult a tájra,
két szemedből szivárog a Nyikó, a Küküllő,
homlokod mögött a Hargita
gyorstarlások, málnavészes boltja.

Az *Egyszer majd arcom is elkészül*, meggyőződéssel mondjuk, a magyar költészet legszebb anya-versei között van, s hogy az édesanya magát, az *arcát adja* a fiának, az emlékezés, a továbbélés, a szeretet különleges szépségű látomása. A záró szakaszban elcsitul a fájdalom: a megrendültség olyan fokára jutott a költő, amely verbálisan nem fokozható, s az elfogadás higgadságához, a megváltoztathatatlan törvény tudomásulvételéhez hozzátilizálódik a nyelv is:

Arcod vizeké, füveké, köveké,
magukra ők öltik lassúdan.
Anyától szötte villámaidból
elkészül egyszer majd az én arcom is:
szikár lesz, fanyar és kemény,
akár e költemény.

A *Válogatott versek* utolsó előtti helyére az 1984-ben, az apai nagyanyja halálára íródott *Ha majd sírokon hajt ki a remény* című verset helyezi Farkas Árpád. S bár a vers születésekor a költő mindössze negyven esztendő, ezt a negyven évet, igaz, mintha mázsányi súlyként nyomná, a vers föl-főlemlíti: a művet, e miatt is, akár életút-összegző, ars-poetica érvényű versnek is nevezhetjük. Mindenekelőtt persze azért, mert a költői létszemlélet minden jelentős vonását egybefűzi, s ezzel a korántsem nagy életidővel erős kontrasztban, de mégsem hártja el akár a költői *végrendelet* megnevezést sem.

A költemény első tematikai része, a temetődombi *utolsó út*, a temetés szakrális aktusa. Epikus versmagjában a szülőföld faluja, emberei jelennek meg, a „negyven házat is alig számláló falucska minden dobogó lelke”, minden élője a Nyikó-menti Székelyszentmiklósnak: a pihenni hazatért halott az „utolsó nagyszülő”, kinek, „özvegy Farkas Jánosné, született Kibédi Erzsébet-nek” a „sírját ássa” a falu „összes férfia: mind a tizenkét / ötven és hetven közötti ember”. A költő itt az ő képzeletük világába transzponálja a halottéival közös emlékeket: a *kalákás nyarak*, „csattogó szérűkből sziszegő kulákévek”, *önfeledt* majálisok közös emlékét, s a képeket az „együvértartozás” tudata

melegíti át: hogy *megjött, megtért* közjűk, hazatért, akinek csak ott lehet a sűrje, ahol a háza volt, ahol az élete eltelt. Ebből a materiális, meg a félig-konkretizálható, mert reális és emlékmozzanatok egybeölelő kezdésből, a költő a személyes lét, a költő-lét gondolati terei felé nyitja a verset, a temetés belső önvizsgálatra készíti: „miként cselekedett kegyelmed az elmúlt / négy évtized ezüst zivatarai alatt”; s

volt-e értelme s mi lett volt légyen értelme annak,
 hogy a gondviselés kegyelmesebb markából
 kiszökvén
 fehér papírlapok villámaival világította be éjszakáit...

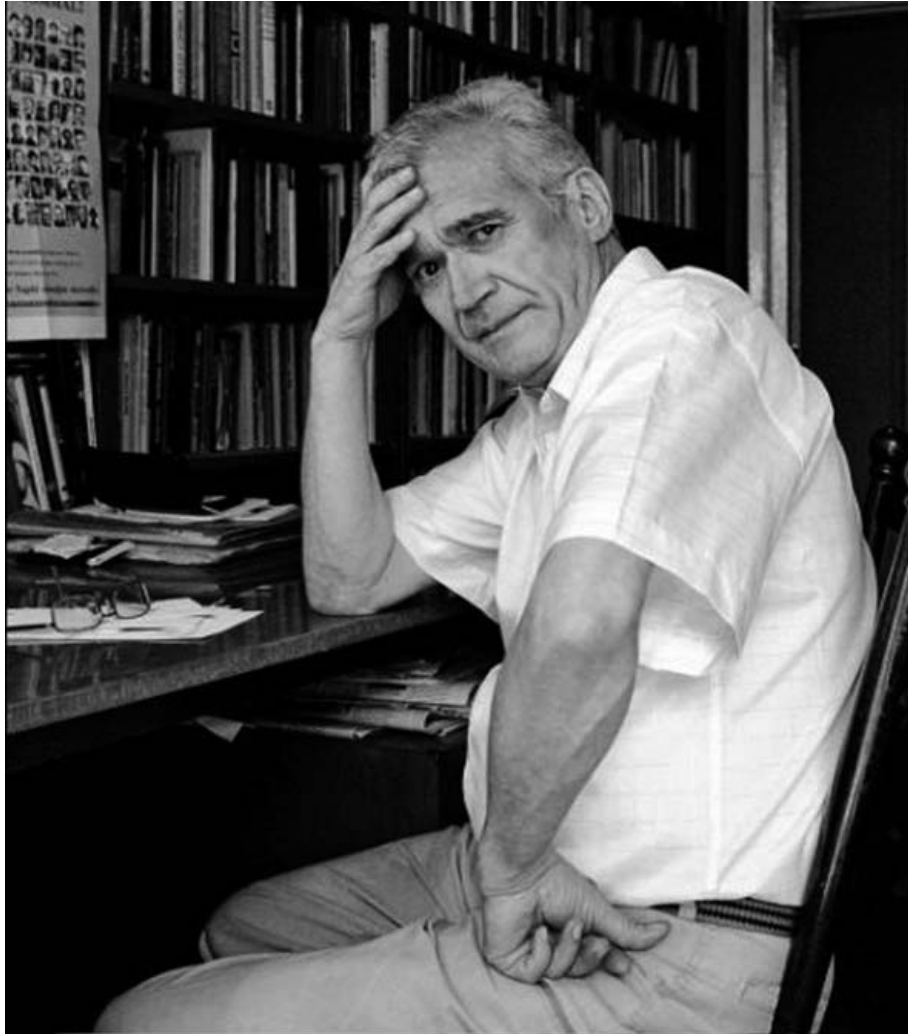
A „szívbeli”, „hangtalan” hangokat, a hátsó gondolatokat is lehallgató *mikrofonally* képe telitalálat: mert egy, a költő elé hajló faág úgy utal a belső, töprengő monológra, a gallyba, a gallynak hangtalan elsuttogott én-beszédre, a temetés alatti önvizsgáló elmélyedésre, hogy közben épp úgy utal a rendszer valóságos, ide-oda rejtett, mindent ki- és lehallgató szerkezeteire is. Az önfaggató kérdések a lírai beszéd értelmét keresik, s a „lassan elhagynak az élők, / a társak”, s az „illó barátok bújnak földbe vagy távoli ködbe...” valóságos sorsképeket, emigrálások, elmúlások, a magára maradás sűrűsödő hálójának szorítását érzékeltetik. Ebbe a lélekmagányba, másik szerkezeti egysége a versnek, a gyermekkor személyes emlékei villannak be, a Zsuzsanna-emlék („dönöngve remegtem érte”), s a Nagyszoros, a temetődomb fölött izzó Nap, majd a felnőtté érés metaforizációja. *A melengető ének*, az *altatódalok* után nyers, erős akusztikájú szavakkal jeleníti meg a férfivá válás folyamatát, meg az érdemesen élni akart élet rá mért felelősségének nehezekeit: „ágroppanások, vadmorranások lakták bútoraim, / s a hörgő vízcsapokból is dzsungeli fenevadak bőgtek; / és félttem a lobbal lobbanó lepkét”. Ezek a félelem- és féltés-képek (világféltés, aggódás) vezetnek el a vers leghatásosabb, a ki-jelentés variációs ismétlésével még intenzívebbé fokozott, önkinyilvánító vallomásához:

de költő nem voltam én, költő én nem;
 énekeltem csak félelemből a rettenet ellen

Mert a félelem, a rettenet elsősorban nem metafizikai, nem spirituális. Egyfelől attól való, hogy talán nem teljesíthető a költő-feladat, az a hajdan vállalt küldetés, hogy, hiszen „Erdély szívéből messzi tengerekig és bolygókig” látott, megroppanhat a hűség; s hogy „az együvértartozás”, társaké, barátoké, eszméké, generációké, őské-utódoké, népé, de még az ellenfeleké is, „ribanc reménye” alságos, csalóka, céda remény, pedig:

s ha ellenem vonuló kések pengtek,
 élük, hogy kicsorbul, már őket is félttem;

S attól való, másfelől, hogy romlott a világ, hogy *rendezetlen*, ahogy Nagy Gáspár is mondta, s „hogy nem vennék észre nélkülem a dolgok, / ha velük csodák történének”; hogy nincs rá szükség, a *papírosra* s a *mécsesre*, a *dalba szelídiülésre*, *versbe gögőződésre*, az alkotói-költői segítségre e világ rendbetételéhez: vagy nincs meg a rá való lehetőség, szabadság. De Babits egzisztenciális kétsége is bevillan azért, itt az évszakok konok körforgása, a *márciusi*, *júliusi dalt* pusztító *nyár* és *ősz*, s a tél utáni „májusi hózivatar” látomása, meg az emberi halál, az elmúlás tudata révén: hogy a föld „szivacsként issza be az élők seregeit”. A természet képei azt a költői univerzumot szimbolizálják, amely a megírandó, a poézis öröklétébe emelhető, a jövőnek versben megőrizhető szülőföld univerzuma: *rétek, tölgyek*, a *lelkekkel csordultig meglakott táj*. S Kányádi Sándor 1994-es

Otthonában, 2007-ben

Valaki jár a fák hegyén című „mindenséglátomása” (Bertha Zoltán) is eszünkbe kell, hogy jusson, hogy „csak az nem fél kit a remény / már végképp magára hagyott”: hogy a létféltés az életremény alapja. Egyáltalán: hogy a félelem a világ féltéséből is fakad, s a feladatot vállalt alkotóé: „hogy hantokon nyüzsgő, ecetes hangyák / nyelvemet némává nehogy besibongják”. A temetés valóságos, tényleges jelenetéből, alap-invenciójából, a vers átemelődött a költő-létet vizsgáló vallomásosság, a megerősödött hűség, egyúttal a benső parancsokkal irányított alkotói autonómia eszmei fényudvarába. A szikrázóan éles valóságképek (például: az ecettel pusztított hangyajáratok racionalitása) itt is egymásra rakódva épülnek versegésszé, s emelik virtuális magaslatra a vallomást: ez a gazdag jelentéstartományú *félelem*, a *rettenet*, a *féltés* a versek, a költészet szülője.

A vers keletkezéstörténetéhez tartozik, a költő elbeszélése szerint,² hogy az *Igaz Szó* főszerkesztője, (Hajdu Győző) kért egy ünnepi költeményt, a felszabadulás negyvenedik évfordulójára az akkor negyvenéves poétától. „És belőlem ez bukott ki, friss és nagyszülőlt temető élményként. Akkor a főszerkesztő ezt a verset hozzávágtta rovatvezető-kollégámhoz, aki gyanútlanul közlésre javasolta. Természetesen valannivel később egy másik irodalmi lapban megjelent, és mondhatnám: csonkítás nélkül, csak egyetlenegy betű veszett el a kanyarban, amely az egésznek értelmét hordozta volna. Az a bizonyos sor így hangzott: Én költő nem voltam, én csupán féltem, énekeltem félelemből a rettenet ellen. Nos, az innen lenyisszantatott „f” betű nélkül így hangzott: Én csupán éltem... Micsoda különbség az éjben sírok közt félelmében fütyörészgető legény és egy hedonista férfi magatartása között! Érdekessége továbbá, hogy ezt a félelmet én úgy vállaltam fel, mint aki nem a bőrét, hanem mindannak, ami értéket teremtett, termelt, az elvesztését félti”.

2 Lásd: Kődöböcz-interjú

„majd elkészül arcod”

A könyvet, melyből a fenti verseket idéztük, az *Erdélyi asszonyokat* nem fogadta nagyobb kritikai visszhang, s ezt gondnak látjuk, mert néhány kiemelkedően érett, új hangvételű, nagy vers (a most elemzetteket ilyen jelentős verseknek véljük) ily módon nem került be az irodalmi közbeszédbe.

Ami által az sem: Farkas Árpád *képes lírája megújítására, őszikéi, magány-versei* egyetemes emberi félelmeket, a léttől való búcsú nembeli szorongását tükrözik, mindezt azonban most is a szülőföld képeibe, a megtartó közösség védelmébe kapaszkodva, s ezért sohasem teljes kivettség-érzettel. Ha volt pár kritika, az inkább, Demény Péteré például, idegenkedett a versektől, általában Farkas Árpád költői szemléletétől, s ezt az ideológiai idegenkedést igyekezett esztétikai köntösbe burkolni. A recepció e legdurvábbját azért idézzük, mert létezik a kritikai tagadásnak olyan mélyre rögzült szintje is, amely elvből és sohasem engedi magához azt, amit koncepcionálisan elutasít. Demény Péter fölényes-ironizáló ítélete szerint:³ „Farkas Árpád gyötri a szavakat. Nagyon ritkán engedi, hogy a nyelv maga mondja el bánatát, vagy, hogy egyszerűen játsszon, ha kedve tartja. Ő maga győztesen kerül ki a küzdelemből, a versek azonban olyanok, mint az az érettségiző, aki szülei kívánságára feszes zakót öltött, de egyáltalán nem érzi jól magát ebben az öltözetben.” Farkas Árpád költői nyelvéről értekeznek, s magabiztosan jelöli ki a költő előtt a korszerű líra követendő ösvényeit, ezt a Demény-könyvről írott kritikájában úgy mondja egy másik kritikus: *tud alternatívát kínálni* Farkas Árpádnak!⁴ A mai magyar irodalomban, írja tehát Demény, „(mint egyébként a kortárs világirodalomban is) az értékeinkben való folytonos kételkedés irányzata hódít. Itthon Kovács András Ferenc, Magyarországon Parti Nagy Lajos költészete példázza legjobban e törekvések sikerét. Mindketten Weöres Sándor nyomdokain haladnak.” Rangosnak tartja azokat a költőket is, aki „a KAF, illetve a Parti költészete” (sic!) felől érkeznek, Orbán János Dénes és Varró Dániel munkásságát. Nem azt akarja mondani, mondja, hogy „feltétlenül Weöres Sándor játékos ironiáját kellene előnyben részesíteni. A költő különben sem választja elődeit, azok választják őt, vagy inkább: jönnek vele. Mégsem hallgatható el, hogy a Farkas Árpád művelte lírának erősen megkopott a hitele. Nem működik a költő-vátesz attitűd. Egyre inkább ideológiának érezzük, s a versek szerzőjét az ideológia rabjának. Az archaizálások sem az ironiát hordozzák; a ritmuskényszer diktálja őket.”

Balázs Imre József,⁵ nem kifejezetten Farkas Árpád késői költészetére utalva írja, a költő „és néhány nemzedékűtársa a Nagy László-i és Juhász Ferenc-i költészetből nem annyira a polifón jelleget”, inkább „költői” megnyilatkozásokat vesz át, erős érzelmi töltésű szavakat használ (tűz, édesanya, kenyér, láz, stb.) s ezek az *archetipikus képek* a „versek erőteljes retorizáltsága révén” mintegy újjáélesztik a két világháború közötti „allegorikus helyzetértelmező” lírát”. Hozzáteszi: e nemzedék azon költői, akik nem emigráltak, ezt a hetvenes években megjelenő lírai beszédmódot erősítik tovább. Mindezt Demény Péter úgy interpretálja, „Az idézőjelbe tett »költői« szó nyilván úgy értelmezendő, hogy olyan megnyilatkozásokat”, melyeket Farkas Árpád *költőieknek vél*. A kritikus, Balázs Imre József, az ironia hiányára utal: „olyan költészetet ismertet, amelynek szemernyi kétsége sincs a felől, hogy költészet. Manapság, amikor erős gyanakvás él bennünk a nagy szavakat illetően, különösen nehéz ezt a lírát elfogadnunk.”

3 DEMÉNY Péter: *Zakóban feszező versek*. In: D. P.: A menyét lábnyma, Tanulmányok, esszék, kritikák, Komp-Press, Kolozsvár, 2003.

4 VÁRI Csaba: *Nem erdélyi lónézés*. Demény Péter: A menyét lábnyma. Látó, 2004/5.

5 BALÁZS Imre József: *Vázlat az erdélyi magyar költészetéről (1918—2000)*. Korunk 2001/11.

Nem vagyunk teljesen bizonyosak abban, hogy a „költői” kifejezés így értelmezendő, inkább a *költő-szerep, a költő-státus* hangsúlyozottságára gondolunk, s ennek a szerepnek a *tudata* és *öntudata* valóban nem idegen Farkas Árpádtól, de nem tekintenénk ezt sem az itthoni, sem a világ-, sem a kortárs, sem a klasszikus irodalomban, legyünk egyszerűek: *az irodalomban* ritka költői magatartásnak, sem esztétikai, sem etikai vétésnek. Nagyobb problémának véljük s megjegyeznénk, ismételten: a képviseleti líra, a közösségi életelv nem azonos a vátesz-költő státussal. Az sohasem volt Farkas Árpádé. A nyelvi, stílusbeli, de akár a szemléletbe épített archaizálásnak pedig miért kellene feltétlenül ironikusnak lennie, például Weöres *Psyché*-jének rekonstruált nyelve ironikus? De kérdezhetnénk továbbá, hogy valójában minek kopott meg a hitele, a szülőföldszeregetnek, a plebejus érzületnek, a közösségelvnek, a képviseleti etikának, az erős érzelmi töltésű szavaknak, s miért, ugyan: mert más szemléletmódok, másfajta irodalmi ízlések képviselői ezt állítják?

Mint minden közösségközpontú ideológia, írja a *Gyöngy és homok* című, 1991-es kötetében (*Vázlat a jelenség utóéletéről*) Cs.Gyimesi Éva, „magában hordozza azt a veszélyt, hogy – ha türelmetlenül érvényesítik – kirekeszti a másságot, totalizál, homogénizál, azaz: a kizárolagosság lehetőségét rejti”. A transzszilván ideológia továbbélésével kapcsolatban fejtegeti ezt az irodalomtörténész, s e továbbélő eszme képviselői között tudja – említettük korábban – például Farkas Árpádot, Beke Györgyöt, Gaál Ernőt, a második Forrás-nemzedék költőit, akik fenntartják a „történelmi tradíciók meghatározó szerepének illúzióját”, s úgy látja: e szellemiség „tűrőképessége, toleranciája korántsem olyan mértékű, hogy egyenértékűként fogadjon el valamely alternatív paradigmát”. Elgondolkodtató ezt olvasni, kiváltképp a Demény-kritika mellé helyezve, amely éppen annak a tökéletes reprezentációja, hogy miképpen rekeszti ki, miképpen nem tudja elfogadni, nem képes eltérni az általa képviselt szellemiség a Farkas Árpád-képviselte másik, *alternatív paradigmát*. Egyszerűbben szólva: az irodalmi élet való világában, a *kirekesztés* tekintetében éppen fordított a helyzet, mint amilyennek Cs.Gyimesi Éva látni vélte.

Egyébiránt a megidézett Kovács András Ferenc,⁶ akinek költészete valóban csupa játékos vibrálás, s álarcai, maszkjai mögött sűrű, fekete mélységek, „a KAF”, verssel köszönti hetvenedik születésnapján a költőt: telt, mély zengésű képekben, értőn, versre biztaton, semmi *ironia*, semmi elutasítás, ellenkezőleg, megbecsülése az övétől bármennyire eltérő lírai arculatnak, a *hűségnek*, s a vers akár lírai összefoglalója is lehetne Farkas Árpád életművének:

[...]

Vers, Farkas Árpád, vers, a szolga fagyban
Csontok ropogtak fogcsikorgató dalt,
De hóhullással ringott, szállt az ének,
Más végtelenből visszadúdoló,
S költők vacogtak képzelet havában,
Szavakban űzött kóborlók, vadak –
Farkaskirályok, királyfarkasok.

[...]

Örök hó lüktet, majd elkészül arcod,
Egész élet liheg föl elfelejtett
Erdélyi helyszínek mögött: szülőföld
Hullong alá a tél eszméletében –

6 KOVÁCS András Ferenc: *Vers tékozló havakkal*. Farkas Árpádnak, köszönettel – Székelyföld, 2014. 4. sz.

Szefíd szemedben fényhozó tavasz van,
S hallgatsz szavakkal tékozló havakban.

(Kovács András Ferenc)

Lányaival és unokáival 2015 nyarán

Sütő András – a költőt 60. születésnapján, 2004. április 17-én, a marosvásárhelyi színházban köszöntő, s majd a *Háromszék*ben megjelenő, később a *Hitel*-ben részletesezőbbre bővített esszéjében⁷ Farkas Árpád életművét éppen hogy *polifonikusnak* nevezi, s azért, mert „rendkívüli természeti-tárgyi gazdagságából személyi és közösségi sorsproblémák egyenletes művészi szépségben bomlanak ki” a verseiben. „A hó alatt székel falvak, fölöttük – dúdolja most Árpád – fagy sarabolgat, / hajukat havak lengetik, és ott vagyunk máris a tiltott Isten tiltott karácsonyában, jászoltalan betlehemesekkel egy titkolt létnek fagyoktól védett meleg zugaiban. Ez már eddig is kész, kristályos költemény, de torokszorító ráadásaként villan a látvány lényegét jelző metafora: a fájdalom pirosa úgyszólván / üt át, mint gézen a vér.” Más verspéldával is él az író, elemzése, holott épp csak érinteni tudja a műveket, példásak: „Kissé titokzatos, évezredes múltunk felé szálló jelzős főnév: előázsiái havazás, mely hulló báránnyal, habfehér paripákkal eltündérekedik – s ugyanúgy a költővel is, csodás alliterációt hullat hópehelyként, mert azt mondhatja vele: A havazás nagy körhintáin szállnak, / szédülnek a szélben a falvak – és újból rábólintok – ez is kész költemény, de jön mégis a váratlan, figyelmet kintről befelé rántó gondolat, bár egyesek szerint a vers csak szavakból áll, sose gondolatból. Íme: gyűl tehát odakint a hó, és: gyűl a fehérség bűne már bennem. Igen, a kontár megáll a havazás körhintáinál, boldog és büszke, a költő pedig mélységes mélyből kiemelkedve fejére koppint a fehérség bűne gondolatával.” Vers és versike között, írja Sütő, itt a választóvonal. Továbbá: „Farkas Árpád életművében ezért nincsenek váratlan

váltások. A kezdet nála – metaforikusan szólva persze – olyan, akár a Dobó Istváné volt. Elvállalta Eger várának védelmét, s megírta menten a végrendeletét is. Ezek a vállalás örök példái.”

Mert hiába, hogy Farkas Árpád pályáján évek teltek el versírás nélkül, s hiába, hogy – olvashatjuk az interjúszövegeiben – keserű szavakkal próbálja indokolni a költészettől való hátrálását; s hogy a kevés beszédnek éppen lehet a költészet, a versírás *tisztelete* is oka, mert „a versben kivételes önkifejezési lehetőséget láttam [...], olyan ünnepet, olyan klarinét- vagy akár tárogató-mentes, sárból, szennyből gyúrt fesztivált, amelyre csak a mélyre néző, és mélyből feltörő koncentrált beszéd képes”: s az ihletnek, a készenlétnek ez a mélysége, úgy érzi, nem adatik meg túl gyakran a számára. Erős sugallata az ő lírájának a kivonulás lehetetlensége; a vers rákérdézhet az írás, a „felsebzett szájjal dúdolt darabos, szederjes szók”, a „költészettel jelzett tüzecke” értelmére, de a válasz sohasem a költészet hiábavalósága. *Kétkedő* versei vannak, de önfeladók, a vers hiábavalóságáról versben beszélők nincsenek. Közösségi elvű létszemlélete, közösségeszménye, övéhez kötő hűsége sohasem rendül meg, „föld gyomrából véve még a lélegzeted is”, írja róla, Farkas Árpád szép képét variálva a költőtárs, Fekete Vince. Meghitt, bizalmas, bátorító Király László Farkas Árpádnak ajánlott spirituális-éterny angyal-képe is, a számvetés angyalé, az angyali *én-kép*, az alkotásra noszogató alakmás: „Nem lesz már napod, éjed se nélkülük [...] Cselekszel – néma idvezült” (*Őr Angyal Ember*).

Farkas Árpád úgy mondja: „félni kell bátran! S élni, élni.”

Összegzés

Farkas Árpád, akár a premodern kor embere, mély, bensőséges kapcsolatban él a természettel, lírája az alanyi, benső és a külső, természeti, organikus világ egyensúlyát tükrözi: de szemlélete, közösségi életelve éppen hogy nincs egyensúlyban az őt körbeelő társadalmi-politikai-történelmi szféra tapasztalati realitásaival. Beolvasás, elmerülés a természetbe, a közösségi sorhelyzetekbe, a „népéletbe”, és harc, küzdelem a társadalmi valósággal, kényszerűségekkel; az etikus költői ellenállás a megélt kor etikátlanságával, emberalázásával szemben.

A második világháború utáni első generáció szülötteként felnőtté érése, költővé válása a hatvanas évek második felére, a hetvenes évek első időszakára esik, a romániai magyar irodalom második Forrás-nemzedékének nevezett alkotói csoportosulás tagja. Ez az időszak egyben a romániai magyar kisebbség közösségi és személyi jogi helyzetének kezdetben lassú, majd egyre durvuló, fokozatos romlását jelenti: de a következő korszak, az 1989-es forradalmi események, a Ceaușescu-diktatúra megdöntése nem jelentik ugyanakkor e kisebbség-jogi állapotok teljes és egyértelmű változását. Szükségszerűen, mert vállaltan tükrözi vissza tehát e líra hangszíne, beszédtonusa, a társadalmi-közösségi sorsviszonyokra reflektáló tematikája, fejlődésmenete a megélt korszakok politikai-társadalmi viszonyrendszerét.

Vagyis ez a poézis a kezdeti heves és bizakodó, ifjonti *világ-kifejezési* láz, a „költészet tartalmi átalakításának”, a világ megírhatóságának robbanó vágya, igénye (*Másnapos ének*, 1968); majd a sötétedő diktatúra miatt komoruló szemlélet *illúzió-vesztése*, a megírhatóság korlátainak tapasztalata után (*Jegenyekör*, 1979) a társadalmi, közösségi közérzet, a közösségi ember létélményeinek egyre árnyaltabb, higgadtabb, költői menedéket egyre inkább az otthon, a szülőföld megtartó erejében találó „jelentéseiben” mutatja meg önmagát (*Alagutak a hóban*, 1971). A kései líra kevésszámú, elsősorban a *Válogatott versek* (2012) kötetben föllelhető termésének már kesernyés-fanyar, olykor ironizáló-önironikus hangszínei a bölcsességi beszéd új árnyalatait mutatják: az önelemzés, a számvetés, a

leltárállítás belső parancsát, ugyanakkor a személyes magány szikáran, elfogadó higgadsággal megjelenített képeit. Önvallomása szerint már „inkább szívárogtatva úrok. Ezért válnak egyre kopárabbá, egyre fogak közt szűrtebbekké a soraim”.

E költői életút azonban kezdettől elhalkulásáig őrzi a látásmód áradó természetközelségét, s őrzi az életelv közösségi meghatározottságát: Farkas Árpád *közéret-verseinek*, társadalmi-élmény alapozottságú lírájának *változói* mellett a közösség-képviselési poétai szándék és elhivatottság a *változatlan* faktor. A költő számára a szülőföld és emberei, a tájhaza, az otthon-hagyományok s mindennek poézisbe emelése jelentik a versek, a költői beszéd legalapvetőbb élményrétegét; autonóm költői személyisége a kötődést épp a szabadság-élmény részeként, a költői személyiség morális önmegvalósításának feltételeként értelmezi, innen e líra tematikai egyszortatúsága is. Versei gyakorta belső küzdelmek kivetülései, e világ *kifejezhetőségének* kételyeit sugalmazzák, de sohasem téved az egzisztenciális talajvesztés, kivetettség tereire; a benne munkáló közösségi felelősségérzet sohasem kínál teljes önfeladási mintákat sem a maga, sem a líra teremtett világába örökített közössége számára.

Költészete a *társadalmi jelenben* élő emberé, számára az írás, az önmegvalósítás csak e mindenkori jelen, a vállalt *kisebbségi sors* mostoha terepén lehetséges: alkotói szemlélete azonban nem eleve determinált, hanem alakítható, átalakítható világnak tekinti ezt, életelvének plebejus meghatározottsága közösségi életlehetőségként is csak a küzdelmes, önkifejező, önzérelt létformát tudja elfogadni. Lírájának egyik meghatározó versvonulatában ezt a szemléletet kifejező *metaforikus lázadás-képzetek* megjelenítését láthatjuk.

Poézisének formai jellemzőit is a természetelvűség alakította sajátosan egyénivé: a *lírai realizmus* és a *jelképi, látomásos, metaforikus versbeszéd* legtöbbször a természeti vagy a tárgyias környezet jelenségeit, mozzanatait transzponálja a sorsmetaforák jelentésgazdagító, polifonikus tereibe. Általában rövidebb, néhány strofás, szabad rímkezelésű verskompozícióiban a népköltészet kötöttebb formaelemei is megjelennek. Metaforái több valóság szinten kibomló, sűrűre szőtt vizuális világot építenek, amelyben az egymás intenzitását növelő képek elmosás a *képes beszéd* hagyományos, de „ide-oda módosított és magyarázott” (Barta János) változatainak határait. Farkas Árpád versei a lírai *műfajok keveredéséből* alkotnak új formai alakzatokat, a *dal*, a *dúdoló* például az ő költészetében erős sodrású, intenzív hangulati, érzelmi elemeket ötvöz leggyakrabban a tájlíra oldott tónusaival, s bízza a költő ezekre a poétikai alakzatokra a nem egyszer súlyos, sötét árnyalású üzenetek kifejezését is. Természeti képeinek *látványgazdagságát*, érzéki erejét a *látomás* szolgálatába állítja; e képek nem önmagukért való szépségükért, hanem jelképhordozó, metaforaképző alkalmasságukért fontosak a számára, sokszor a fogalmi, gondolati reflexió helyettesítői is.

Híve Kányádi Sándor, Csóori Sándor, a próza és a dráma nyelvén alkotó Sütő András lét- és művészetfelfogásának, tisztelem, vallja „Juhász Ferenc korai korszakának nagytüdejű erezetűségét, Nagy László pontos, erős, szintén hatalmas képzetgazdagságról tanúskodó tömörebbségét”, s magyarországi nemzedéktársai, „Bella István, Utassy József, Kiss Benedek, Oláh János metaforalombjait, mint Kovács István szikáran lírai pontosságát”, s legfőbb inspirátorának József Attilát mutatja e líra.

S bár éppen nem elkötelezett híve, legföljebb csodálója Weöres Sándor filozofikus-metafizikus földöntúlóságának, formajátékainak, Farkas Árpád költő-szerep felfogásának, e szerep értelmezésének jellemzésére mégis alkalmasnak, kifejezőnek gondoljuk a weöresi képet: „Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra”. Nem mond mást költői önsorsáról Farkas Árpád sem: „Akarom, kitessek konok voltom – / saruit immár meg nem oldom, / nem fogadok fölfebém rendet, / csak mit magamnak én teremtek”.

MOLNOS LAJOS

Felelgetések

(Farkas Árpádot olvasva)

Magyarázat: Gyakran előfordul, hogy egy költőt egy másik költőnek – például valamelyik kortársának – a verse, illetve egy verssora, mondata, metaforája, hasonlata stb. ihlet meg. Esetemben ez leggyakrabban Farkas Árpád, Király László és Magyar Lajos verseit olvasva fordult, fordul elő. Nem véletlenül, merthogy őket éreztem s érzek ma is kortársaim közül mind eszmeileg, mind lelkileg, költői és emberi habitusukat illetően a hozzám legközelebb állóknak. S ez sincs véletlenül: hozadéka ez is a Kolozsváron együtt átélt öt egyetemista évünknek. Annak az időszaknak a máig tartó rám hatása, amikor már igencsak komolyan vettük a versírást, hittünk a költészet, a vers erejében és jobbító hatásában, amikor folytonos vitáinkban egymást palléroztuk, csiszoltunk, s amikor már közölni kezdtünk az irodalmi lapokban, folyóiratokban is, s más „fiatal titánokkal” együtt, mi lettünk a romániai magyar irodalomban a Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Bálint Tibor generációját követő második Forrás-nemzedék, amelyik legfőképpen a versbeszéd témájára, szókimondó őszinteségére fókuszált, amit nem nagyon díjaztak a kommunizmus napfényes csúcsai felé törtető Romániában sem, miként azt mi is saját bőrünkön, meghurcoltatásaink alkalmával tapasztaltunk. Nos, a fentebb elmondottak fényében, azt hiszem, érthető, hogy miért szeretem Farkas Árpád verseit is, s miért szoktam „kommentárokat”, „toldalékokat”, tovább gondolásokat” stb. fűzni egy-egy verséhez, verssorához, gondolatához is.

Lehet, hogy...

*„...hiába keltem útra
Óperencián is túlra...”*

Átmentem aztán az
Óperenciás-tengeren túlra
Ez itt az Óperenciás-tengeren-túl?
kérdeztem az ottani emberektől.
Ez itt az Óperenciás-tengeren-innen,
választák, és elmutattak
abba az irányba amerről éppen érkeztem:
Az Óperenciás-tengeren-túl arra van,
irdatlan messze, túl az
Óperenciás-tengeren,
mondták, s szemükben vágy lobogott.
Hajóra szálltam hát újra,
S most itt vagyok –
Lehet, hogy az Óperenciás-tengeren túl.
Lehet, hogy az Óperenciás-tengeren innen.
Lehet, hogy nincs is Óperenciás-tenger soha?

Kérelem

„Mindennek nekiütődöm!”

Uram,

megköszönöm ma is Neked, hogy a Te akaratodból és segedelmeddel én is elkezdhetem az újabb mai napot. Néha szeretném megkérdezni Tőled, hogy mennyi van még hátra a Teáltalad nekem kiporciózott időadagból, de nem teszem, rájöttem ugyanis, hogy a legjobb nem tudni bizonyos dolgokat.

Nem faggatlak hát efelől sem, s láthatod, leszoktam már arról is, hogy mindenféle elképzelésekkel, javaslatokkal, észrevételekkel stb. zaklassalak. Kívánságom is már csak egymaradt. Jelesül az, hogy ezután is minden örömben legyél velem, és engedd, hogy ezután is megosszam Véled olykor-olykor még adódó boldogságom üde perceit, és kérek, ha netán lesznek még aprócska győzelmeim, legyél ezután is mindahánynak a részese. Jókedvemben eztán is derülj velem az életem haszontalan bukfencein s az emberek furcsa gonoszkodásain. Ha valahányszor megbocsátok az ellenem vétőnek, kérek, Te legyél, Uram, e megbocsájtásban ezután is a szeretet és az öröm. És fogadd el éntőlem ezután is a mindennapi kenyerem felét.

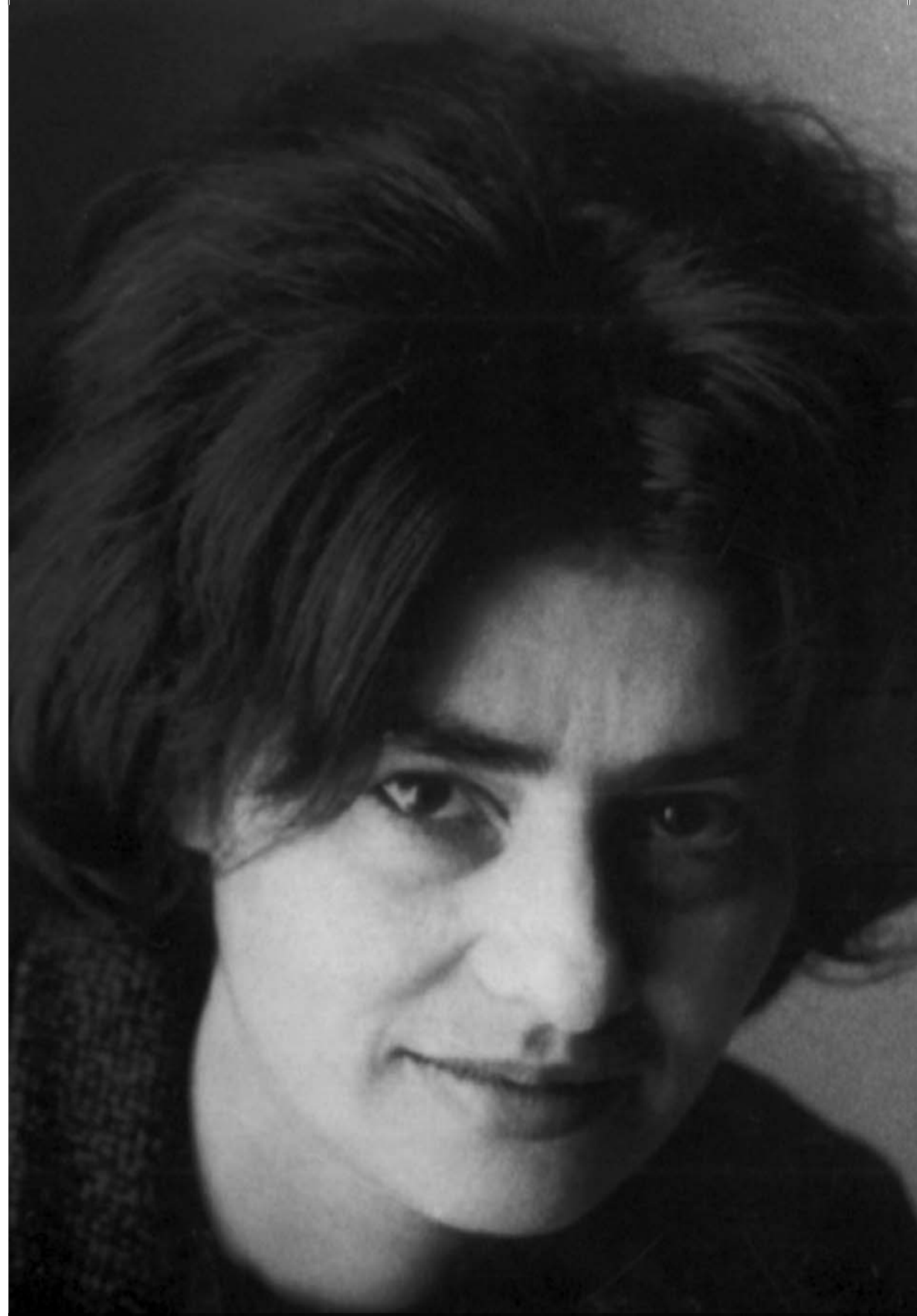
A bánattal, a félelmekkel, szorongásokkal, hitem kínzó sebeivel, az értelmetlen kicsinyességekkel, a lelkemben szaporodó hideg vermekkel s a szívemre nőző nyirkos mohákkal ne legyen gondod továbbra sem, majd csak elboldogulok véltik ezután is egyedül, miként eleddig is csak egyedül,

Uram.

Hangulatok. Őszidő

„Ősz ez. Zabáló, vad!”

elmentek már a fecskék
és el a gólyák s a vadludak is
pünnög a szél a tarlón
savanykás almaillat lengi be a délutánokat
hökken a zöld a fák leveleiben
és sárgára vált egy deres hajnalon
itt már az ősz
rendre belakja az erdőket réteket kerteket
s az ember szívé és idegeit is
talán már be kellene fűteni estenden
talán elő kellene venni a meleg ruhákat
talán még fontos lehetne mindez
talán már csak édesmindegy
ősz van zabáló rozsdá...

REDIVIVUS – Hervay Gizella

Szilágyi Domokos levelei Hervay Gizellához

Szilágyi Domokos Hervay Gizellának 1959 és 1963 között írt levelei a Petőfi Irodalmi Múzeumban a V.4707/109/1–74 számú jelzet alatt érhetőek el. A hagyaték ezen része 43 levelet, 30 postai levelező lapot, 1 képeslapot, valamint 12 üres borítékot tartalmaz. Ezekből a levelekből tesztek közzé egy rövid válogatást, a levélváltás első éveiből – a sokszínűség bemutatásának érdekében verseket tartalmazó írásokat éppen úgy válogattam, mint rövid, személyes üzeneteket. Nem érdemes hosszabban részletezni, milyen újabb szempontokat adhatna egy életmű kutatásához egy még kiadatlan levelezés közzététele, milyen – nem csupán életrajzi – adalékokkal szolgálhatna egy ilyen típusú megjelenés. Sűrgető feladat ez nem csupán a Szilágyi-, de a Hervay-életmű kapcsán is. Jelen szövegközlés csak töredékes ugyan, továbbá csak a Szilágyi által írt leveleket olvashatjuk, mégis hozzátehet mindkét költő munkásságának értelmezéséhez, filológiai feltáráshoz. Csupán egyetlen példát hozva: a levelekből szépen kirajzolódik egy verssor története – „Te tudod, hány csillag az ég.” Először 1959. október 1-jén írja Szilágyi: „Valami nincs itt rendjén, több ízben voltak homályos érzéseim, h. talán nem bízol bennem teljesen. Te tudod (hány csillag az ég.)” Egy október 13-i levélben ugyanez már versformában olvasható: „Te tudod, hány csillag az ég. / Ha nem tudnám, hogy te tudod, / nem is tudnád. – S nekem elég / e tagadó vigasz.” A sor végül a *Két idill, I. Őszi idill* című 1968-as versben kap helyet: „Kell a növénynek a fény meg a holdnak az éj – s te tudod, hány / csillag az ég – Te tudod!: annyi, ahányat akarsz – – –”.

A szövegközlés elveiről: a kézírás többnyire könnyen olvasható, Szilágyi kék tintával vagy ceruzával írt. A bekezdések jelölése egyértelmű, ezeket természetesen megtartottam, ahogy a helyesírást is – jelen közlés tehát betűhű, a modernizálást semmi nem indokolta, így megmaradt minden, Szilágyira jellemző, stilisztikai értékkel bíró sajátosság is. Nem jelöltem a költő törléseit, javításait, ezeknek a száma egyébként is elenyésző. A kézírás mellett számtalan esetben láthatóak a Szilágyi által rajzolt képek, illusztrációk. Egy majdani teljes körű kiadás feladata lesz ezek megfelelő közreadása, a jelen szövegközlésben szögletes zárójelben jelöltem, mit ábrázol a kép.

Dobás Kata

Kvár, 1959. szept. 15.

[V.4707/109/3, postai levelezőlap]

A kislány
 beült a kék ég alá,
 körülnézett: ez a világ.
 A virágbimbók
 megpendültek halkán,
 nyílni kezdtek.
 De a föld nem árulta el,
 méhében mi fogant,
 s a csillagok is összezárták fogsorukat;
 hiába kovácsolta késpengévé szemét,
 s próbálta őket szétfeszíteni.
 Tudta, hogy egyedül van,
 s tudta, hogy nem egyedüllétre termett.
 Tudta, hogy akar valamit,
 s nem tudta, mit akar.

Kvár, 59. szept. 15.

[V.4707/109/ 4, postai levelezőlap]

Te szentatyajóúristen, most jut eszembe, hogy már rég meg akartam írni, ami most eszembe jutott, hogy megírjam: É. angyal, a *fecskendőt szét kell szedni*, valahányszor kifőzöd (előtte, nem utána), különben pelyvává tör az egész istenség, jó hogy nem feledtem el, hogy ne felejtsek el megírni valamit, s eszembe is jutott, mit.

Cs. C. C.

Batíz, 59. szept. 21.

[V.4707/109/6, levél borítékkal]

Ó, Tatjana Alekszejevnám,

régesrég mocorog bennem ez a levél, de tudod, szerencsésen hazaérkeztem időközben, és az itteni anyagi és lelki problémák háttérbe szorítottak mindennemű levélírási lehetőséget, ma sikerült pénzhez jutnom és vettem borítékot. (Ti. jógázom és azért hosszúlélegzetűek a mondataim. És a jóga · versek.)

Írj a kolozsvári címemre (Einstein 16), mert jövő hét elején visszautazom. Írd meg, miszerint:

1. bevetted-é az injekciókat, amint könnyelműen megígérted volt (igaz, levélben akármit lehet írni. De hát Te nem tudsz hazudni, ugye, és főleg nekem nem);
2. általában hogy leledzel egészségileg és lelkileg és gazdaságilag és szeretsz-e még;
3. sikerült-e a különböző órás-, lovas és egyéb nomádoknak kitenniük Téged a lakásból;
4. és elsősorban: mit csinál Jegvonská (-m, -nk, -d), és ha leereszkedik, fújjad föl, mert én aztat nem élem túl.

És én szórakozom. Épp nagy családi viharok dúlnak, anyám beadta lemondását, ilyenképpen:

Nagytiszteletű
Szilágyi Károly elvtársnak!

Batiz

Alulírott ezennel felmondok Önnek azonnali hatállyal. –

Nem vagyok hajlandó olyan gazdát szolgálni, ahol nemhogy ruházatomról, de kosztomról sem gondoskodnak.

Tisztelettel:
Szilágyiné Szász Judit
[?]tb. alkalmazott

Mindehhez még hozzáasszociálandó a hitelbe csinált 8 gyerek és a 250 lejes fizetés, így teljes a kép. És ezenfölül még Ibsen Nórájának problémája is, többé-kevésbé. Ez a tragikum (egyrészt). A komikum: a forma. Szegény mai kispolgár már csak önmaga karikatúrájának torzképe, és messziről talán élvezni is lehetne egyideig. De közelről és lépten-nyomon –

A másik: ugyancsak a Nóra-probléma, azaz annak egyik ága lehetne. Húgom – ápolónő – hazajött másfél napra látogatóba, s anyám összeveszett vele. A hölgy „apja lánya” és állítólag minden állítólagos rossztulajdonsága (nem ismerem a testvéreimet) az atyai famíliából és személyből származik. Szóval, *A háladatlan leányzó* avagy *A nevelés csödjé* avagy *Az ember küszködik és seggberúgatik* avagy stb., szomorú játék 5 levonásban, könnyekkel és happy end nélkül. Nemcsak arról van szó, hogy egy nő hogy tud beszélni – adott esetben – egy másik nőről (még ha saját lánya is); alapjában véve ez is elég lenne – de [olvashatatlan szó] abban a másikban megtestesül a harmadik is, ama bizonyos férjfiú. – És szólj, ha unod.

Ezenkívül nem írok, nem olvasok, nem gondolkodom, enni eszem, ami van (inkább nincs), fáradt vagyok, mint egy disznó és érzéketlen az élet kis és nagy dolgai iránt.

Szóval Jelizaveta Pavlovna Ében, ez a nagybüdös helyzet. Lelkitáplálékom Bill Crosby, fejhangon visongja a rádióban: You are my dream (kegyed az én álmom), óeznagszerűnacceru és esetleg Jézuskrisztus viselt dolgai több fejezetben és előszóban és amint csak akarod. – A Korunknak kéne írnom egy ún. kritikát az Oltjánok unokáiról, meglátandjuk. Dolgozom (mármint házimunkálkodom) és alig vánszorog az idő.

Csókol

[A „Csókol” szóból nyílt húzva a következő szöveghez: lélektani kísérlet kompozícióvázlat; a rajzon két alak egymással szemben fát fűrészel.]

igazán írj, te lusta

Kvár, 1959. okt. 1.

[V.4707/109/10, levél borítékkal]

Kicsi Giz,

ma írtam neked egy hülye lapot (nem első) –: nagyon kérek, írd meg ha unod a marhaságaimat (és melleleg: magam is csodálkozom, h. most ilyesmiket írok, az önkritika nem tartozik jellemhibáim közé). Igen: mint látod, most is kísértének a zárójelek, de azért igyekszem kihasználni ezt a kettős hangulatot, hogy legyek egy kicsit normális

(képességeim szerint. Bár lehet, h. a normalitás sokkal unalmasabb, mint a hülyeség. Döntsd el Te). Beszéltem ma édeskicsi Veraszívemmel, ki is ezt mondá: az isteni nő, a vásárhelyi nimfa, akit vele együtt fölvettek a [olvashatatlan szó], nem jelentkezett (valószínűleg nem engedik Vásárhelyről). Szabó Laji mondja, hogy Ildikó néhány nap múlva megjön Pestről, s akkor beszélünk vele Rólád, h. mi is hát a helyzet ezekután. Vigyázz, angyalom, ne ringasd magad hiú reményekben, a semmire-sem-számítók sosem csalódnak (íme, már bölcs tanácsokkal is ellátlak, pfuj).

Írtad, hogy ott felejtettem valami füzetet valami versekkel. Egy fél napig gondolkodtam, mi a fészkes nádirigó lehet az; aztán ez jutott eszembe:

1. Este. Hülye hangulat. Lógás az űrben.
2. Trafik. Kék füzet.
3. Kávéház: gyorsan írni.
4. Vers. Nagyon rossz. (József A.-reminiszcencia: Szegények éje, légy szemem, / Füstölőj itt a szívemen.)
5. Képzőművészeti plafonraköpek.
6. Apám 8 gyereket csinált hitelbe. Többre nem emlékszem.
7. Elég baj, h ott maradt, be kellett volna dobni a Szamosba sürgősen.
8. Dehát így esett. Talán nem szégyellem előtted.

Aztán levontad a következtetéseket: fogóddzam egy kicsit Beléd. Belülről. (Nos, nos: igyekszem, igyekszem.) – Valami nincs itt rendjén, több ízben voltak homályos érzéseim, h. talán nem bízol bennem teljesen. Te tudod (hány csillag az ég.) Szeretném úgy mondani, hogy ne értsd félre; szeretném, ha nem értenél félre:

Hogyhát jójó, Szimat ide, Sz. oda, de vannak *komoły* dolgok is kettőnk között is. Hogy te szeretsz-e és szeretlek-e igazán. Amihez Neked (talán?) nem elég az ilyen fogpiszkálókifejezőmód [rajz két fogpiszkálóról (?)]. S meg is értem. De nem tudom másképp. – Leredukálom a dolgokat az alapvető, a meztelen tényekre: hogy egyáltalán elmentem Veled, hogy mindent elfogadtam (ne haragudj meg), és úgy érzem, hogy itt már nevetséges minden szó.

Szeretnélek megnyugtadni.

Nem írok többet. Ujujuj, most vagy nagyon okos voltam, vagy elképesztően buta. Írj hamar.

Csók. Sz.

Még csak ennyit: megkapod, ha a lakáscímedre írok? Már küldtem volt próba-lapot.

59. okt. 1.

[V.4707/109/11, levél borítékkal]

Kicsi Ében,

most én vagyok szomorú, de jajdeszomorú, node se baj, a virradat is kivirul megkezd-tük az ögyötömöt idemenyek odamögyök (gyök > gyökint > gyökkérrágó darvadosvízi pintyőke). Volt egyszerholnemvolt voltegyszeregy kicsi poloska, úgy híjtákhogy Világ-fájdalom. Ezakicsipoloska nem volt nagypoloska, de poloska volt. Aztán DDT-t szór-tak rá (dichlor-diphenyl-trichloretham). Nagyon szeretném, ha hihetném azt az injekciózásihistóriát.

Most egy kicsit hülye vagyok ajjaj te üdvözítő lócitrom, mileszebből

csók

[lap alján rajz: poloska és virág]

59. okt. 3.

[V.4707/109/12, levél borítékkal]

Lilanevű Gizella,

lehet, hogy elbájoltak dicséretim, miszerint meg valék hatva leveleidnek sokasága által, azért várom hiába nap mint nap epedő szemmel kézvonásodnak megláthatását; lehet, hogy – sokminden lehet, mit csak egy Pihent Agyvelő kigombolhat az éjszakai magány sötét óráiban, melyeket jobb lenne ki nem gombolnia – ??????????

Láttam egy híradóban az 500 éves Bukarestet, láttam Zeusz Atyánkat és a Tic-Tac neonbetűt és elmémnek és lelkemnek és egyéb belsősegeimnek mindez sok számos mé-lázásokra adott alkalmat, tehát verset írtam, melyet majd el fogok küldeni.

Mostanában azzal szórakozom, h. reklámverseket írok a TIX nevű mosópornak, elemzem Szemlér költői képeit és álmodom. Múlt éjjel pl. ezt álmodtam:

1. hogy Te aranycsempészéssel foglalkozol (én nem);

2. hogy olvastam a Kalevalát, mely át volt dolgozva, mégpedig úgy, hogy tartalmá-val Németország egyesülését propagálja. Prózai és verses részletek váltakoztak benne, mint az Aucassin et Nicoletben;

3. hogy freudista lélektani tanulmányt írtam, melyben bebizonyítám, hogy: ugyanaz az ösztön készíti a felnőttet cigarettára szívására, mint amely a gyermeket (csecsemőt) az anyaemlő szívására.

Mindezeket csakugyan álmodtam, ébren nem is lehetne kitalálni ilyesmit.

Változatlanul lebegek az úrben, nagy Ű-vel; kedden fogok leszállni egy szilárd pont-ra: a Napsugár szerkesztőségére, mely adandó nekem némi pénzt, melyből, remélem, telik a házbérre; addig nem szeretnék elpusztulni, nem tudnám elviselni a gondolatot, hogy szerző tárgyitalan lévén, honoráriumát visszautalják a pénzügyminisztériumba (vagy pénzügyminisztérium?).

Ezenkívül névmágiával foglalkozom; legjobb alkotásom Kiss Jenő, kit is elkereszteltem Pis Jenőnek. A névmágia másik műfaja a házastársak azonos elnevezése, pl. Lászlóffy Aladár és Aladára, aholis nem Aladára a női név, hanem Aladár, mivel a nő viseli a kalapot. Viszont Aladár öccsét, Csabát és nejét csak így lehet elnevezni: Csab és Csaba. Valamint Láng Guszti és Láng Guszta, sőt: langusza (ez néminemű tengeri rák). Ilyen még Gáll Ernő és Gáll Erné, Sándor és Sanda, Bél és Béla, Tihamér és Tihamár, Antal és Antál (Hantál) s mittudomén.

Most azon gondolkozom, hogy verskötetet kéne beadnom Aladárának. Ma voltam az Utunknál, Paula melán ring, Szemlér Éva ringva meláz, Marosi pattog, mint a bolha az ember két körme között. Marosiról különben: amikor Létaynál voltam az úrhajóverssel, bejött a Páter: Elolvasta ő is.

Létay:

Én azt mondom...

Marosi (belé):

– Én is azt mondom!

Létaji:

Te mit mondasz?

Marosi:

Hogy leadjuk.

Lélaji:

Mer én aszt, hogy a vége... stb. stb. ... túlerős stb. (Mit gondolsz, jó név az, hogy Szarosi?) – Ez nem vicc, szóról szóra így esett.

Úgy hallám, Huszár lett a színházigazgató Tamás Gazsi helyett.
Ez vala minden szándékom.

Cs. Sz.

Kvár, 1959. okt. 6.

[V.4707/109/13, levél borítékkal]

...És az ő neve vala Sophia, azaz Bölcsesség...

Végre, úgy látszik, csak kaptál tőlem levelet, éppen ideje volt. S annak is, h. én is kapjak.

És még kaptam ma 160 lájt a Napsugártól, amiből 150-et azonnal od'adtam ház-bérbe belé, s pénzem romjain ettem 2 micit-t egy Falatozóban, amelyet igazán nem tudom, mér híjnak falatozónak, mikor a látogatók 90%-a nem falatozni jár oda. Inkább kortyolható. Vagy Hörpintő. Kinek-kinek vérmérséklete szerint.

Nem leledzem valami fényes kedélyállapotban, elég kietlen állapotok közepette tengődöm. S dolgozni kéne.

Alapvető kérdés: hogy csakugyan hülyéskedtem-e, amikor Mary-Anne-t húztuk. Engedd meg, hogy ne válaszoljak. Ilyen esetben az őszinteség kívánalma teljesen összekeveredik a hazugságéval, mert a visszavetítés megkavarja a dolgokat. Nem akarok őszinte lenni, hogy ne kelljen hazudnom. (Valószínűleg nem éreztem semmit, s ez lehet, hogy nagy bűn; de, azt hiszem, az ilyen pillanatok külön-külön nem perdöntők, csak együttesen. Hagyjuk a lírát nyáladzó szerelmesekre a Nagy Pillanat kikutatását.)

Az éjjel azt álmodtam, hogy ez az izé meg akart ölni ezzel a késsel. A kés *nyelét* akarta belém szúrni. Borzasztóan féltem és ő olyan félelmetesen ronda volt, hogy muszáj volt kinyitnom a szemem, h. ne lássam. Nem tudom, ki volt, csak annyit tudok róla, h. hermafrodita (hogy miért, fogalmam sincs). Talán a Modern Halál-érzés (: hullaszimat) volt. [rajz egy kést tartó figuráról]

A Green – Merényletet olvastam; elég merényletnek éreztem (sokkal jobb a Csendes amerikai.) Nem bírom az ilyen detektívhistóriákat, melyekből előre kinyúlik a happy end lakkozott körmöcskéje. Sokkal jobb az, amit az Élet és Irodalomban olvastam, kb. így szól:

Televíziós riporter félnapos házasságokat riportol.

Rip: Hogy érzik magukat?

Nej: Beszélj te (ti. Férj)

Rip: Milyen egy ideális Nej?

Férj: Olyan, hogy fogja be a száját, amikor én beszélek.

Rip: És milyen az ideális Férj?

Nej: Ne járjon nőkhöz.

Férj: A hűség csak 50 kilométerig kötelező. Etcetera.

Ezenkívül dögfáradt vagyok. Voltam ma az Utunknál, beszéltem Szarosi atyával, hogy miszerint írjak-e nekik egy versiklust? (Javíthatatlan vagyok.) Mire ő: – Ha jó, még meg is csókoljuk érte a fenekedet. – Mire én: Az túl nagy megtiszteltetés lenne nekik.

[Olvashatatlan szó] visszavették az ögyötömre.

Ez meg vers:

Kiszáradt gondolatok
gyűlnek halomba,
fáradt az este,
s ha nyugalom *van*,
fáradt lehet már
ő is, hiszen
mindig csak szalad
előlem.

1959. okt. 13.

[V.4707/109/14, levél borítékkal]

„Te tudod, hány csillag az ég.
Ha nem tudnám, hogy te tudod,
nem is tudnád. – S nekem elég
e tagadó vigasz.

Még egy vigasz-vers:

Szublimált szerelem

Felhővé válunk lassudan,
az ölelésünk elsuhan,
termő esőként hullik a
földre – de hát a nyavalya
törje ki, ez vigasz?!

Ma voltam Aladáráék[nál?].

Porcellán Angyal kék pongyolában ágyon heverész, fülledt meleg: ti. P. A. meg van hűlve. Költő Papucsban (mindkét értelemben). Költő fest, kiállítás rendez vendégnek. Műértői viták. Festő költő ti. realizmus híve, amely nála azt jelenti, h. a vásznon vagy papíron minden nm^2 -t be kell festeni valamivel, alkalmasint takarékoságból. Én viszont úgy vélem, h. aki takarékoskodni akar, válasszon anyósi hivatást, ne festőit. Mégis volt egy jó kép, melyet jelenlétemben akart befejezni, de ezt nem engedtem, így jó maradt.

Ezenkívül:

Ő:

– Szereted Lehárt?

Én:

– Miért provokálsz? (Uis tudom, h. ő szereti.)

Ő:

– Hogyhogy provokállak?

Én:

– Már mint arra, hogy sértegesselek.

Ő ki nem állhatja Bartókot. Én ki nem állhatom, ha valaki ki nem állhatja Bartókot.

– De mutatott jó verseket. És elmesélte, hogyan találkozott Prohászkaival.

Prohászka megkérdezte, ki ez a mézáraskülsőjű pasas. Miután bemutatták, mondá: – Sokkal absztraktabbnak képzeltem el. Márminthogy hosszúnak, görbének és horgas orrúnak. – És, amin igen jól röhögtem, Prohászka aszonta Aladára novellájára (tudod, amelyiket olvastuk volt, már csak úgy, jelképesen), hogy maga írta azt a suvikszot? –

Közben Porcellán Angyal festett, ecsettel, vízfestékekkel, így: 2 nagy fekete folt és benne 2 piros vonal: [rajz két foltról, benne két vonal, a foltokhoz odahúzva, hogy fekete, a csíkokhoz, hogy piros]

Amelynek címe: árnyak az éjszakában. Én úgy találtam, hogy inkább éjszakák az árnyban.

Igen, még nagyon nagyon élveztem, amit Székely János írt Aladárnak. Idézem: „Ne haragudjék, Aladár, de nem tudjuk közölni ezeket a verseket, mert *nem érjük fel őket észszel.*” !!!!! Ez naccerú! (Vák tyúk is talál szemet.)

Ma megnéztem Bondarczuk Solohov-filmjét, az Embersorsot. Nagyon tetszett. Nézd meg.

Filmszerelmem, reménytelen és óriási szerelmem, a lófarkszőkeség – joggal féltékenykedhetel! – 3 éves, igazán csak az ilyenekre érdemes féltékenynek lenni, mert őket soha teremtett nő utol nem éri.

Hogy én is fejtsék ki népszerű tevékenységet, megtiszteltem a Diákház irodalmi körét jelenlétemmel, ahová is távollétemben bevásároltak valami fejeknek [?], nem tudom, minek, nem is fontos. Már kaptam is rossz verseket, melyeket képességeim szerint kicsinálók! – Láttam az Új életet. Nincs új a nap alatt.

[Rajzok: csontváz, odaírva mellé, hogy: Testem; hátulról ábrázolt alak fej nélkül, kalappal, ballonkabáttal odaírva mellé, hogy: lelkem; térdelő alak, odaírva mellé, hogy: tiszteletem; égő serleg, odaírva mellé, hogy: Áldozati lány.]

59. okt. 30.

[V.4707/109/16, levél boríték nélkül, ceruzával]

Ne haragudj Rám, hogy zsenialitásodhoz nem illő módon elhanyagoltalak, ami ugyan nem is igaz, de én minden lehető alkalmat fölhasználok a bocsánatkérésre. Ezzel is a Te Zsenialitásodat húzom alá és hangsúlyozom ki. Mert én minden lehető alkalmat fölhasználok az aláhúzásra és kihangsúlyozásra.

Írtam már, mi a helyzet az Antológiával. Vers kell, de sürgősen. Balogh J. [?] barátunk nem küldött, de Aladár aszongya, ne is küldjön! Kicsi Antal barátunk olyan vacakokat küldött, h. nincs mit kezdeni vélek. Ábrahám János barátunktól esetleg 4 darab. Jancsik Paula lovag megtette a magáját és a maga módján. Aladár, a mi szerkesztő kartársunk változatlanul zseniális. Ötse, Csaba még zseniálisabb, mert addig és oly folyékonyan és megállíthatatlanul hirdeti ön-zsenialitását, hogy végül mindenki megunja ellentmondani neki. Ő fogja vinni legtöbbször.

Tehát, Zseniális Barátom, ne hadj cserben bennünket, akik szemünk rád függesztvén, stb.

Mary-Annhez mindeztidáig nem volt szerencsém. Én általában szerencsétlen vagyok egyébként és különben. Légy oly jó, Zseniális Barátom, közölni Velem, hol keressem őt, hogy Atyai Védőszárnyam, stb.

Kimondhatatlanul és rettenetesen fáradt vagyok, idültlen és krónikusan, nem tudok leírni egy ép mondatot. Eladtam a töltőtollamat, mint végső szalmaszálat. Változatlanul és még mindig túl romantikus az életem, valamint méhkas, vagyok olyan. Kezd már idegimre menni. Mi a teendő? Az a teendő, hogy Szilágyi vonuljon be kórházba egy hónapra. Pihenés, nincs kenyérgond, dali ápolónők (!!), egyszóval mennyei Paradicsom, paradicsomi Menny. Lehet, úgy vélelmed, Zseniális barátom, hogy emez állapot csupánlag költői Világfájdalom, bukott Messiásé, ki víván vív és [olvashatatlan szó]. Én már azt se bánom. Olyan az élet, mint a tavirózsa. Csak nem tudom, miért. Esetleg:

föül úszik és alul víz. Mondj jobbat. – Züllésem fájdalmasan illusztrálja ama tény, hogy apám küldött a tegnapi 100 lejt és elfogadtam. Sic transit gloria mundi. Egyébként, ha nem csalódom, Neked is tartozom. Ezt nem azért írom, hogy visszaírd, hogy „ne igazgasson, Szimat”, mert úgysem igazat, én nem igazulok, csak ténymegállapítok. Pedig igazulni *kell*, nemdebar.

[kép egy nőről oldalprofilból:] Ez Gagyi László lánya, kollegám, Éva. Nem ilyen csúnya (mondjuk!), de pont ilyen buta.

[zárókép: ördög buborékot fúj, a buborék egy emberfej (csukott szem, kopasz), nyíllal: Ez itt Szilágyi. alatta:]

Ég veled, zseniális Barátom.

Közzéteszi: *Dobás Kata*

DEMÉNY ENIKŐ

A groteszk lehetőségei Hervay Gizella költészetében

Értelmezési keret. A groteszk fogalmáról (történeti és intermedialis közelítések)

Mihail Bahtyin *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája* könyvének bevezetőjében történeti szempontból tárgyalja a groteszk fogalmi és elméleti alakulását a középkortól a 20. századig. Bahtyin a karneváli groteszkben ragadja meg a fogalom autentikus jelentését. A reneszánsz íróknál jelentkező groteszket a karneváli hagyományokból átkerülő nevetéskultúra és különleges képalkotási mód, valamint a lét sajátos esztétikai felfogásának ontológiai-esztétikai örökségeként értelmezi.⁸ A 17-18. század folyamán a groteszk fokozatosan elszakadt a népi kultúra élő, nem intézményesített műfajaitól és irodalmi-művészi konvencióvá vált. Történetében elkezdődött az a folyamat, amelynek során a groteszk ábrázolások konkrét, tartalmi jegyei másodlagosakká váltak formai alapszerkezetükhöz képest. A groteszk ábrázolásmód a megváltozott befogadói magatartás következtében a világábrázolás szintjén fogalmazódott újra: „Ez a forma teszi érzékelhetővé az elgondolás szabadságát, ez teszi lehetővé a külömmű dolgok összekapcsolását és a távoli egyesítését, ez szabadít meg a bevett uralkodó nézőpontoktól, a konvencióktól, a közhelyektől, mindattól, ami megszokott, általánosan elfogadott, és ez segít hozzá a világ újszerű szemléletéhez, a létezés viszonylagosságának felismeréséhez és annak belátásához, hogy egy tökéletesen másfajta világrend is lehetséges.”⁹

Bahtyin a groteszk gyökeres jelentésváltozásait a preromantika korára helyezi. Míg a középkortól kezdve a groteszk a kollektív karneváli világérzés kifejezője, a korai romantikában a világ szubjektív érzékelésének kifejezésformájaként éledt újjá. A groteszk lényegéhez tartozó komikumfogalom is radikálisan megváltozott. A karneváli világszemlélethez fűződő nevetés mindig ambivalens, egyszerre tagad és újjáteremt; a romantikus groteszk viszont a nevetést csak redukált alakban tartotta meg. „Ez a nevetés már nem vidám és nem ujjongva örvendező. A komikus elv pozitív, újjászülő mozzanata a minimumra csökken.”¹⁰

Geoffrey Galt Harpham a groteszk fogalmát különböző médiumok beszédmódjában vizsgálja. Összetett elemzéséből a fogalom képzőművészeti, pszichológiai és nyelvészeti megközelítését emelem ki. A groteszk terminus eredetileg képzőművészeti közegből került át az irodalmi és filozófiai beszédmódokba. A képzőművészetben 1500 körül, a reneszánsz kori római ásátásokkor felfedett, Nero Domus Aurea-ját díszítő ábrázolások

8 Mihail Bahtyin: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Osiris, Budapest, 2002. 28.

9 Uo. 44.

10 Uo. 59.

földrajzi elhelyezésének jelölésére (lat. „grotta” barlang) használják először leíró kategóriaként a groteszket. A freskók a korukban kanonikusnak számító római stílusban készültek, amelynek sajátossága az emberi, állati és növényi motívumok ötvözése által megvalósuló hibrid formák iránti vonzódás.¹¹

A reneszánsz festészet ezt a különleges ábrázolási stílust a nem-ábrázoló művészetek kifejeződéseként az ornamentika körére szűkítette. Ezáltal a groteszk ábrázolások felszabadultak a fogalmi jelentés kötöttsége alól, amit kizárólag a centrumban elhelyezett képnek tulajdonítottak. Bahtyin a római ornamentelek kapcsán a groteszk alapszerkezetére általánosan érvényes befejezetlenségre, a formák szüntelen egymásba áramlására hívja fel a figyelmet.¹²

A groteszkhez lélektani szempontból közelítő tanulmányok a groteszket megtapasztaló befogadó (néző vagy olvasó) tudatában lezajló folyamatokat helyezik az elemzés előterébe. Geoffrey G. Harpham 15-16. századi groteszk metszeteket és festményeket elemezve fejti ki a groteszk megtapasztalása által kiváltott tudati állapotot. A groteszk erőteljes hatása az ábrázolásmód torzító jellegéből adódik, ami mögött mégis felsejlik az ismerős, a megszokott alak. A groteszk ábrázolások az egységében idegenné deformált kép egyes elemeinek beazonosíthatóságával egyszerre idézik fel és tagadják meg a nyelv által felállított szintiszta kategóriákat.¹³

Harpham a groteszk szó közlő értékét és nyelvi státusát vizsgálva tér ki a fogalom nyelvészeti elemzésére.¹⁴ Egyfajta illokúciós erőt tulajdonít a szónak, amikor nyelvészeti státusát a tabuhoz hasonlítja: „grotesque is another word for non-thing”. A *non-thing* alatt azokat a fogalmakat érti, amelyek nyelvi tabuk formájában tárolódnak a tudatunkban. Harpham a groteszk mechanizmusát a paradoxonéhoz hasonlítja. „Ha a groteszk valamihez hasonlítható, akkor az a paradoxon, mivel az az egyedüli olyan mód, ami a nyelvet saját maga ellen képes fordítani azáltal, hogy mindkét ellentmondást egyszerre állítja.”¹⁵

A groteszk lehetőségei Hervay Gizella korai költészetében

A groteszk megvalósulásának lehetőségeit Hervay Gizella első négy kötetében vizsgálom a vershelyzetet alakító nézőpont által létrehozott világkép, valamint a lírai szubjektum nyelvszemlélete szintjén.¹⁶

Groteszk fűzések

A Hervay-versek értelmezési körében elsőként Láng Gusztáv használta a groteszk fogalmát a *Szigorodó-szemű* (1966) című vers kapcsán. A versnyelvben összerántott

11 Geoffrey Galt Harpham: *On the Grotesque. Strategies of Contradiction in Art and Literature*. Princeton UP, Princeton, 1982. 27.

12 Bahtyin: i.m. 42.

13 Harpham: i.m. 5.

14 Kommunikatív értékéről megállapítja, hogy egy olyan fogalom, amely nem rendelkezik rögzített denotátummal. Főnévként olyan általános dolgokra, tárgyakra vonatkozik, amelyek nem tartoznak egyértelműen egyetlen felállított nyelvi kategóriába sem. Melléknévként nem bír leíró értékkel, mivel egyedüli funkciója az, hogy egy olyan ellentmondásoktól zsúfolt állapotot jelöljön, ami nem fejezhető ki egyetlen melléknévvvel sem. A groteszk terminus melléknévi funkcióban olyan melléknév-együttest fed, amelyek szabályszerűen nem fordulnának elő egyazon dolog jelölésére.

15 Uo. 19–20.

16 *Virág a végtelenben* (1963), *Reggeltől halálig* (1966), *Tömondatok* (1968) és *Úrlap* (1973). Az idézett versek szövegforrása: Hervay Gizella: *Az idő körei*. Összegyűjtött versek. Balázs Imre József (szerk.), Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1999.

anyagi világ és gondolati-érzelmi sík villódzásában érzi grotesknek a Hervay-verset: „Köznap tárgyak és tragikus érzések hatásosan groteszk fűzéséből áll össze az olyan képrendszer, mely leválik a konkrét személytől és alkalomról, és a boldogság agóniájának jelképévé nő.”¹⁷

A „groteszk fűzés” szókapcsolat a groteszk alapstruktúrájának azt a jellegzetes működésmódját ragadja meg, amely a mellérendeléssel, a szimultaneitással nyelvünk kategóriarendszerei által elválasztott elemeket (pl. habcsók-ízű alázat, smirglipapír-cinizmus) közelít egymáshoz. A *Szigorodó-szemű* vers műfajilag az életkép-költészet sorába sorolható. A versbeli szemlélő megjelenített emberi személyisége, érzésvilága elválaszthatatlan azoktól a tárgyaktól, amelyek szervesen hozzátartoznak mindennapjaihoz. Ez a szemléletmód Hervaynál a tárgyi elemeket és az emberit egybevonó heterogén nyelvhasználatban és tárgyas-absztrakt képekben valósul meg. A nyelv által megteremtett tárgyas-absztrakt képek befogadásakor a groteszk ábrázolások által kiváltott ambivalenciához hasonló tudati folyamatok zajlanak le: a kevert kategóriák egy bizonyos fokig megőrzik önállóságukat, az összevonás után azonban mégis felismerhetőek maradnak. Az élettelen tárgyi-fogalmi és az eleven emberi kategóriák a groteszk tudati működését követve találkoznak az olyan sorokban, mint „a szerelem a sűrolt asztalra ejti felrepedezett ujjait”, „s a kötelesség hirtelen szemünkre, szánkra szigorodott / s a szerelem a sűrolt padlóra, a székre kuporodott.” (*Szigorodó-szemű*, 1966). Ez a képszerűsítési mód leginkább a *Reggeltől halálig* kötetben kerül kidolgozásra, viszont az első kötetben (*Virág a végtelenben*, 1963) is találkozunk már hasonló képalkotással. A „Mosolyában ütött csuprok melegednek, / Posztópapucs melengeti mosolyát” (*Öregasszony*), „az abrosz kockái határolták napjait (...) s a tiszta tényérokkel leborította fájdalmait. / Két összehorított tényér közé/egész élete belefért.” (*Nagyanyám*) sorok groteszk képeit a nyelv metonimikus funkciójának nagyítása tartja fenn.

A Hervay-vers nyelvhasználatában a *Reggeltől halálig* (1966) kötetettel felerősödő „nyelvi mellérendelésekkel” valósul meg a groteszk minőség. A *Szerves szomorúság* vers mottójának jelzős szerkezeteiben az elvont fogalmak banális tárgyak jelentésével telítődnek: „Horpadt lábos-szemű éj, / tepsi unalom / seprű-ujjú kéz, / portorló-fájdalom, / rúzszzagú alázat, / művirág-merengés, / horgolótű-szúrta halál”. Bahtyin a groteszk ábrázolásmód legfontosabb hatásaként említi a lefokozást, „vagyis a magasztos, szellemi, eszményi, elvont dolgok átfordítása a tiszta anyagság, az evilágiság és a vele eltéphetetlenül összenőtt testiség síkjára.”¹⁸ A groteszk lefokozás ebben a versben formálisan, a nyelv depoetizálásával valósul meg. A szellemi szférát az evilágiságba átfordító groteszk működéselv Hervay verseiben a költői és a költőietlen nyelv konvencionális határait felszámoló nyelv szemlélet szintjén fogalmazódik meg. A költőietlen nyelvhasználat legtöbbször a tárgyi valóság elemeinek közelítését jelenti az eszmei-érzelmi szférához különböző nyelvi-stilisztikai eszközök segítségével. A nyelv szintjén átíródo fogalomtársítások válnak a groteszk forrásává a *Mozi után* versben „Látod, ez a film csupa nyakfodor-érzelem, / zsebkendőcske-fájdalom.” Az irónia és az öngúny által megteremtett mellérendelések számos versben szülnék groteszk áthajlásokat. A *Kirákat* (1966) versben a lírai szubjektum metonimikus világszemlélete által létrehozott képzavarban a kirakatbábut szemlélő lírai én érzésvilágában lezajló folyamatok és a külső világ történései egymásba csúsznak: „Szempillája végigseper / ruhámon s rúzsztalan életemen (...) / Meglóbálom piros nylonszatyromat, / benne a ma esti parizer-adag elszédül.” Hasonló metonimikus közelítéssel találkozunk „Az ifjúság zsúfolt autóbuzsán / nylonszatyorral, benne hús, kenyér, / nylonszatyorral, benne újságpapírba csomagolt szerelem (*A fehér*

17 Láng Gusztáv: *Értelmes ének*. Utunk, 1966. 47. 4.

18 Bahtyin: i.m. 29.

tó városa, 1966), a „Tízdekás csomagban hordom haza a jövőt” (*Nyugalom*, 1973), „Kis csillag, hurkok, pálcikák – élete / és a bútor, amit részletre vesz majd, / s eltékozolt életével rak tele.” (*Lifteslány*, 1966) sorokban, ahol a hétköznapi cselekedetek logikájára átírt gondolatmenetben az érzésvilág torzulása, groteszk hatása elkerülhetetlen. „A tárgyakkól álló valósághoz / oly közel áll, akár egy csésze / félig telve vízzel s a márvány éjjeliszekrényre téve.” (*Szerves szomorúság*, 1966) vagy „Az illúziókat lehúzta magáról, mint egy harisnyát” (*Cinízmus?*, 1966) sorokban az eszményi szféra lealacsonyítása a a mindennapok banális szintjére a hasonlat segítségével valósul meg.

Nézőpont-versek

Szávai Géza a vershelyzetalakító nézőpont által létrehozott egyidejűségben ragadja meg a groteszk forrását az *Úrlap* kötet (1973) általa „nézőpont-versnek” nevezett *Lila tapétán a néni* és *Kendő* című verseiben.

„Lila tapétán a néni, zöld néni tapétán, barna kalap alatt.
Néni fején kalap. Kalap szalvétában,
csirkecomb néniel, néni harap húst,
hús harap nénit,
étlap álmodik spenótról.”

„A részmozzanatok egyenértékűeknek látszanak ebben az összerakó versépítkezésben, s ez a groteszk forrása.” – írja Szávai.¹⁹ Az elemeket kiegyenlítő szervezőelv stilisztikai-nyelvi következményeit pedig a hasonlatok hiányában látja: „Ha tehát a Hervay-vers lényege az említett, fokozat-kizáró nézőpontváltakozás, akkor érthetővé válik, miért nincs e versekben hasonlat. A szem, az értelem villan, egyensúlyt teremt, azonosít, nem biceg a »mint« mankóján.”²⁰

A *Kendő* című versben egy olyan vershelyzet-alakító nézőpontot azonosít, amely a groteszk ábrázolásmód egyidejűségével rokonítható. „Hervay az eltűnést nem fogalmazza verssorokba, hanem megváltoztatja a nézőpontot, a látószöveget. Nem az eltűnőt nézi, hanem azt, ahonnan eltűnt – s így válik jelenvalóvá, ábrázoltá a hiány.”²¹

„egy ölbe ejtett kéz szerszám nélkül szomorúan
egy arc lavórban lemerülőben
egy kendő arc nélkül szomorúan”

A Szávai által elkezdett értelmezési körbe illeszkedik az *Éttel csenddel* (1963) korábbi vers, amely mintegy „színre viszi” a szeretett személy távollétét: „Nem kérek semmit. Nem panaszkodom. / Csak tenyered helye üres az arcomon.” A „hiány versei”, ahogyan Szávai nevezi őket, a hiány és a jelenlét egyidejű megjelenítésének paradoxonával közelítenek a groteszk alapstruktúrához. A *Szakítás* (1968) című versben a lírai szubjektum saját szellemi-nyelvi identitásának megkettőzésével teszi jelenvalóvá a hiányzó kedves alakját: „Ami lettünk volna, vagyok egymagam. / Szavaimnak immár kettős súlya van. / Szemeddel is nézem, amit láthatok / Veled járok, éppen hogy csak nem vagy ott. / Amit kimondani nem tudtam neked, / látod, most a munkám okos része lett. / S amit nem láttál meg elnyűtt arcomon, / az szólít meg. Tekintetteddel rokon.”

19 Szávai Géza: *Tartós szavak tájai felé*. Utunk, 1974. 12. sz. 2. p.

20 Uo.

21 Uo.

A *Táj WC-ülőkével* (1973) versben a versbeszéd nem feltételez semmiféle okozatiságot vagy hierarchiát a részmozzanatok között: „A ház elé dobott WC-ülőkét / belepi a hó, / a lyukas székét / s a karácsonyfát, / amiről cafatokban csüng az ezüstpapír, / még egyszer körbecipelik a gyerekek, / aztán este lesz. / Sálát húznak az emberek / a szájuk elé. / Liftbe szállnak csókolózni / a szerelmesek, / s a lépcsőházban / a fűtőtestre ülnek / az anyjukat váró gyerekek; / ki-kiszaladnak, / s előrugdossák / a WC-ülőkét / a hóból.” A külső szemlélőként jelen lévő lírai szubjektum nem emel ki, hanem látásával egyidejűleg érzel a szétszórt (élet)töredékekben. Geoffrey G. Harpham térbe fordított időbeliségként, képbe sűrített elbeszélésként értelmezi a Bahtyin által groteszknak nevezett terhes öregasszonyokat ábrázoló keresi terrakotta figurákat.²² A groteszk ábrázolásmód ebből a szempontból egy időben kiteljesedő folyamat egyetlen egy képben megvalósuló összesűrítéseként, hirtelen lerövidítéseként (“shortcut”-ként) értelmezhető. Az *Úrlap* kötet *Ez van* ciklusának néhány verse a csattanószerű, nonszenszbe hajló zárlattal fejt ki a groteszk előbbi minőségét: „vette a retikült, / a férjet, / és hazament a bából / újabb harminc évre.” (*Néni tükör előtt*), „beszédet mondott egy aktatáska.” (*Terepen*), „földre veti magát / a naptárról / a vasárnap.” (*Lakodalom*). A *Lakodalom* versben kiemelt élethelyzet a szokatlan érvelésmód („öklével verte be a falat a vőlegény, / hogy szerelmét bizonyítsa”), az egymásba csúsztatott tárgyi és elvont fogalmi szféra („Lyuk a falban, családi kép takarja (...) / a lyukon át ételek jönnek, / a kép el- s visszabilen, / hintázik falon a család”), valamint a váratlanul abszurd zárlat által egy időben sejtetően tartós drámai jelenet (élet) lerövidített vázlatoként olvasható.

A *Béke* (1968) című versében már jelen van az a semleges nézőpont, amely egyenértékűséget teremt a különböző intenzitású részmozzanatok között. A groteszk hatás a cím által előidézett olvasói elvárást felerősítő életképek és az ezt megbontó záró sorok ellentmondásosságából, illetve mellérendeléséből fakad. „Az asszony karján kisgyerek. / Csendben befordult a sarkon. / Szatyrában hús és tejesüveg. / Háta mögött akna robbant. (...) A kicsi ruhájára egy pihe / tapadt, azt szépen leemelte, / elfújta s a halott gyerekekkel / ment tovább, befordult a sarkon. / Háta mögött bomba robbant.” A megszakított és a rendkívülit, a békés és a megrázót egybeláttató perspektíva válik a groteszk hatás mozgatórugójává. A vershelyzetet alakító nézőpont a kegyetlen következményt nem hangosítja fel egy tragikus szólamba, hanem észrevétlenül hagyja a mindennapi cselekvések automatizmusában.

A *Bekapcsolta az asznapi halált* (1968) versben a groteszk és a bizarr fogalma egyaránt alkalmas a vershelyzetben megteremtett összefüggésrendszer értékeléséhez. Philip Thomson a bizarr és a groteszk közti különbségtételkor Wolfgang Kayser idézi, aki szerint a bizarr a nagyon furcsával rokon jelentésű, és a groteszkhez képest hiányzik belőle az érzelést zavarba ejtő látásmód.²³ A Hervay-vers elbizonytalanító hatása, ami által némiképp túllép a bizarr kategóriáján, ugyanannak a helyzetnek egyszerre három perspektívából történő láttatásából fakad. Először ott a megfigyelő, aki kívülállóként megteremtí a bizarr helyzetet, majd ott találjuk a megfigyeltet, aki a rendellenes törvényeihez idomulva cselekszik, végül pedig egy beazonosíthatatlan látószögől figyelő többes számú harmadik szemét érzékelünk, amely egyetlen kattintással kikapcsolja az életet.

„Bekapcsolta az asznapi halált, meghallgatta.

Meglocsolta a macskát. Kompótos tállal kezében körbejárta a

²² Harpham: i.m. 10.

²³ Philip Thomson: *The Grotesque*. The Critical Idiom Series, London: Methuen, 1972. http://davidlavery.net/Grotesque/Major_Artists_Theorists/Theorists/Thomson/thomson.html (letöltve: 2010. 04. 06.)

világot
a fotelben;
s mindent megnézhetőnek, sőt szórakoztatónak talált,
mielőtt kikapcsolták volna az életet egyetlen kattintással.”

A *Kiskatona* versben (1973) a karikírozó látásmódból fakad a groteszk. „Áll a kiskatona a tűzoltóautón, / behajlított könyökkel, mereven, / mint a jelvényre festett sportolók, / áll buggyos nadrágban, óriás bakancsban / pici fejjel – mesebeli harmadik fiú – / áll pelyhes veréb-fejjel, / orrig lötyögő sisakkal, / állig mereven, riadó-röhögéssel, / ártatlan röhögéssel, fültől fülig.” A karikatúra a groteszk alapszerkezetéből főként a torzítás mozzanatát használja fel. Philip Thomson a karikatúra és a groteszk ábrázolások közötti eltérésekre a groteszk alapszerkezetét más esztétikai-irodalmi fogalmakkal összehasonlító munkájában hívja fel a figyelmet. Azok az értelmezések, amelyek a groteszket és a karikatúrát ugyanabba a kategóriába sorolják, a groteszk ábrázolásmódot csupán a torzítás egyik lehetőségeként értelmezik. A két mód közötti alapvető különbség azonban hatásukban ragadható meg. A karikatúra túlzásainak gúnyoló-nevetető egyértelmű célzatosságához képest a torzítással létrejött groteszk hibrid formák megőrzik kétértelműségüket a befogadó előtt.²⁴ Thomson megközelítésében a groteszk által kiváltott nevetés sosem tisztán derűs és feszültségmentes, hiszen a komikum egyidejű érzékelése a groteszk másik, ijesztő és taszító felével, megzavarja érzékelésünket. Ezért a grimaszban, a fintorban és a hisztérikus nevetésben látja a groteszk nevetés adekvát kifejeződését.²⁵ A Hervay-vers címadó kiskatonájának aránytalan külseje (óriás bakancs, pici fej, orrig lötyögő sisak) nem fakaszt egyértelmű nevetésre. A Hervay-vers alakja attól lesz ambivalens, hogy emberi vonásai szinte teljesen elmosódnak a nyelvi túlzásokban. A személytelenné lefokozott egyén mozdulatai és arckifejezése a ráaggatott tárgyi külsőségekben és nyelvi hasonlatokban artikulálódnak: „autóhoz lapított jó vicc, / orra kikandikál mint a csattanó”. A redukált nevetés formáit pedig nem csak kiváltja, hanem magán hordja „riadó-röhögéssel, / ártatlan röhögéssel, fültől fülig.”

Befejezett-befejezetlen világkép

„Ha a »klasszikus« esztétikák, vagyis a létet késznek, befejezettnek tételező esztétikák felől nézzük, a groteszk ábrázolás mindig torz, rút és visszataszító” – fogalmazza meg a kontrasztot Bahtyin.²⁶ A befejezettség-befejezetlenség ellentéppár mentén a Hervay-kötetek világképének alakulásában láthatóvá válik a változás, ami a befejezetlenség felé artikuláló test-, mozdulat- és gondolat-képzet által a groteszk formáknak kedvez. A groteszk esztétikájának ilyen szempontú megvalósulására Balázs Imre József hívja fel a figyelmet az értelemelv (át)alakulásainak felfejtése során a Hervay-életmű egészében. A *Virág a végtelenben* (1963) debütáló kötet jellemző világképe „a befejezettséget, a beteljesítettséget emeli eszmény rangjára – az egyedít, a folyamatban levőt is az utópikus befejezettségre vonatkoztatja.” – állapítja meg Hervay monográfiája.²⁷ A beteljesítettséget az általánosító nézőponttól kívül a tárgyak szemléleti módjában valósul meg.

„Épülő házak csontvázai.
A gerendából vaskampók görbülnek kifelé, kinyúlnak, mint az ujjak,

24 Uo.

25 Uo. Caricature and the Grotesque

26 Bahtyin: i.m. 35.

27 Balázs Imre József: *Hervay Gizella. Kismonográfia*. Kriterion, Kolozsvár, 2003. 29.

nyugtalanul: a félig készbe merednek, s a teljességért sikoltoznak.
Aztán rájuk borul a fal, s ők boldog-hangtalanul
elkeverednek az egészben.”
(*Építkezés*, 1959)

A befejezetlenségükben torznak ható vaskampókat figyelő szubjektum egy egésznek, befejezettnek tételezett utólagos nézőpontból tekint ezekre, és ehhez viszonyítva érzi csonkaságukat nyugtalanítónak. Az első kötetben a tárgyakon végiggondolt teljesség, befejezettség az emberhez tartozó mozdulatokra, cselekedetekre és gondolatokra fordul át a *Reggeltől halálig* (1966) kötet egyes verseiben. *A mozdulat csak úgy szép* című versben a gondolat-tett-beszéd hármas egysége képezi a teljesség mércéjét:

„A mozdulat csak úgy szép, úgy teljes,
ha egyszerre nyúlik ki a kéz, a vágy s a gondolat.”

A *Fehér tó városa* versben deklaratív módon megfogalmazott értelem-igény, ami az előző kötet legtöbb versének világképét a befejezettség felé alakította, azonban már nem teremt kizárólagos perspektívát. A lírai alany a csupán részleteiben megismerhető világ tudatával szegezi szembe az értelemigényt: „s mindenhol csak egy városdarabka látszik, / csak egy égdarabka, gondolatföredék (...) / Értelhetlen, honnan a fegyelem, amivel / megfogalmazzuk fájdalmainkat, / és bejelentjük a történelmi igényt: / jogunk van az egyetlen nézőponthoz, / ahonnan a teljes élet áttekinthető.” Az általános többszámú megfogalmazadó igény a befejezettség és a rendezettség irányába gondolja tovább a világképet, de a mozdulat-gondolat-beszéd harmonikus egységének létrejötte már nem annyira egyértelmű: „Jogunkat a fegyelemmel szereztük, / amivel újjáépítjük szertecibált ifjúságunkat, / és befejezzük tétován induló mozdulatainkat, / a gondolat kinyúló karívét (...) / Elrendezzük hát arcunkon a ráncokat, / amiket kuszán véssett rá a tapasztalás (...)” A már előzőleg elvétett próbálkozások után mégis megőrzött fegyelem az, ami talán az értelemelvet működteti. Itt már az újrakezdés, a helyreigazítás, az elrendezés utólagos gesztusaival teremtődik meg a befejezettséggel egyet jelentő célelvőség.

A mozdulat csak úgy szép vers a *Reggeltől halálig* kötet első ciklusában, míg az *Egyetlen mozdulat* a kötetzáró ciklusban áll. A két verset egymás mellé helyezve szembevetünk a kötet világképén belül bekövetkező elmozdulás a befejezettségtől a befejezetlenség irányába. A kiteljesedésre irányuló kezdeti mozdulat- és gondolatvilág, amivel a lírai én a lét, és ezen belül önmaga és a Te közötti viszony megértésére törekedett, a kötet záróciklusában az ellehetetlenülés felé hajlik: „Egyetlen mozdulat elég lett volna, / hogy el ne veszítsek, / de ez a mozdulat / még meg sem született. / Nem született meg az egyetlen gondolat, / amivel el tudnád gondolni / láthatatlan arcomat.”

Nyelvi paradoxon

A Hervay költészetében felerősödő nyelvi reflexió a *Tőmondatok* (1968) kötetben diskurzusalakító szerephez jut. A *Reggeltől halálig* kötet verseiben általánosan előforduló „nyelvi építményekhez”, „groteszk fűzésekhez” képest a nyelvi jelentések áttetszővé válnak. A *Tőmondatok* vers paradox módon az antropomorf jelentések tagadásával mutat rá a tárgyakra, az emberit körülvevő világhoz társított jelentésekre: „A kanálnak nincs fénye, csak fogása van. / A kásás hó nem emlékeztet semmire. / Belelépek. / nincs szeme a holdnak. / A fák ágai nem nyúlnak utána. / Nincs emberi mozdulata a tájnak (...) / De a csend se emlékeztet / se szorongásra, se félelemre. / Csak csend a csend. / Csak emberi a szó. / Nem nyihogás, / nem víz-zuhatag.” A sorok egyidőben felidéznek és leépítenek a fo-

galmakhoz kapcsolódó előfeltevéseinket, és a nyelv antropomorf logikájának leleplezése által a versbeli szubjektum eljut ahhoz az ellentmondásos felismeréshez, hogy „nem a dolgokat nevezték meg a szavak, / csak azt, ami az emberiből hozzájuk tapadt. / Nem lényegükről szól a szó, csak arról, mire használhatók. / Nem lett közelebb a világ, / csak élhető, csak lakható.” Az autentikus jelentés hozzáférhetetlenségéből fakadó feszültség a látszatvilágnak szegezett „csupasz értelemmel” oldódik fel: „Nincs semmi szép, / se kő, se virág, se nap, / csak az önmagét szülő gondolat. / Csak ennyi van, hogy emberek vagyunk: (...) / Ember vagy. Egyedül. Élsz. Védj magad.” A nyelvi jelentés szétrobbantása ismeretelméleti szinten egy eredetinek tételezett emberi lényeg megismeréséhez vezet közelebb, amelynek felderítéshez a csupasz gondolat önmagában elegendőnek tűnik.

A lírai szubjektum azonban kudarcot vall saját nyelvének kialakításakor, a nyelv elégtelennek és alkalmatlannak bizonyul az önkifejezéshez. A kötet cím által is jelzett redukált beszédmód az (el)hallgatás képeiben szól az individuális nyelv hiányáról. Az én elbeszélhetőségének kudarca képi szinten a test groteszk perspektívából történő ábrázolásával fogalmazódik meg néhány versben. A groteszk minőség ezekben a versekben a torzítás, a rútság esztétikumának a felerősítését, valamint a külvilág felé nyitó testrészek exponálását jelenti.

„Nincs szavam. Hallgatok a fulladásig.
Fel se ismernéd puffadt arcomat. Megfélemlített népek hallgatnak
így, s őrült halottjaikkal a kutak.”
(Hangtalanul, 1968)

Arccal a sárban fulladásig,
míg alkalmasnak minősítenek.
Most aztán beállhatsz az éneklők sorába.
Énekelni,
de szádból bugyog a sár.
(Arccal a sárban, 1968)

Mindkét vers paradox módon a nyelv nincstelenségét nem a kiüresedés, hanem a telítettség képeiben érzékelteti (vö. „Nincs szavam. / Hallgatok a fulladásig.”) *A Dadogni kezd a képzeletem* című vers a testen kinövő dudorokat, kiszögellő elváltozásokat hangsúlyozva idézi meg a test groteszk ábrázolásmódját: „bibircsók nőtt a nyelvemre”,

„kezünkre kívül a kelés, / hátunkra púpnak a magány, / daganat nő a szemünkre (...).”

Összegzés

A korai Hervay-kötetek világképének és nyelvszemléletének elemzése olyan poétikai megoldásokat tesz láthatóvá, amelyek megnyitják az utat a groteszk-fogalom beemelésének a Hervay-életmű értelmezési körébe. A groteszk esztétika a tárgyias-absztrakt képek, a vershelyzetet kiforgató nézőpont, az értelemvel aláásó világszemlélet és a testpoétika szintjén ragadható meg az elemzett Hervay-kötetekben. A verselemzések folyamatában kibontakozó groteszk jelentések azonban nem rendelhetőek alá egy egységes, az egész életműre kiterjeszhető abszolút érvényű definíciónak. A korai kötetekben csak egy-egy kiemelt poétikai aspektus mentén valósul meg a groteszk szemléletmód.

CSEKE GÁBOR

Gizi jött s ment...

Hervay Gizella az Ifjúmunkásnál (1968–1971)

Egyik nap azzal nyitott be a titkárnő, hogy Hervay Gizella szeretne velem beszélni. A tekintélyesre méretezett íróasztal mögött, szinte-szinte elveszve, cigarettára gyújtva töprengtem: mit akarhat tőlem a verseiből már ismert Költőnő? Hamarosan elmondta: szeretne hozzánk kerülni. Állandó alkalmazottként. Ugyan dolgozott már az Ifjúmunkásnál, még Domokos Géza idejében, az ötvenes évek végén, de aztán úgy hozta az élet, hogy... Most szívesen elszegődne másodszor...

Akkor láttam Gizit szemtől szemben először. Jócskán a nővérem lehetett volna. Mély tüdő tekintetével bővölt, némán kérdezett: a választ várta. Elbizonytalanodtam. Számmomra az a múlt, amiről Gizi beszélt, egyszerűen nem létezik! Csak a jelent ismertem...

Lázár László, alias Lazics, a művelődési rovat tapasztalt, közismert vezetője (engem is ő hozott a laphoz), már íróasztalánál ült abban az órában. Telefonon áthívtam. – Mi a véleményed? (Ma már biztos vagyok benne: előre tudott a Gizi hajlandóságáról.) Nagyokat bólintott: jó lesz, jöhet! Másnapról Hervay a Lazics keze alatt dolgozott.

Egy hónap múltán, a Hervay személyi lapjainak adatait ellenőrző személyzetis, mint aki jól végezte dolgát, jóváhagyás végett elém rakta a jogilag is formásan megfogalmazott végzést a jelölt alkalmasságáról. Abban az évben, kivételesen, valahogy nem sokat kötekedett az új emberek ellenőrzésénél. 1968-at írtunk. Olvadt a „jég”...

Annyi évtized után nem könnyű emlékezni. Újságot író ember esetében pedig nem annyira az emlékek számítanak, mint az, amit utána a papír megőriz. Az újságíró-szerkesztő Hervayt csak az értheti meg, aki hiánytalanul elolvassa cikkeit, közleményeit – még azokat is, amiket „zilahi” álnéven szignált. (Olyankor folyamadott a rejtőzködés eme szakmailag bevett formájához, ha az ifjúsági hetilap soros számába egynél több aláírt cikkét tervezte be a lapszerkesztő. Csapatunk nem volt túl népes, ezért nem egyszer kerültünk kényszerhelyzetbe.)

A több mint fél évszázados újsággyűjteményt lapozva látom: kezdetben kimondottan Gizi diktálta a *mit* s a *miértet*. Önállóan elképzelt írásokat tett az asztalra, mintha csak külsős lenne, ránk bízta, hogy közlésre kerülnek-e vagy sem.

Az első mindjárt egy közéleti jegyzet volt, beszédes címmel: *Kivételes ember-e a nő?* (Ifjúmunkás, 1968. április 4.) S elmondja benne: „Nőnek lenni még ma is nehezebb, mint férfinak. Persze, összehasonlíthatatlanul könnyebb, mint nagyanyánk korában. De erről ők biztosan panaszkodtak eleget...” És elmeséli már „koedukált” lánykorának minden ellentmondását. (Amelyeket később se voltak képesek feloldani az ún. „modern idők”.)

Hervay munkálkodásának következő nyomára majd csak augusztusban bukkanhatunk: akkoriban fordult érdeklődése Ana Blandiana felé, akinek frissen megjelent kötetét egy versfordítás társaságában mindjárt recenzálta is. 1969 márciusában pedig már interjú-riportot közöl az egyre népszerűbbé váló román költőnővel, újabb fordítások kíséretében.

Az első, a kezdeti időszak a kölcsönös alkalmazkodás és a szerzői szabadság jegyében telik. További közéleti jegyzetei születnek (*Eszmény és illúzió*, 1968. december 5. / 49.

szám: „Illúziótlanok vagyunk. Egyenként veszítettük el illúzióinkat, hogy szembenézhessünk a dolgok igazi arcával. De nem vagyunk eszménytelenek... Eszménk az ember szabadsága. Csak illúzióink nincsenek” – írja az ifjúságról, amelyhez saját magát is oda-képzeli – joggal. Recenziókat ír, s ahogy telnek a hónapok, egyre többet (Király László, dr. Kós Károly, Olosz Lajos, Illyés Gyula, Vásárhelyi Géza, Páll Lajos kötetéről, Szabó T. Attila virágének-gyűjteményéről, Nagy Kálmán *Kalevala*-fordításáról stb.), interjúkat készít (a 60 esztendőes Méliusz Józseffel, aki úgy érzi, hogy a Forrás-nemzedék felbukkanása részben az ő avantgárd törekvéseit is hitelesíti; szólásra bírja a börtönből pár éve szabadult pályatársat, Páskándi Gézát is), kortárs képzőművészek műhelyeibe látogat (Szervátiusz Jenő, Nagy Pál, Ambrus Imre, Tóth László), filmkritikával próbálkozik, s ami végül hosszabb távú elfoglaltságra készíti: átvállalja az irodalmi posta vezetését Majtényi Eriktől, aki tapasztalt és hozzáértő külsőként tekintéllyel vezette a pályakezdőknek szóló tanácsok rovatát. Gizi e gesztussal első ifjúmunkásos periódusának felhagyott hagyományát folytatja – az ötvenes évek végén ugyanis egyszer már belekóstolt e műfajba. Az akkori lapszámokat áttanulmányozó Balázs Imre József *Színes kavicsok* (Korunk, 2000/10. szám) című tanulmányában így ír erről: „Az akkor még kötetten nem rendelkező Hervay sajátos megoldást választ. Nem név szerinti válaszrovatban gondolkodik, hanem a legjellemzőbb, visszatérő problémákra tér ki.”

Hervay kiemelkedő fegyverténye az a két újságoldalnyi, több írásból álló összeállítás, amivel saját kezdeményezésre állított be 1968 végén, a szilveszteri szám összeállítása előtt. Gyorsan meggyőzte a szerkesztőséget, hogy a gyermekcipőben járó jövőkutatás – a futurológia – segítségével érdemes az év végén eltöprengenünk az emberiség belátható sorsán. Olyan alapossággal ismertette Hermann Kahn *A kétezredik esztendő* című, rövid idő alatt s nem csak nyugaton népszerűvé váló munkáját, hogy az amerikai futurológus felvetette aggodalmak és kételyek teljesen helyénvalónak tűntek, még a hétpróbás cenzúra szemében is.

Mai optikánknak hiába nyilvánvaló e szövegek alapján, mennyire ellentmondott a dogmatikusan értelmezett kommunista eszméknek a jövőkutatás néhány alap gondolata, a reveláció pillanatnyilag akkora volt, hogy a futurológia (ideig-óraig) bebocsátást nyert a szovjet típusú ideológiai világba is.

(Mosolyogva olvassuk a *Komputer és könyökvédő* – Ifjúmunkás, 1968. december 26. / 52. szám – átfogó cím alatt sorakozó vízió számos megállapítását: „Ma már a fejlett ipari államokban egyetlen komoly döntést sem hozhatnak a tudományos valószínűségi számítás adatai nélkül. Az idő felgyorsulása közelebb hozza egymáshoz az okot és az okozatot. Ma már minden nagyobb fontosságú döntéshez kidolgozzák megközelítő pontossággal az esetleges következményeket. Az idő mérhetetlen felgyorsulása miatt a tévedés hamar kitetszik, sokszor nehezen helyrehozható következmények formájában.”

De hogyhogy senki nem kapta fel a fejét ennyi „szentségtörésre?” – kérdem ma. – Hiszen jól tudtuk, hogy a szűkebb világunkban hozott döntések, bár a tudományos előrelátás bélyegét ragasztottuk rájuk, valójában a voluntarizmus és a tudománytalanság frigyében fogantak?!

Hervay Gizi, mielőtt újra elszegődött volna az újsághoz, nem hallgatta el: csak úgy tud eleget tenni feladatainak, ha nem kell naponta bejárnia a szerkesztőségbe. Kérése merészen hangzott, még azokban a romániai „olvadásra” jellemző években is, de a nagyvonalúság hagyományosan otthonra lelt az Ifjúmunkás tájékán – különösen előbbi főszerkesztőnk, Dalí Sándor példája kötelezett arra, hogy a munkafegyelmet rugalmasan értelmezzük. Szófogadó utódként magam is úgy véltem, hogy csak akkor jelenjen meg valaki a munkahelyén – de akkor aztán kötelező módon –, ha valamilyen halaszthatatlan dolga, leadási határideje erre kényszeríti. Különben csak láb alatt lenne... Az újságíró

életét és munkáját amúgy sem lehet egy íróasztalhoz kötni, járnia-kelnie kell az élet sűrűjében, hogy a valóságból összegyűjthesse írásainak nyersanyagát. Gizi jött tehát, leadta előre megbeszélt vagy meglepetésnek szánt kéziratát és már ment is dolgára. Olykor hetekig színét sem láttuk, vagy csak a telefonkagylóba hallózza tudatta, hogy Kobak megbetegedett, és mellette kell maradnia, vagy éppen őt magát teperte le a betegség. (Az 1969-es év nyara például azzal telt el, hogy Gizi időről időre bejelentette: sárgaságot kapott, ami elhúzódik, kezeltetnie kell magát... Októberig színét se láttuk.)

A lapgyűjteményt tanulmányozva, szinte napra kitapinthatóak alkalmi kiesései a rendszeres munkaritmusból. Viszont az irodalmi postát következetesen és előszeretettel művelte, s ma is szívesen olvassa az ember a rovat közleményeibe sűrített eszmefuttatásait, melyekkel rávezetni kívánta az erdélyi irodalom akkoriban fel-feltünetező kezdőit (néhány ismert név a címzettek közül: Sütő István, Burján Emil, Bajna György, Boér Géza, Kónya Sándor, Kristó Tibor, Pethő László, Ferencz Imre), hogy az irodalomban a siker nem lottónyeremény, hanem lépésről lépésre, komolyan meg kell dolgozni érte, s legfőbb kulcsa az őszinteség.

„Miért könnyebb megírni az első jó verset, mint a másodikat, a tizediket? Miért van annyi elsőverses s olyan kevés a harmadszor, negyedszer jelentkező? A nyilvánosság szédít meg vagy a tudatot nehéz elviselni – tehetséges vagy?...

Nem lenne jobb hályogkovács módjára élni, ösztönösen vagdalkozni? Nem. Vállalni kell a kockázatot, el kell viselni a felelősség súlyát – és ami a legnehezebb – szembe kell nézni a tudat bénítóan szigorú ítéletével. Aki véletlenül írt néhány jó verset, az még csak tehetséges. Aki túlélte a jó versek után a rosszakat is... az előbb-utóbb meg fogja találni önmagát.

De aki lemond a küzdelem kockázatáról, aki megelégszik a véletlen adta ihlettel, az egyszer már megtalált szavakkal, annak egyre többször lesz szüksége az eddig megjelent versekre, az eddig kiérdemelt elismerésre hivatkozni s innen már csak egy lépés az igénytelenség, az önmagunk feladása...” (Az *Új tollak postája*. Ifjúmunkás, 1969. október 16. / 42. szám)

Hozzávetőleges munkaideje okán ellentmondásos volt a hangulat Gizi körül. Egyes munkatársak, s különösen a családi gondokban érdekelt, naponta bejáró nők szerint a vezetőség, s személyesen én, túlságosan kesztyűs kézzel bánunk vele, olyasmiket nézünk el neki, amit máson szigorúan számon kérünk. A kimondatlan, eluttogott vádak alapján igaztalanok voltak, ám jelezték, hogy a Hervay-féle munkarend kirí az átlagból.

Hervay Gizellának nem csak a munkarendje, de az Ifjúmunkásban közölt akkori szövegei is elütöttek a romániai magyar hírlapírás általános hangvételétől – nyoma sincs bennük a szájba rágós propagandának, az ideológiai ráhatásnak, a dogmatikus jelszóhalmozásnak. Úgy ír, mintha mindig a normalitás fórumán kellene megszólalnia, hogy szakmai megállapításai, elképzelései gyökeret verjenek az olvasó lelkében, ízlésvilágában. Tisztelettel és féltőn óvja a fiatalságot a felületes, a sablonos gondolkodástól és nem sokat törődik vele, hogy esetleg apolitikus magatartással is megvédőlják.

A maga módján próbált az elvárásokhoz igazodni: mikor tehetett, terepre is eljárt, a fiatalokat érintő társadalmi problémákban is hallatta a hangját egy-egy riportban, jegyzetben, de mindezzel megmaradt a próbálkozás és a jó ízlés szintjén – szívből, teljes odaadással a fiatal tehetségek felkarolását érezte hivatásának.

Jó kezdetnek bizonyult pár közlés után abbamaradt rovata a diáklapokról, amelyben arra ösztönözte az iskolai lapok szerkesztőit, hogy vegyék a kezükbe kiadványuk irányítását. Mái emlékezetes az a két, a lap hasábjain lebonyolított demonstratív irodalmi pere is, amit egy verselgető tanuló által beküldött, plágium-gyanús vers kapcsán rendezett, tapintatosan és szellemesen, vigyázva arra, meg ne sértse a tudatlanságból fakadó vétség elkövetőjét, ám hatásosan rávevesse mind a tollforgatókat, mind az olvasókat

 Romániai
Magyar
Írók

Hervay Gizella

Az idő körei

Kriterion Könyvkiadó

arra, hogy a szellemi tulajdon eltulajdonítása nem tartozik a dicséretes cselekedetek közé (*Plágium-pör*: Ifjúmunkás, 1970. november 5. / 45. szám; *Fele se tréfa-pör*: Ifjúmunkás, 1970. december 10. / 50. szám). Szerkesztőségi munkásságának utolsó évében pedig több közleménye mutatott rá arra, hogy a fiatal tollforgatóknak nemcsak az írás, hanem az olvasás is életbevágóan fontos feladata, és egyáltalán nem mindegy, hogy az író mit és hogyan olvas (*Írunk. És olvasunk?* rovat). Jól induló sorozatának a szerkesztőségből való egyik napról a másikra történt kiválása vetett véget.

Említésre méltó az a rendkívüli érzékenység, amivel az általa legtehetségesebbeknek vélt fiatal verselők sorsa fölé hajolt. Többkötetes, eredeti hangú erdélyi költőnk, Simonfy József többször is nyilvánosan bevallotta, hogy Hervay Gizellát tekinti szellemi mentorának. Igaz, hogy ennek nyomát a lapban csupán egy nyílt levél őrzi, amit a hihetetlenül nehéz körülmények között élő zilahi fiatalembernek címzett, de a szöveg egyúttal mind-

azokhoz is szólt, akik életkörülményeik egész sor akadályát kell hogy legyőzzék irodalmi érvényesülésük érdekében. „Verset írsz és nagyon-nagyon magadban vagy... Tizenennyolc éves vagy és esti líceumba jársz. Még a helyesírást sem sikerült megtanulnod... Mostanában nincsenek tehetségkutató vizsgák és nem szokás szerkesztőségekbe hívni a fiatalírókat. Tanulnod kellene, de hogy fogsz egyetemre kerülni ilyen gyér tudással? »Két fal között lépkedő idő az életed. De míg erőmből telik, haladok – írod –, nehogy eltévedjenek utódaink.« Míg erőmből telik, én is nyugtalan vagyok érted, miattad, hogy ne »légüres térbe szült virágok«, »elkiáltott szavak« kísérennek, hogy találj lehetőséget tehetségedet kimunkálni, művelni, hogy »őszintén szóljanak hozzánk, mint a virágok«, hogy ne kelljen megkérdened: »Vérzik a pacsirta, miért – miért vérzik?«...” (*Nyílt levél Simonfy Józsefnek*. Ifjúmunkás, 1970. április 2. / 14. szám)

Kérdezni, kételkedni, őszintének lenni – ezt tartotta ő a költői jelenlét fő állapotának. Erre biztatta a legfiatalabbakat, s olykor megelőlegezett közléssel a leghetésebbeket. De ezt a kvalitást emelte ki recenzióiban az általa lelkesen köszöntött költőtársaknál, mint Páll Lajos vagy Vásárhelyi Géza; ez utóbbi Forrás-kötete kapcsán így fogalmaz a lapban: „Vásárhelyi Géza állandó költői készenléte, fogékonysága a modern költői világ- és verslátással rokon... Verskezdő sora mindig egy már elkezdett gondolat továbbgondolása, s a vers sohasem zárul le véglegesen. Sem formailag, sem lényegileg. Nincs egyetlen olyan vers sem a kötetben, ami végleges választ adna saját kérdéseire. Ezért hiteles... Nem a verset írja – verset ír.” (Vásárhelyi Géza: *A világ újrakérdése*. Ifjúmunkás, 1969. december 4. / 49. szám)

Hervay szerkesztőként ezúttal alig közöl lapjában saját verset. Míg az ötvenes évek végén a saját kötettel még nem rendelkező fiatal költő az Ifjúmunkásra közlési fórumként is tekintett, szerkesztői pályájának e tíz évvel későbbi, második szakaszában már a nála fiatalabbakra, azok közlési esélyeire gondolt, az utána jövők útját egyengette. Megteheti: versei akkor már megbecsült helyet foglaltak el az irodalmi sajtóban. Két versének (*Anyám; Galambzúgásban*. Ifjúmunkás, 1970. december 24. / 52. szám) a lap irodalmi mellékletében történő közlésére inkább csak azért kerül sor, mivel a szerkesztő, rendhagyó módon, a szerkesztőség irodalmat is művelő tagjainak írásaiból kívánt karácsonyra összegyűjteni egy csokorra való. (Akkoriban már/még a lapnál dolgoztak, szerkesztőként, Hervay mellett: Elekes Ferenc, Kocsis István, Domokos Eszter, Tar Károly, Müller Ferenc, Lázár László és e sorok írója.)

1971 végén Hervay Gizella munkaviszonya megszűnt az Ifjúmunkásnál, utána már csak elvétve kereste föl a szerkesztőséget, Kolozsvárra költözésének előszobázós kálváriáját járta – az erdélyi zárt városba, magyar értelmiséginek szinte lehetetlenség volt felső támogatás nélkül bejutni. Gizinek ilyen támogatása nem volt.

Annak, hogy két év múlva KISZ-díjjal tüntették ki egyik verskötetét, semmi köze ama tényhez, hogy a költő néhány esztendőn át a KISZ KB magyar nyelvű hetilapjának alkalmazottja volt. A javaslatot az Írószövetség kompetens fórumai tették meg – akárcsak korábban, Szilágyi Domokos KISZ-díjának esetében is. (Igaz, személyesen engem is megkérdeztek, mi a véleményem a javaslatról, s természetesen mindkét esetben egyetértettem vele. Miért is ne tettem volna?)

Csikszereda, 2017. szeptember 25.

HERVAY GIZELLA

Anyám

Hol jársz Édesanyám
 hogy hiába látlak?
 Fejed fájdalomban,
 Hajad szürkülőben,
 Hiába szólítlak.

Válaszolsz, de nem nekem. Magaddal beszélgetsz. Nem örülsz, csak elmosolyodsz. Írom a leveleket, egyik olyan, mint a másik; keddi levél, szerdai, csütörtöki. Fény felé tartod a papírt, mégsem látsz meg a szavak mögött. Dobozba teszed, mint a celofánpapírt, a spárgát és a dugókat.

Hogy éljek így, hogy nem mehetek haza? Csak tésztát sütnél, csak néznénk a TV-t. Csak mondanám tovább a leveleket, a keddit, a szerdait, a csütörtökit.

Kinek mondhatnám, amit nem mondok neked? Ki tudna örülni annak, hogy itt ülök a kishéken a szemed előtt, ha te sem?

Hova menekülsz, milyen idegen időbe, honnan nézel, milyen becsukott ablakkal? Szégyellem magam ekkora fájdalom előtt, kopogtatok, mintha kinyílna a fal, mintha megláthatnánk egymást.

Ruhástul fekszel az ágyon, égve marad a villany, úgy alszol el. Vírassz a munkád.

Hova hajszolod magad? Pihenni kéne, örülni a szónak, tenyérbe venni!

Hol jársz Édesanyám
 hogy hiába látlak?
 Fejed fájdalomban,
 Hajad szürkülőben,
 Hiába szólítlak.

Forrás: Ifjúmunkás, 1970. december 24. (52. szám)

DEMÉNY PÉTER

Gizi-mesék

Bírós-mese

Gizi nem bírta a verseivel. Pimaszkodtak, rakoncátlanokdtak, rendetlenkedtek, birkóztak, összemaszatolták egymást – mindent elkövettek, hogy Gizi ne tudjon békén lenni, megátalkodottak voltak és arcátlanok. „Vegyél fel!”, „Éhes vagyok!”, „Álmos vagyok!”, „Nem akarok aludni!” – ilyeneket hajtogattak, egy perc nyugta nem volt tőlük.

Olykor muszáj volt a kedvükre tennie. Ilyenkor sorban felvette mindet, cirógatta, babusgatta őket, gügyögött nekik, gyerekdalokat énekelgetett, és irigyelte azokat, akik mindent tudnak a gyerekekről.

Semmit nem értett, a legkevésbé azonban azt, hogy melyik vers fogja őt szeretni, és melyik nem. Amelyiket a legtöbbet kényeztette – véletlenül, nem szándékosan: így alakult –, az esetleg rá sem hederített, míg akit két-három napig sem ölelt át, az felnőtt koráig ragaszkodott hozzá. Sokáig tartott, amíg megértette, hogy nem kell mindent értenie, és amikor végre erre is rájött, mind felnőttek a versei, kiürült a ház. Már valósággal hiányzott, hogy valamelyik órákon át toporzékoljon.

Rendetlen-mese

Gizi nagyon rendetlen volt. Az egyik verset ide dobta, a másikat oda, a harmadikat amoda. Nem akadt sarok, amelyikben ne lett volna vers. Mindig azzal áltatta magát, hogy megjegyzi, melyik hol van, mégsem emlékezett soha egyikre sem.

Téblábolt a lakásban, szöszmötölt, magának sem akarta bevallani, hogy egyiket vagy másikat nem találja, s ahogy lenni szokott, sok olyan került a keze ügyébe, amelyet nemrég keresett, most azonban semmi hasznát nem vehette.

Egyszer megpróbált valamiféle rendszert bevezetni, ez ellen azonban a versek tiltakoztak. Elsunnyogtak, elslisszoltak kijelölt helyükről, sehogy sem maradtak ott, ahol Gizi szerint maradniuk kellett volna. Hiába kérlete őket, könyörgött nekik, hiába ordított, fenyegetőzött, a versek nem és nem. Úgyhogy végül legyintett rájuk, hadd nőjék be az egész lakást a konyhától a mosdóig, az erkélytől a bejárati ajtóig, a fogastól a pincéig.

Mosakodós-mese

Gizi egyszer kimosta a verseket. A kádba állította őket, kisikálta a körmüket, bele-nézett a fülükbe, letörülte a csipájukat, semmijük nem maradt szárazon. Aztán kifésülte a hajukat, tiszta inget adott rájuk, szoknyácskát, nadrágocskát, tükörfényes cipőt. Szép sorban maga elé állította őket, csak úgy csillogtak-villogtak.

Elégedetten végignézett rajtuk. Már éppen megszólalt volna (szép szónoklatot készített elő a számukra, egy hétig gondolkodott rajta), amikor rájött, hogy megváltozott valami. Tiszták voltak, elegánsak, makulátlanok, csak éppen már nem voltak versek.

Rögtön kiharcolta őket az udvarra. Hálistennek nemrég állt el az eső, volt sár elég.

ZALÁN TIBOR

kelet-európa

kelet

lődenkabát európa szegén
vagy már a szög sincs meg
nemhogy európa a szög se
De ha nem hol a lődenkabát
a lődenkabát hova esett és
a szöget ki lopta el ahogy
a szögeket ellopni szokták
És mi volt a zsebében gizi
a lődenkabátzsebben ott
amikor kibújtunk belőle
és levettük magunkról az
eget a nagy foltos lőden
kabátot mert nem fértek
alá beszennyeződött nagy
szárnyaink visszahullt a
szemét a szánkba rágtuk
arcunkra maszkként rá
dermedt a vakolat csak
vonásainkkal együtt tép
hettük volna le de hol
vannak a vonásaink hová
lettek a nyugati restiben
velős pirítóst evő költők
vonásai hová lettek tán
vácrról érkezünk meg ja
éhesen a közös eső eláztat
ta a hajunk a ruhánk mert
nem volt már lődenkabát
se közös se külön se bújt
szarrá áztunk évszaktalan
időben sorsok térképeit
rajzolták ki égett pirítósra
vetett velők mielőtt elken
tük volna őket hogy azután
hányjunk a resti vécéjében
gizi mert romlott már a velő
és sok volt a pálinka hozzá
romlott a térkép torkunkon
akadt a rozsdás szög ami a
hajunkból hullott a szánkba
átütve nyelvünket hazugság
ellen és népekről beszéltünk
meg felcserélhető nyomorról
hitek rézgombjait csavargat

tad közben mint a szabad eur
ópa tiltott gombjait talán lehet
még szerelemről is beszéltünk
túl volt rúzsozva a szád és ha
elkenődött boszorkány voltál
megijedtek tőled a kisgyerekek
menj haza mondtam menj már
feküdj ágyba hanyatt feküdj
szélsend összecserélhetetlen
nézd szemben a falon ballon
nézd szemben a falon kabáttal
letakarva kobak letakarva szisz
letakarva már az is az is előled

európa

BALÁZS IMRE JÓZSEF

HG-asszociációk két ülésben

(magántermészetű)

Egyes szám mozaikdarabokból kirakva, apró kavicsokból, mohából, tengerből, kikötők árbocaiból, csupa egyes nézi a vizeket a partról, sorra érkeznek az ismeretlen lények, újabb s újabb, inkább persze régiebb s legrégiebb időkből.

Egyes szám egy lakótelep emeleti falán, messzire látszik a számozott magány, kihangosított, padlótlán félelem a zuhanástól, az elfordított fej, összezárt ajkak, bentről érkező robaj, a szorongás valami mástól.

Hány kavicsal szórták fel a vonatsínek kattogó magányát, hányszor illesztették egybe, hányszor stüllyesztették őket újabb milliméterekkel lejjebb rajtuk zakatoló kerekék?

(bizonyosság)

Nincs bizonyosabb, mint a növények vágya az életre, ha zöldek, akkor arra, hogy zöldek legyenek, ha kedvezőtlenek a viszonyok, elszáradni, amíg újra zöldek lehetnek.

Ha elutazol, felismered a benti tájat, épp egy hídon zakatolsz át sós hegyek felé, ismeretlen nyelven beszélgetnek körülötted.

Felgyúl, kialszik, leoltja, kiteríti reggelig a tájat, az ablakpárkányok kiszöldült, elszáradó dzsungleiben kövek közül világít elő a zöld.

(fekhely)

Bent fekszel a falban, vízszintesen, melléd simulok, álmodom, hideg az érintésed. Mikor kerültél a falba, mikor feküdtél a téglák közé, ott voltam-e én is vagy mindketten álmodtuk?

Drótok vezetnek át a falak fölött, a falakban további rejtett vezetékek, hangok, elektronok, üzenetek haladnak át rajtuk.

Hőszugárzót fordít a fal felé, hogy átmelegedjen az álom, lefektetett falon indul el, és már a plafonon jár; vannak elérhetetlen fekhelyek, csillár mellé felszögezett ágyak.

Bent fekszel, érzem, ahogy lélegzetet vesz a fal, finoman hullámszik, átjuttat álmából egy-egy képkockát a vakolaton túlra, bentről odabentre.

(félszavak)

Kimegy a csaphoz, kezet mos, megtörölközik, ért mindent félszóból is a telefonban recsegő hangokból és zörejekből, esik az eső a telefonban, a vízcseppek megülnek a tükrön, ablaküvegen. Egy félszó hányadrésze fér egy vízcseppbe?

Felhők, dombok, erdőségek húzódnak a szobák között, kezdődik az átkelés, esély sincs rá, ha meg se hallgatod előbb a víz beszédét.

(szén)

A kivilágított szénbányában csónakáztunk a szenes vízben, szákráztak, sötétlettek a falak.

Mélyeket lélegeztünk a szenes levegőből, azt mondják, a szénbánya lépcsőjén gyalog sokkal több szénpor juthat a tüdődbe, mintha az új lifttel mennénk.

Megkóstoltuk a szenes falakat, mindenki így tesz, aki erre jár; ezért egész simák a járatok mellett a tömbök.

Szénszuvenírokkal jövünk fel a napra, fürdővízbe szórható, lámpa fényével szertegőzölögtethető szénrögökkel.

MARIN DIANA

Eldologiasodás és társadalmi idő a Zuhanásokban

Bevezetés

Hervay Gizella *Zuhanások* című verse végleges formában 1978-ban jelent meg, de a *Korunk* 1974. márciusi száma majdnem a teljes szöveget közli, és 1975-ben egy interjúban a szerző az elkészült műről beszélget Marosi Ildikóval. Itt fejtí ki azt is, hogy mennyi gondtal és fáradtsággal sikerült megkomponálni a szöveget, mely a szerelem, kommunikáció, otthon, idő, feltámadás, halál, újjászületés fókuszpontjai köré szerveződik.²⁸ A szerző korábban ugyanezen művének néhány részletét *Cybulski* címmel közölte *AHét* 1973/27-es számában. Az utóbb teljesen újra rendezett szövegrészek címe – a kitűnő színész, „a kelet-európai James Dean” neve – Balázs Imre József szerint annak az egyik korai felismerésnek a jele, hogy a szövegben felsejlenek színpadszerűség, játszhatóság elemei.²⁹

Dolgozatomban a *Zuhanások* időábrázolását, az egyén időhöz való viszonyát és az eldologiasodás jelenségét fogom vizsgálni.

A mű alapvető kérdése az élet lakályossá való berendezése, azaz a szöveg az otthon keresésének, az otthonteremtésnek a kísérletévé válik, melynek a megismerés és a megfelelő társ, a szerelem a legalapvetőbb feltétele, hiszen a szöveg bizonyos pontjain maga a társ válik otthonná. Az embernek a teljességében megismerhetetlen, a sárral telített, félkész, lakhatatlan épületekkel berendezett, eldologiasodás által uralt világban kell ott-hont találnia, ahol fordított gravitáció uralkodik, hisz felfele visz minden zuhanás, ahol a még személyes síkon sem hozzáférhető idő cselekvésképtelenné teszi az egyént és a kontemplatív magatartásforma szintjére redukálja az életet.

Természetesen ezt nem ennyire egyszerű felismerni a szövegben, egyrészt a polifonikus forma miatt, melyre az alcímben megjelenő műfajmegjelölés gesztusaként értelmezhető „oratórium” szócska is utal; másrészt mert a mű rendkívül töredezett, a képek mozaikszerűen rendeződnek, összetartozó részek a szöveg különböző pontjain bukkannak fel. Továbbá a vers spirálszerű szerkezetet mutat – néhány szövegelem, motívumfüzér más-más nézőpontból a költemény különböző részein bukkan fel, és mint szervező elv, ez a szövegegység töredezettségét erősíti.

A forma következetes szétszabdaltsága, töredezettsége nyomatékosítja a műben tematizálódó otthontalanság feloldásának kudarcba fulladó kísérleteit, ahogyan az egységes forma végigvitele is kudarcba fullad, továbbá jelöli az otthonnal, társal való szakadásokkal teli viszonyt és a világ megismerésének töredezettségét, lehetetlenségét. De ugyanakkor a forma variálása, az újra és újra visszatérő szerkezeti megoldások a soha véget nem érő próbálkozásokat és az ezekhez kapcsolódó reményt is jelzik.

28 Marosi Ildikó: Interjú három hangra. (Beszélgetés Hervay Gizellával) *Utunk* 1975/7.

29 Balázs Imre József: Hervay Gizella. *Kismonográfia*. Kriterion, Kolozsvár, 2003. 98.

Eldologiasodás, szerelem, nyelv és test

A *Zuhanások* beszélőjének fő törekvése tehát az, hogy lakályossá rendezze be a világot³⁰, otthont akar teremteni magának, melynek legalapvetőbb feltétele a társ megléte. Am ez a világ a tehetetlenség, a nehézkedés által uralt, és minden emeleten a magány ismétlődik a társ jelenlététől függetlenül. Az ember, bár próbálkozik véghezvinni tervét és túl akar élni, már-már teljes cselekvésképeségétől megfosztottá válik. A világ éhhetetlenségének, az ember izolálódásának, elmagányosodásának egyik legfőbb előidézője az eldologiasodás jelensége.

Lukács György meghatározása szerint az eldologiasodás folyamata során valamely viszony, valamely személyek közti kapcsolat dologszerű jelleget, s ily módon „kísérteties tárgyiasságot” ölt. Az így kialakult, látszólag teljesen zárt és racionális, öntörvényű tárgyi rendszer alapvető lényegének, vagyis az ember és ember közti viszonyoknak a legkisebb nyomát is eltünteti, elfedi.³¹ A vers tisztán retorikai olvasata még nem vezet el az eldologiasodás jelenségének fölismeréséhez. Ide akkor jutunk el, ha a művet nem pusztán retorikailag megalkotott szövegnek tekintjük, hanem olyan nyelvileg megalkotott világnak, amely a társadalmi tapasztalat értelmezését is magába foglalja.

Tehát a mű egy olyan világot ábrázol, ahol az emberi tevékenységek, sorsok, viszonyok az emberrel szemben objektiválódnak és látszólag rajta kívül eső dolgokként működnek, például: „Kihajolt az asszony az ablakon, / kék párna kezében / Kihajolt mélyen az ablakon – / párnává változott”. Itt a túlzásnak köszönhetően nem csupán szembekerül az egyénnel a tevékenysége, hanem az asszony saját tevékenységének eszközévé változik. De van olyan eset is, amikor a tárgyak „csupán” belenőnek a testbe: „A telefonoskisasszony állára / ránó a két telefonkagyló”. Máshol a testrészek vesznek bele a tárgyakba – „Mi lesz, ha elfelejti a gép / a nagy repülésben / szárnytollait? / Ha nem ismer rá a kézre, / amely felhasítva/a madár hasát, / a csontvázat az égre eresztette, / és a tollat / szétszórta a szélbe? / Hová lesz akkor a kéz / a gép vérző hasában”. Mindez azt sugallja, hogy már-már maga az élet szívódik fel, tűnik el nyomtalanul a tárgyak világából.

Az ember tehát kiszolgáltatottja egy olyan világnak, ahol az eldologiasodás miatt cselekvőképessége majdnem a nullára csökken, hiszen bármit tesz, gondol, az vele szemben objektiválódik és rajta kívül eső, uralhatatlan, önműködő dologként tűnik fel. Az ilyen önműködő tárgyakat, melyek egy tárgyi összefüggésrendszerbe rendeződnek, dialektikus tárgyaknak nevezhetjük. Egy dolog nem azért tűnik azért önműködőnek, mert a költő megszemélyesíti, „hanem mert vonatkozásban áll az őt körülvevő tárgyakkal, s ő maga nem más, mint ezeknek a vonatkozásoknak a tárgyiassulása.”³² Ilyen dialektikus tárgyak, dolgok a fentebb említetteken kívül még a dombokon áthajszolt szandál, a „csüggedt házak”, az „éhező háborúk városai”, a „kivándorolt épületek odvai”, „a lila foltos házak”, a „hallgató utcaj”. A tárgyak dialektikus jellegükből fakadólag nem csupán a nyomor, az otthontalanság, tehetetlenség megjelentői, hanem ezeknek valóságos materializációi.³³ A materializálódott nyomor és otthontalanság ráadásul romként a testre íródnak: „Nem vakarom / le a bőrről a romokat. / A bűnt se, ha az, / hogy kapualjakban két tenyér közt / otthont kerestem.”

30 Mózés Attila: *A szerelem, az emlékek és a magány emeletei*. Igaz Szó 1979/2. 162.

31 Lukács György: *Történelem és osztálytudat*. Magvető, Budapest, 1971. 320.

32 Borbély András: *A tiszta folyamattól a forradalmi időig*. A Szem 2016. augusztus 2. <http://aszem.info/2016/08/a-tiszta-folyamattol-a-forradalmi-idoig/>. (2017. 09.25.)

33 Uo.

Az eldologiasodás nem csak a tevékenységek, gondolatok területén valósul meg, hanem az érzelmek területére is behatol. Az egyén legfőbb megtartó ereje, a szerelem fokozatosan függetlenedik tőle, kiüresedik, személytelessé lesz, aztán teljesen leválik róla és tárgyiasul, majd a dialektikus tárgyi összefüggés „alkatrészévé” válik, ugyanakkor megmarad az otthon szükséges feltételeként és megtartó erőnek is, csupán más viszonyulást von maga után az eldologiasodása: „Ne legyen jó ez a szerelem, csak egyszerű legyen.”

A vers kezdősorai egy olyan téridőt idéznek meg, melyben látszólag csak a mindent betöltő jelenlét uralkodik, ezzel felszámolva a múlt és jövő időskijait. Itt úgy tűnik, hogy a két szerelmes valósággal egybeolvad, már nem léteznek külön egyénekként, hanem szimbiózisban élnek: „Egy mondat, / amit ketten írunk, / és nem tudnád se te nélkülem, / se én nélküled” – továbbá a társ az otthon születésének helyévé válik – „Tenyeredben születnek újra a dombok, / összefutnak az utak ráncaiban, / ahol jártam, s ahova igyekszem”. Az egység illúzió volta azonban hamar lelepleződik, hisz a társ valójában nagyon távol van, a nap felkel és lenyugszik, míg azok meglátják egymást. Továbbá ezt a mármár mítikus jelenlétet is a magány monoton ismétlődése hatja át, mely hozzáférhetetlen az egyén számára. Annak ellenére, hogy az egyik szólam megkérdőjelezi létét – „Nincs magány, / csak félünk / a találkozástól.” – az minden emeleten továbbra is visszatér. Úgy tűnik, a szerelem nem elég erős ahhoz, hogy a magányt, majd a szerelmesek közti távolságot legyőzze. A „Kérdezlek, és más felel. / Elgyűrűzik a szerelem, / minden gyermek mindenkié, / minden mondat végtelen” sorok azt sugallják, hogy a társadalmi rend ellehetetleníti a szerelmet, egyrészt a működésképtelen kommunikáció által, másrészt azzal, hogy ebben a téridőben az intimitás nem tud kialakulni, mindig jelen lesz egy másik, aki a társ helyett válaszol. Sőt azzal, hogy minden gyermek mindenkié, kissé arra is utal, hogy a legalapvetőbb viszonyok, például a szülő-gyermek viszony személytelessé válik, tehát a szerelem is.

Miután a szerelem személytelessé lett, leválik az emberről, objektiválódik vele szemben, és tárgyakba költözik: „szerelem egyszer csak a vasalóba költözik, / onnan a porcelán ingekbe bújjik, / aztán egy gyöngyház gombba / tübe, / cérnába, / tűpárnán alszik”. Ekkor azonban az embernek még van valamiféle kapcsolata a szerelemmel: először díszként kezeli, és olyan portörölővel törli, amivel az igazgató íróasztalát, majd közönséges tárgyként, melyet közönséges portörölővel törölnek. A későbbiekben azonban a szerelem teljesen eldologiasodik, az emberi viszonyok csak nagyon rejtetten jelennek meg a két zokni látványában, melyek két külön partra kerülnek: „Ki lakik a másik szobában? / Becsukódik az ajtó. // Nem a zokni, / nem is a veszekedés, / de egyik zokni itt volt, / a másik a túlsó parton”.

Az eldologiasodás hatására az egyén elidegenedik önmagától, meghasad: „Kilépett valaki a házból, / akire azt mondták, én vagyok. / Kilépett az a valaki a házból, / ott álltál szemben a járdán. / Megfordult az a valaki, / és mire felért az emeletre, / már én nyitottam be az ajtón.” Ez a hasadás tovább fokozódik, az egyén önmagából is kitaszított lesz, egy abszolút kiszolgáltatott és sebezhető állapotba kerül, amelyben nem csak a konkrét testi cselekvései lehetetlenülnek el, hanem a nyelvet sem képes uralni, egyrészt, mert az egyén feldarabolódása, széttagolódása által megszűnik autentikus szubjektumnak lenni. Amennyiben az egyén nem szubjektum, a nyelv és a beszélő viszonya a visszájára fordul, a nyelv lesz az, aki uralja a beszélőt.³⁴ Másrészt maga a nyelv, a kommunikáció is eldologiasodik, technicizálódik, függetlenedik az embertől – „hús elárvul nevetés nélkül, / a szavak nem találnak haza” – és vele szembe kerül, mint egy szörnyetegszerű kommunikációs gépezet, amely teljesen hozzáférhetetlen, kiismerhetetlen a beszélő által:

„A telefonoskisasszony állára / ránó a két telefonkagyló. / Szakállas szörny, vezetékek / erdejében, könyörülj rajtunk!”

Ez az eldologiasodott nyelv olyan konvenciók által is uralt, melyek szerint az ember csupán patikamérlegesen mérhető lélek és hús összessége, vagyis az olyan dichotómiák megképzését szolgálja, amely az embert, az egyént is tárgyként kezeli. Továbbá a névadási funkciója által az ember szabadságának illúzióját is fenntartja – „Elnevezik a szabadidőt szabadságnak, és elhiszik” – úgy, hogy ennek látszat voltára folyamatosan felhívja a figyelmet, s így még tragikusabbá teszi az emberi létet.

A szavaknak nem „termézetes”, idegen, lehetetlen állapota az, hogy függetlenednek az embertől, és önműködővé válnak, nekik is kell legyen egy meghatározott helyük, hisz „Elpusztul, ami nincs a helyén!”. A „Kibicsaklik a szó, / dadogni kezd ha nem értik” sorok azt sugallják, hogy csakis a két személy közti működőképes kommunikáció, az élő nyelv a szavak „otthona”. Tehát a nyelv, a szavak túlélésének és a világ megismerhetőségének érdekében az eldologiasodott nyelvet le kell győznie a beszélőnek, amit már a vers legelején is megpróbál véghez vinni úgy, hogy megfordítja a nyelv működési mechanizmusát: saját magát akarja lefordítani a természet, a fény, az univerzum nyelvére, hogy az megértse őt, s ezáltal ő is megértse a világot. Azaz, a nyelvet megpróbálja a nem értelem alapú megismerés szolgálatába állítani, s így kimozdítani a konvencionális használatból.

Mivel a nyelv használhatatlanná válik, az eldologiasodás miatt képtelen betölteni még legalapvetőbb funkcióját, a kommunikációét is, hisz a szavak rikácsolva elgurulnak és véletlenszerűen ütődnek valakihez, aki nem az eredeti címzett, a vers beszélője a saját és társa testének feltérképezése által próbálja megismerni a világot és enyhíteni a világban való idegenségét és otthontalanságát. A beszélő saját maga írja homlokára a ráncot, hogy felismerhetővé váljék társa számára, továbbá irányítúként, és térképként használja annak testrészeit, hajszálat, kezét, hogy eligazodjon a világban. Azonban ez a látszólag jól működő, ember által irányítható, nem racionalitáson alapuló, személyes megismerés is illúzióként lepleződik le, valójában a világ megismerhetetlen a test által is: „Kinyújtja velem kezét a föld, hogy megérintse gyermekkorát. / De eltéved karomban a mozdulat”.

A világ megismerhetetlen, lehetetlen eligazodni benne, ezért a vers beszélője egy kisebb „területet”, helyet, a társ testét próbálja „feltérképezni”, megismerni, majd otthonná tenni. Azt a társat próbálja megragadni, akit áthidalhatatlan távolság és kommunikációs szakadék választ el tőle. A *Zuhanások*ban a társ főként testként, testrészekként jelenik meg, „mert csak egy test lehet másik. Orra van, bőrszíne, szeme, termete, ráncai, nyomás a mellkasában. Ennyi a súlya. Ilyen a szaga. (...) A másik először mindig megszűröl, távolról jön, olyan vonások corpusaként, amelyeket azután »vele« azonosítunk – s ő maga mégis azonosíthatatlan marad: mert ezek a vonások mindig idegenek egymás számára, ez a kar ezzel a hassal, ez a váll ezzel a csípővel, és ez a hang, és ez a bármi, ez az egész egy testet alkot, és ugyanakkor egy széteső halmazt.”³⁵ Tehát a társ is csupán töredékesen, részletekben megismerhető – kéz, hajsza, tenyér, homlok – egész testként idegenszerű felfoghatatlan, beazonosíthatatlan jelenséggé válik: „Túl sokat látunk egymásból, / eltévedünk a test útjain”. A társak közelsége azzal jár, hogy az eddig legalább részletekként, vonásokként érzékelt test teljesen érzékelhetetlenné, az érzékszervek által megragadhatatlanná válik. A társnak, aki elvileg közel van, már nem érzékelhető a jelenléte: „Annnyira közelről nézlek, hogy nem is látlak már”. A közelség, ez a fajta együttlét tehát még mélyebb szakadékot szül a két szerelmes közé, mint az ugyancsak élméletlen állapotokat előidéző távolság. Sőt az, hogy a társak egymás szemében, tenyerében,

egymás testében próbálnak otthont találni, azaz ha egymásba költöznek, az a másik sebzésével jár: „Szájad szélét horzsolja lehelletem” Egyszóval, ha a társ ilyen módon otthonként funkcionál, akkor folyamatosan veszélyben forog a testi épsége. A társ, bár úgy tűnik, hogy szükségszerűen távol van, egészében megismerhetetlen, mégis enyhíti a világ embertelenségéből fakadó szenvedéseket: „Még szédülök. De szemed előtt / magam rakok otthont magamnak”.

A *Zuhanások*ban a testek többszörösen is kiszolgáltatottak. Egyrészt, a test maga is nehézkedés, önmagára nehézkedik saját gravitálásának törvényei szerint, amely addig a pontig taszítja, ahol már önmaga terhévé, saját börtöne vastag falává válik. Önmaga mozdíthatatlansága, folytonos aláhullásának tehetlensége lesz.³⁶ Tehát a versben történő felfele való zuhanás kétszeresen súlyos, hiszen a test eredendő tulajdonsága az aláhullás, szabadesés – „A vízesést nem lehet abbahagyni / Felhasad a száj, zuhog az idő” – de hozzáférhetetlen és megállíthatatlanul zuhogó időnek illetve annak a földi gravitációnak is mindig kitett, mely felfele, az űr abszolút mélysége fele ragadja el a testet. Másrészt a test is magán/magában hordozza az eldologiasodást úgy, hogy az egyén már kitaszítva él önmagából és a testét is elválasztják a térbeli környezetétől, tehát a világból is kirekesztett lesz – „Zsiletpengével lenyúzzák / a dombokat tenyerünkről, / kivágják szemünkből a tengert” –, s így a test elárvul, hússá válik. Továbbá a világ nyomora, a megélt tapasztalatok, az otthontalanság, a szorongás bombazörejjé, a nyomort ábrázoló díszletté tárgyiasulnak, melyek „ráíródnak”, „ránőnek” a testre „beleköltöznek” a szervekbe. Sőt a halott test, a holttest, mely azt a látszatot kelti, hogy ő csupán az egyéniség, az élet valamikori hordozója, azaz maga is tárgyyszerű, dologgá lesz, eldologiasodik: „Derékgig földben betemetik egymást, / és kimentik a drótok kisujját, nagyujját.”

Eldologiasodott idő, társadalmi idő

A társadalmi idő legelőször az első sorok által megidézett időtlen jelenlét illúzióját leleplező növekvő vekker képében jelenik meg. A munka, a kötelezettségek idejét asszociáló vekker úgy növekszik, akár a gyom, mely általában a többi növény rovására lep be mindent. Ez az idő az előző fejezetben bemutatott tárgyak és tárgyiasult emberi viszonyok által meghatározott szociokulturális közegben termelődő téridő, amely az ember számára a kiszolgáltatottság és sebezhetőség állapotát jelenti. A „papa-mama reggel” és a „vajaskenyér délután” megnevezések azt sugallják, hogy itt nem egy általános időtapasztalatról, időábrázolásról van szó, hanem egy jól körülírható közeg idejéről. Az eldologiasodás által uralt közeg idejéről, a cselekvésképtelenné tevő időről, ahol a halál is futószalagon termelődik – „Futószalagon a szabályszerű halál” – azaz a halál valószínűleg nem hozhat majd megnyugvást.

Ez az idő élheterlenné teszi a hétköznapiakat a folyamatos ismétlődés, a rutin által: „szekrényt szeretne kibérelni, / hímzett csíkokat rajzszegezni / szombat este, / felülre lepedőket, / alulra törölközőket, / a pénzt a lepedő alá / szombat este, // de mindig pénteken ért véget a hét, / mindig pénteken, / és utána hétfő lett / megint”. Ebből a szövegrészletből az is kiderül, hogy az ünnep, a szórakozás, az öröm ideje nem létezik, a hétköznapiok végtelenné tágulnak egyetlen pillanatnyi felszabadulást sem kínálva az embernek. Sőt, ebben az időben „Csak egyetlen pillanatban lehetünk otthon, / otthontalanok”, azaz az otthontalanság lesz itt a megszokott. Bárhol keresik a beszélők az otthont, csak otthontalanságra lelhetnek. Továbbá, itt a szabadság is csupán egy címke: „Elnevezik a szabadidőt / szabadságnak/ és elhiszik”.

A társadalmi idő által előidézett monotónia gúzsba köti az embert, cselekvésképtelenné teszi, de a vers beszélője mégis megpróbálja azt a képzetet fenntartani maga és társa előtt is, hogy az idő uralható az emlékezés és felejtés aktusai által: „Ha nem találsz rám elfeledlek” – illetve a test tudatos öregítése, a ráncok tudatos testre írása által – „Most írom homlokomra a ráncot, / amiről fölismerhetsz, / ha eltévedek.” Azonban az emlékek megképződése és így az emlékezés lehetetlenné válik ebben a közegben, hisz az eldologiasodott idő eltörli a múlt és jelen idősíkjait, így csupán a jövőben él az ember, a folyamatos várakozásban– „A madarak nyáron az őszben repülnek, / ősszel a télben, télen a tavaszban, / nem emlékeznek csak a jövő nyárra, télre”. Ha a kontemplatív és a várakozó életmód mégis megengedi az emlékek képződését, azok bombazörejként íródnak a szívbe. Továbbá az álom ideje sem hozhat megnyugvást, mert az robbanószerként működik az ember életében, mely ismét az uralhatatlanság, a kiszámíthatatlanság, sőt a veszély képzetét kapcsolják a személyes időhöz: „Robban az álom, becsapódik, / szilánkot szór szét, / törmeléket kavarr, / tölcseért szaggat / a gondolat gyökeréig.”

A társadalmi idő és az eldologiasodás elől a mondák, balladák és a keresztyén kultúrkör történeteinek megidézése által sincs menekvés, hisz azok is a nyomort, tehetetlenséget sugallják. A *Cantata profana*, a szarvassá változott fiúk története által nem lehet visszatérni az ösztönök és a természet világába, mert ez a történet „íztelen”, azaz használhatatlan is, hozzáférhetetlen. Továbbá Mária és a Fiú alakjának megidézése, hiába kecségetet a büntelen, szenvedés nélküli élet reményével és a megváltással, hisz Mária a Fiút akarja megszűlni, nem a keresztet, ő a halált szüli a világra: „a történetből, melynek eddig a Fiú születésének mozzanata is ugyanolyan fontos volt, mint a halála, most csak az egyik pólus őrződik meg, a születés feloldódik a halálban.”³⁷ A betonba falazott Kőműves Kelemenné megidézett alakja illusztrálja a legjobban az eldologiasodott időnek, a nehézkedésnek, a cselekvésképtelenségnek, és az eldologiasodásnak kitett ember képzetét: „Itt élek betonba falazva / hangtalanul. // Talpam a kövön, / kő a kezem. / Fejem nem mozdíthatom (...) és az éj súlya nyomja fejemet. / Lábamon kúszik fel lassan a reggel, / mint a vér. Tehát ezek a történetek is a cselekvésképtelenséget és az idő által gúzsba kötött ember képzetét nyomatékosítják.

A vers beszélője, bár tehetetlen, mégis fellázad az idő ellen, megpróbálja szétrombolni úgy, hogy: „Órát építettem magamnak. / Benne laktam. / Jártam az időben körbe-körbe. / Rugóvá feszültem, / kiütöm a falát”. Ezek a sorok felvillantják azt, hogy amennyiben az ember tudatosan lép be az időbe, talán kiütheti az idő falát, képes lerombolni a rutin idejét, de erre nem kapunk egyértelmű választ a szövegben, mert az nem viszi végig ezt az alternatívát.

A kötetben felsejlik egy másik idő is, először magzat-időként: „Némán növekszik testünkben az idő. / Egy-egy szóban néha feldereng, / mint anya arcán a magzat mosolya”, majd a megerőszkolt föld szavaiban, melyek a krisztusi feltámadást idézik meg: „Mégse bírtok velem, mégse! / Harmadnap újra feltámadok!” A feltámadás a társadalmi idő megszakítása, „egy olyan beavatkozás formájában, melynek a társadalmi időn belül van helye és kiindulópontja. Noha a »beavatkozás« kifejezés azt sugallja, hogy a megszakítás kívülről történik, világos, hogy a föltámadás feltétele az inkarnáció, a megtestesülés volt, vagyis az emberi állapot és idő belülről nyílik szét (Jézus önjerejéből támad fel, nem pedig föltámasztották, mint Lázárt).”³⁸ Tehát a föld önerőből történő,

37 Balázs Imre József: *Herray Gizella. Kismonográfia*. Kriterion, Kolozsvár, 2003. 105.

38 Borbély András: *A tiszta folyamattól a forradalmi időig*.

<http://aszem.info/2016/08/a-tiszta-folyamattol-a-forradalmi-idoig/>. (2017. 03.30.)

Krisztuséhoz hasonló feltámadása az időbe történő sikeres beavatkozássá válhat, mely az egész világot újraírhatná és megmenthetné az eldologiasodás jelenségétől, nem úgy, mint a beszélők időnként visszatérő egymást feltámasztani akaró individuális gesztusa: „Holnapra feltámasztalak”. Bár az utolsó szólam: „Holnap megint feltámadunk” kijelentése azt sejteti, hogy ez a feltámadás nem egyszeri grandiózus esemény, hanem ezt is áthatja az ismétlődés, mégis reményteljesnek hat a mű zárata, hiszen: „Semmi halál sem bír a szerelemmel”, továbbá minden új feltámadás, az idő belülről való megszakítása kecsegtet egy új, élhető világ születésével.

Következtetések

A *Zuhanások* egy rendkívül komplex mű, melynek legfőbb megjelenített problémája az otthonkeresés, otthonteremtés. Ennek legalapvetőbb feltételei a szerelem és a megismerés, melyek ellehetetlenednek az eldologiasodás és társadalmi idő által uralt világban, ahol az ember élete a kontemplatív életmód szintjére redukálódik. A cselekvésképtelenséget, a tehetetlenné tevő időt a nyelv, a test és a keresztyén kultúrkör illetve a mondák, balladák megidézett világa által sem lehet feloldani, hisz azok is az eldologiasodást hordozzák magukon és a nyomort, otthontalanságot, a világban való lét idegenségét erősítik. Az egyén rugóként, az időbe való tudatos belépés által megpróbálja szétzúzni a társadalmi időt, de ez csak kifejtetlen alternatívaként jelenik meg a szövegben, továbbá ez a feloldás valószínűleg csak egyéni szinten volna lehetséges, ami nem elegendő a teljes felszabaduláshoz. Mindezek ellenére a zárlatban felsejlő feltámadás, mely örökösen ismétlődik és az eldologiasodott szerelemben vetett hit („Semmi halál sem bír a szerelemmel”) mégis reményt ad, s ezáltal felelősséggel ruházza fel a beszélőt, hogy újra és újra próbálkozzon: „Madárnyomok a hóban. / Rekonstruáld a repülést / a madárnyomokból!”

KOSZTA GABRIELLA

Barátság két felvonásban

1974 tavaszán a Korunkban olvastam a *Zuhanások (Oratórium három hangra)* című hosszú verset, és úgy megérintett, hogy a sűrű színházi elfoglaltságom ellenére hamar megtanultam kívülről, és foglalkoztatni kezdett egy Hervay Gizella-est gondolata. Az előadás gerince a *Zuhanások* poéma lett volna, de válogattam a *Virág a végtelenben*, a *Tömondatok*, az *Űrlap* és a *Kobak könyve* című kötetekből is verseket, meséket, és úgy ítélt meg, hogy igazán szép anyag állt össze, amit nemcsak a Temesvári Állami Magyar Színházban, hanem a romániai magyar középiskolákban és kultúrotthonokban fogok előadni. Koczka György, a színház irodalmi titkára lelkesen fogadta az ötletet, az 1974-75-ös színházi stúdióműsorba be is iktatta. Boldog voltam. Viszont akkor nem úgy volt, hogy az ember csak úgy kedvére összeállított egy irodalmi műsort és nyilvánosan, ellenőrizetlenül mondta a verseket. De nem ám! A műsorom anyagát, mint bármelyik színházi előadás szövegét, be kellett nyújtani a megyei propagandaosztályra, vagyis a cenzori hivatalba, ahol a háromnegyedét azonnal kihúzták, és a címét dekadensnek nyilvánították. Azt mondták, hogy a kihúzott verseket helyettesítem a szocializmus építését dicsőítő versekkel. Nem akartam megváltoztatni a címet, ami szerintük egy Szeben környékén lezuhant repülőgépre is utalhatott, és így megzavarta volna az állampolgárok nyugalalmát. Nem tiltották be az estet, csak azt tanácsolták, hogy a címtől kezdve mindent változtassak meg benne, csaknem minden verset cseréljek ki, és főleg a *Zuhanásokat* felejtsem el. Erre nem voltam hajlandó, nem is politikai meggyőződésből, inkább színészi önérzetből. Mire behívtak a propagandaosztályra. A propagandatitkár előhúzott egy szöveget, elém tette, egyik Kobak-mese volt: *A piros farkas*. Szerintem mégis kicsoda a piros farkas, kérdezte az elvtárs, egyszerre hamiskásan és fenyegetően. Mondtam, ez egy mese, elvtárs, és a mesében a piros farkas nem más, mint maga a piros farkas... Nem engedélyezték az előadást.

Pár nap múlva a színház portása a Román Televízió magyar adását vezető Bodor Pálnak az üzenetét nyújtotta át nekem próbára menet, az állt benne, hogy haladéktalanul jelentkezzem nála Bukarestben a Hervay Gizella-műsorommal. 1975. január-februárjában kemény tél volt, aggódtam, hogy a repülő fel sem tud szállni. De felszállt, és én másnap délelőtt már a tévé székházában ültem. Kezdő színésznőként addig nemigen forogtam ilyen elegáns helyeken, és iszonyúan csörömpölt a kávéscsészém a csészealjon, amíg megpróbáltam Bodor Pálnak tömören előadni a betiltott műsorom történetét. Bodor a versekről kérdezősködött, kíváncsi volt, hogy jutott eszembe a műsor és hol találtam rá a *Zuhanásokra*. Miután minden kérdésére feleltem, Bodor Pál felállt, kinyitotta az íróasztala mögötti ajtót, és mint kiérdemelt jutalom, ott állt Hervay Gizella, akinek a képét már láttam újságban. Azt hittem, jelenésem van. Gizi hangosan kacagott, olyan boldog volt, nem tudta abbahagyni a kacagást. Bodor pedig azt mondta: „Hölgyeim, ismerkedjenek meg, magukat a Jóisten is egymásnak teremtette, menjenek a büfébe, beszélgessenek. Ha befejezem a munkámat, elmegyünk hozzánk, harapunk valamit.” Pár pillanatig mérget vettem volna rá, hogy álmodom. De aztán tényleg elmentünk Bodorékhoz, Júlia, Bodor felesége finom falatokat rakott elénk, ők mindenféléről beszélgettek, amiből én keveset értettem, Gizi nagyon vidám volt, és mintha családtag lett volna Bodoréknál. Beugrott Szász János, bemutattak, és részletesen elmesélték neki, hogy mi járatban vagyok Bukarestben, és hogy délelőtt néhány részletet felvettünk a nem engedélyezett műsoromból. Szász János rendkívül művelt és nagyon kedves, közvetlen ember volt, rögtön üzent velem a Temesváron élő szüleinek, szerintem csak azért, hogy feloldódjam, és ne feszengjek.

Este lett, mire felkerekedtünk Gizivel. Eszméletlenül szakadt a hó. 1975-ben a romániai nagyvárosokban még volt rendes közvilágítás, és a fénytől szikrázó hóréteg jótékonyan eltakarta Bukarest reménytelenül szennyes és szegényes utcáit, onladozó épületeit, betonrengeteget. A havazásban Gizi megmutatta nekem a fővárost, rengeteget csatangoltunk összevissza, végig a Kiseleff sugárúton, az Aviatoriloron, a Piața Romanán, nemigen kotorták a havat sehol, és a Diadalív olyan fenségesnek tűnt előttem, mintha a Champs-Élysées-re röpített volna egy titokzatos varázsló... Gizi mindenáron meg akarta mutatni nekem azt az ütlethelyiséget, ahol Szisszel laktak valamikor, és a pusztá betonra terített újságpapírról ették lábashóból a krumplipaprikást. Fogalmam sincs, hogy amikor ott jártam, hol lakott Gizi, mert egyáltalán nem ismertem Bukarestet, és azt sem tudom, hogy értünk végül haza, csak arra emlékszem, hogy nekem csizmában is átfagyott a lábam és a kabátom alja is teljesen átmedvedett, elgémberedtek az ujjaim, de csak az előszobában vettem észre, hogy Gizi is csuromvizes, viszont ő csak tornacipőben volt. A trapéznadrágja eltakarta a cipőjét, igaz, nem is figyeltem a lábát, úgy belemerültünk a beszélgetésbe, ő pedig nem panaszkodott. Szerencsére jó meleg volt a kellemes lakótelepi lakásban. Kobak már várt minket. Mentateát ittunk, és miután Gizi kifaggatta Kobakot a leckéről, aláírta az ellenőrzőjét és meghagyta neki, hogy reggel ne késsen el az iskolából, behúzódtunk az egyik szobába, és a csergével letakart kanapén, a kalotaszegi frásos párnák között hajnalig beszélgettünk.

Gizi érettségi után a színi-re járt, onnan iratkozott át a magyar szakra, volt egy csomó közös ismerősünk, ez megkönnyítette a beszélgetést. Rengeteg versét tudtam kívülről, kérdezgettem a versekről, és ő annyira a bizalmába fogadott, hogy a lelki problémáiról is nyíltan beszélt. Egész életében a magány, az árvaság elől menekült, rettentően szenvedett a társtalanságtól, de egyetlen örök társának Szilágyi Domokost tekintette még mindig. A kedvese, testi-lelki jó barátja és támasza, a kiváló operatőr, Fischer István a hetvenes évek elején Németországba disszidált, és Gizi – bár sokan szerették és voltak barátai – Bukarestben nagyon elveszettnek érezte magát nélküle. Elmondta, hogy Kolozsvárra szeretne költözni, és azt tanácsolta, hogy szerződjek én is oda. Különös volt, hogy igen rövid ismeretség alatt olyan hosszú utat bejártunk, hogy a titkos terveibe is beavatott. Összebarátkoztunk. Gizi szenvedélyes és szélsőséges ember volt, a háború, a nehéz gyerekkora mély nyomokat hagyott benne, de nagyon jó humorérzéke volt. Jó emberismerő, kíméletlenül ironikus a saját és a mások esendőségével szemben. Mondtam is neki, hogy nem szeretnék a nyelvére kerülni. Kacagott, szívből kacagott. Úgy, érzem, létrejött közöttünk az a meghitt kölcsönösség, ami az őszinte barátság alapja. És akkor kertelés nélkül bevallottam, hogy én már nem szerződöm Kolozsvárra, se máshová, mert beadtam a kitelepülési kérelmemet, végleg elmegyek Magyarországra, de ez egyelőre titok, kérem, ne mondja el senkinek.

És akkor hirtelen megdermedt körülöttünk a levegő, mint a kocsonya. Én csak pislogtam benne, Gizi mereven, megváltozott arckifejezéssel sokáig nézett a szemembe. Muszáj volt visszanezennem rá, nemcsak állnom a tekintetét. Koromfekete volt a szeme, és olyan mély bánat kavargott benne, mint egy örvény, azt hittem, ott menten beszippant és örökre eltűnök. Egy kis csend után végül mégiscsak helyrebillent a háziasszony-vendég improvizációs jelenetünk egyensúlya. Az ágyazással, vekkerfelhúzással a dramaturgia szabályai szerint sikerült valahogy levezetni a feszültséget. Mondtam, ne keljen fel reggel, megiszom a kávé, becsukom az ajtót és rohanok a reptérre, majd jelentkezem... Mindenáron bemutatam a *Zuhanásokat*, majd beszélünk... Pusziom Kobakot!

Romániában nem mutattam be a *Zuhanásokat*, és ott Gizivel sem beszéltem többé. Nem is volt telefonunk.

1976 szeptemberében Pécskára, Köröskisjenőre, Dettára, vagy nem tudom, hová indultunk éppen tájékoztatásra. Mielőtt felléptem a buszra, Koczka Gyuri hozta a hírt, hogy Szisz öngyilkos lett. Mintha bekapcsoltak volna egy sztroboszkópot, olyan élesen villantak

fel előttem a másfél évvel korábbi Gizivel való bukaresti találkozásunk foszlányai. Gondoltam, amint lehet, Bukarestbe utazom. De Gizi már nem volt Bukarestben. A Pszichiátriai Intézetben kezelték – Budapesten.

1977. március 4-én egyszerre értesültem a bukaresti földrengésről, Kobak haláláról és arról, hogy mégiscsak végleg elhagyhatom Romániát, megkaptam az engedélyt. Augusztus végén már két bőrönd használt holmival, két forint készpénzzel, állampolgárság és minden meggyőződés nélkül megérkeztem Budapestre. A Filmgyárban kaptam munkát, lakást is béreltek nekem Zuglóban a filmezés alatt. Alig érkeztem meg Pestre, Hervay Gizi üzent Széles Klárral, hogy szeretne látni, ő nem jöhet ki a pszichiátriáról, de én bármikor meglátogathatom. Nagyon vár... Ezzel indult a barátságunk második felvonása.

Gyönyörű kora ősz volt Hűvösvölgyben, amikor az Országos Pszichiátriai Intézet parkjában találkoztunk. Gizi pont úgy örült nekem, mint amikor Bodor Pál elnöki szobájában megismerkedtünk. Még az is felmerült bennem, hogy talán nem is tudja, mi történt Szisszel és Kobakkal, mindenesetre akkor nem emlegettük őket; Gizi úgy viselkedett, mintha ő ott nem is ápolt lenne, hanem valami gondnok vagy adminisztrátor. Tüsténkedett, intézkedett. Megmutatta a parkot, az épületeket, bemutatott az orvosának, az ápolóknak, némelyik betegnek. Az előcsarnok büféjében üdítőt ittunk, süteményt ettünk, Gizi úgy traktált, mintha otthon volna, és részletesen beavatott a zártosztály életébe, szokásaiba. Mintha egy színházi büfében tárgyaltuk volna ki a kollégákat, elszuttogta nekem, hogy a szobatársainak milyen szórakoztató mániái vannak, és a csoportos beszélgetéseken hogy próbálják egymást lebeszélni a hülyeségeikről. Kacagtunk. Meg voltam szeppenve, mert Gizi egyáltalán nem tűnt betegnek, bennfenteskedve elintézte, hogy bemehessek a zártosztályra, és nagyot kacagva mutatta, hogy az ajtókon belül nincs kilincs. Szerették a betegek és az ápolók. A betegársai közül volt, akinek bemutatott, másokra rá se hederítettünk, de nem részletezte, hogy miért. Aztán megkért, hogy adjam fel a leveleit, legközelebb vigyek neki noteszt, bélyegyet, hálóinget, menjek el a Tamás nevű féltestvéréhez, hozzak el tőle valami apróságot. Amikor tudtam, látogattam. Rendkívül szélsőséges hangulatokban találtam. Volt úgy, hogy lelkesen dolgozott, a kinti életét tervezgette, és a tervezgetésbe engem is bevont, megmutatta a legújabb versét, máskor pedig csak feküdt szólanul az ágyán, révetegen, tudomást sem vett rólam. Dolgoznom kellett, leginkább olyankor látogattam, ha a szinkronba hívtak. Legtöbbször nagyon örült nekem. Akkora volt a gyásza, a bánata és a bűntudata, hogy képtelen volt megosztani bárkivel, viszont vasmarokkal kapaszkodott abba, akitől őszinte, feltétel nélküli szeretetet remélt. Belém is így kapaszkodott. Egyszer arra kért, hogy vigyem ki hétvégére a kórházból. Aláírtam egy papírt, hogy felelősséget vállalok érte, vasárnap este visszaviszem. A zuglói házinénim pazar ebédet főzött Gizi tiszteletére, irodalomról, költőkről beszélgettünk, és akkor az asztalnál meglepő tárgyilagos hangon elmesélte, hogy mi történt Szisszel és Kobakkal. Elhajóztunk Nagymarosra és vissza. Másnap elmentünk Szigligetre, Gizi feltétlenül találkozni akart valakivel az alkotóházban, de nem találtuk ott az illetőt, visszamentünk Pestre. Sokat dolgozott akkoriban, sokat írt, megmutatta az új verseit, összeállított egy új kötetet, közben Bukarestben megjelent kötetben is a *Zuhanások*, azt mondta, ír nekem egy monodráját. Nemcsak én látogattam akkoriban, nemcsak velem volt jóban, ezt tőle tudtam, de a ragaszkodásában velem is, másokkal is kizárólagosságra törekedett. Hogy akkor senki se állhasson közénk, senkivel se kelljen osztozkodnia a szereteten. Gyönyörű tavasz volt, két napon át csatangoltunk, kirándultunk, versekről beszélgettünk, őszintén szólva el is feledkeztem róla, hogy Gizi tulajdonképpen beteg. Estére visszabuszoztunk Hűvösvölgybe. Nagyon fáradt voltam, készülnöm kellett a másnapi forgatásra, és Gizi kedvesen azt mondta a kórház kapujában, hogy ne vicceljek, nem kell őt a parkon át bekísérni az ajtóig, egyedül is odatalál, inkább siessék, hogy elérjem még a buszt, a papírt ő is oda tudja adni az orvosnak vagy a főnővérnek. Megöleltük egymást, ő elindult a parkon át a kórház felé, én rohantam a buszhoz. Pár nap múlva kiderült, hogy

Gizi megszökött, egyszerűen nem ment vissza az osztályra, hanem egy éles hajtűkanyarral kilépett a kapun. Már nem emlékszem, hogy akkor vagy egy másik szökésekor történt, hogy elment Karikás Péterékhez, akik az erkélyen álltak éppen, amikor Gizi megjelent és vidáman felkiabált nekik, hogy dobják le a lakáskulcsot, ne fáradjanak, felmegy hozzájuk egyedül. Péter ledobta a kulcsomóját, Gizi zsebrevágta, azzal továbbment, és mire utána szaladtak, ő már nem volt sehol.

Előfordult, hogy rövidebb-hosszabb időre kiengedték a kórházból, olyankor az öcséséknél, Tamáséknál lakott. Náluk is elég sok időt töltöttem Gizivel, sokszor hatalmas lábas káposztáskockát főztünk, és arra rájártunk, amíg elfogyott. Rengeteget dolgozott akkoriban, sok kortársával és fiatal költővel, irodalmárral tartotta a kapcsolatot. Rengeteg népdalt tudott, gyönyörű hangja volt, és sokszor sétálás közben az utcán vagy a Margitszigeten is hangosan csángó kesergőket énekelt. Egyszer a Batthyány téren igazoltatott a rendőr: felszólította Gizit, hogy ne énekeljen, mire ő követelte, hogy a rendőr adja írásba, hogy Budapesten tilos csángó dalt énekelni.

1978-ban megjelent a Magvetőnél *A mondat folytatása* című kötete, a Szépirodalmi Könyvkiadónál a *Kettészelt madár*. Ismert és elismert költő volt Budapesten és Erdélyben egyaránt. Különböző irodalmi társaságokba járt, voltak barátai, de hurcolta magával a traumáit, és az otthontalanságtól rettentően szenvedett. Én nem jártam vele irodalmi körökbe, de sokat mesélt róluk, például Tóth Erzsébetet, Csordás Gábort és Baka Istvánt meg a csütörtök esti társaságot sokszor emlegette, és sok kortársával is jóban volt. Engem akkoriban inkább a színház érdekelt, színházhoz akartam szerződni mindenáron, Grotowski szegény színházát, színházi laboratóriumát tanulmányoztam, Wrocławba akartam menni, de nem volt útlevelem. Egyszer a Toldi moziban megnéztük Gizivel a *Suttogások és sikeltyok*at. Én rajongtam Bergmanért, Liv Ullmannért, Ingrid Thulinért, Harriet Anderssonért, ő viszont pocsecsnak tartotta a filmet, „urizáló nagy giccsnek” nevezte, és teljesen elszontyolodott, hogy nekem tetszett. Amikor a ruhatárnál a nyakamba kanyarítottam a hosszú, piros gyapjúsálamat, az egyetlen ruhadarabomat, amire nagyon büszke voltam, Gizi szorosan megragadta a karomat, és mereven a szemembe nézve azt mondta: „Add nekem a sáladat!” Egy pillanatra meghökkenem, hiszen volt sálja, de rögtön felfogtam, hogy a barátságomat teszi próbára, és gondolkozás nélkül a nyakára tekertem a sálamat. Mintha nedves kendővel letörölték volna róla a bánatot, rögtön teljesen kivirult, kissé évődött még, hogy nem kölcsönkéri, soha nem adja vissza, és amikor azt mondtam, hogy jó, tartsa meg, örökbe adtam, akkor boldogan belém karolt...

Az 1979-80-as évadban a Pécsi Nemzeti Színházhoz szerződtem, és a pécsi Fiala Művészek Klubjában bemutattam végül a *Zuhanásokat*. Szederkényi Ervin, a Jelenkor folyóirat főszerkesztője mondott bevezetőt az előadáshoz, nagyra értékelte Hervay Gizella költészetét. Gizi sajnos nem lehetett ott a bemutatón, mert akkor is éppen kórházban volt. Hamarosan azonban csaknem egyszerre jutottunk lakáshoz Magyarországon. Gizi az Írószövetségtől kapott Óbudán egy tippopp kis garzonlakást, én a színháztól a pécsi Magasház huszonkettedik emeletén. Megegyeztünk, hogy időnként lakást cserélünk, ha szükségünk van rá. Egyetlenegyszer, 1981 nyarán került erre sor. Telefonom persze nem volt, én a megbeszélte időben visszamentem Pécsre, de Gizit nem találtam a Magasházban, nem találtam sehol. Elvesztette a lakáskulcsot és az iratait, feldúltan egész éjjel liftezett, mentő vitte be a pszichiátriára, mesélte a Magasház portása. Rohantam a Rét utcába, de ott sem volt, Hervay Gizella nevű betegről nem tudtak. Nem voltak iratai, felvételkor Árvai Gabriellaként mutatkozott be, és rövidesen újból a budapesti pszichiátriára szállították. Aztán kiengedték.

Nem találkoztunk többé.

Egy év múlva, 1982 nyarán öngyilkos lett.

GÉCZI JÁNOS
Tulipán

Van-e tér, amely elválaszt minket?
Miként a virághagyma, a földben
egyre csak lejjebb húzódik a holt
Házsongárdban, nincs madár kék lábú,
zöld szárnyú, ami, hogy azzal itassa,
gyöngyöt sír. Holott naponta visszatér,
mintha megbeszélt találkozóra,
ahol tavaszi szó illatozik
a versben s az ágyfőhöz odaül.
Magától, Gizi, én nem ezt vártam!
Annyiszor énekelte: messze megy,
hogy elhittem, vissza se tér, útját
zsinegként gombolyaggá maga mögött
feltekeri, nem jön ide többé,
se mint dal, se özvegy lélek, se mint
csíkos lepellelű tulipán.
Van-e tér, amely elválaszt minket?

SÁRKÁNY TÍMEA

Lódenkabátba bújik a kisebbségi irodalom

Hervay Gizella *Lódenkabát Keleteurópa szegén*³⁹ című kötete 1983-ban jelenik meg, a szerző már halott, de nem barthes-i értelemben, mivel az olvasás szempontjából igen fontos az a történeti és biográfiai kontextus, amelybe beleíródnak a versek. A kontextuális olvasat első lépésében bontjuk elemeire a címet. *Lódenkabát Keleteurópa szegén*. Hervay kijelöl egy perifériát, Kelet-Európát, amely által nemcsak fizikai térbe helyezi el ezt a költészetet, hanem megnyit egy posztkoloniális olvasatot is, amely a Kelet és a Nyugat között húzóódó ellentétpárba fordul. A 18. századtól kezdve hangsúlyosan jelen van a nyilvánosságban a kelet-európai másság paradigmája, amelyről azt tartották a felvilágosodás gondolkodói, hogy a nyugati identitáshoz képest jött létre, mintegy annak kiegészítőjeként, amiből később egy stigmatizált társadalmi identitás született. Viszont ha megbontjuk a Nyugatról Kelet fele irányuló identifikációs retorikát, világossá válik, hogy a nyugati identitás a keleti által volt képes önmagát definiálni, ezáltal válhatott gyarmatosítóvá, megbonthatatlan centrummá, politikai és kulturális hatalommá. Miközben a nyugati tömböt a demokrácia elve működtette, amelyhez a szabadság, a nyitottság és a fejlettség volt társítható, addig a kötet megjelenése idején a keleti tömbben, a vasfüggöny korlátozó védelmében a szellemi sötétség, az elmaradottság, a félelem volt a mérvadó, viszont ezek az egymásnak tulajdonított attribútumok ugyancsak a nyugati logikát követik, amelyben Kelet negatív és hiányokkal terhelt régióként mutatkozik. A címben megjelenő Kelet-Európa egy reflektált periféria, mivel időben azonosíthatóvá válik a lódenkabát által. A durva gyapjúszövetből készült, egyenes szabású, térdig érő lódenkabát az „államosított”, vagyis szocialista divat egyik alap ruhadarabjának számított, főként az 1950-es évektől vált népszerűvé és elérhetővé a munkásosztály számára. A divatcikk egy újabb kapcsolódási pontot jelent számunkra, így már nemcsak földrajzi, hanem időbeli koordináták is hozzájárulnak a kötet címének kontextuális olvasatához. A fókusz valójában mégis arra irányul, hogyan kerül egymás mellé Kelet-Európa és a lódenkabát. A szeg, amiről lóg a lódenkabát, nem egy fehérre meszelt falba van beverve, ez Kelet-Európa szege. Ennél az észrevételnél tevődik fel a kérdés, hogy a kötetben található, ehhez hasonló víziószerű asszociációk milyen teret nyitnak az olvasó számára, szökésvonalak-e a nyelvben, és ebben a belső vízióban hogyan válik elmondhatóvá a kelet-európai huszadik század?

Michel Foucault *A hatalom mikrofizikája*⁴⁰ című értekezésében elveti a különböző gazdaság-központú hatalomelméleteket (miszerint a hatalom olyan jog, amelyet vagyontárgyként birtokolhatunk, ezért átruházható, vagy elidegeníthető), és arra irányítja a figyelmet, hogy a hatalom hálózatszerű, ezért csak működésében létezik. Mivel a hatalom nem lokalizálódik, nem is lehet birtokba venni. A hatalom

39 Hervay Gizella: *Az idő körei*. Szerk. Balázs Imre József. Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2010.

40 Michel Foucault: *A hatalom mikrofizikája*. In: M. F.: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk Kiadó, Debrecen, 2000.

állandó mozgása azt jelenti, hogy az egyéneken keresztül árad szét, nem pedig bennük jut nyugvópontra, vagyis az ember egyszerre gyakorolhatja és szenvedheti el a hatalmat. Foucault az egyént nevezi a hatalom egyik első effektusának és egyben közvetítőjének is, amiből azt a következtetést vonja le, hogy a hatalom az általa konstituált individuumokon keresztül fejt ki hatását. A hatalomhoz való közelebb férkőzés érdekében azt javasolja, hogy az állam szuverén, központi lelke helyett azokat a periférikus testeket vizsgáljuk, amelyeket a hatalmi effektusok szubjektumokként hoznak létre. Vagyis a hatalmat lentől felfele kell megközelíteni, a legregionálisabb, leglokálisabb formáiból, intézményeiből kiindulva, azokon a szélső pontokon kell megragadni, ahol egyre távolabb kerül a jogrendtől. A hatalom testekre gyakorolt hatása különböző fegyelmezési technikák létrejöttét biztosítja, amelyek újabb tudásapparátusokat létesítenek, például újabb kísérleti és megfigyelési módszerek, adatrögzítési és nyilvántartási technikák alakulnak ki, vagyis az ellenőrzés széles spektrumú eszközkészletét állítják elő, ezáltal szabályozzák az egyének életét és a szabályok megszegését követően bűnhődési-büntetési formákat hoznak létre, vagyis „normalizálják” a társadalmat. Ha ezt az elméleti felvezetőt alkalmazzuk a huszadik századi Kelet-Európára, és az államszocialista hatalmi berendezkedéseket a perifériákról igyekszünk megközelíteni, akkor a fegyelmezési technikákat figyelembe véve, a büntetésvégrehajtói hatalom lokális, regionális és materiális intézményeit kell vizsgálnunk, amelyek megvalósulása egyszerre intézményesített, fizikai és erőszakos is lehet.

Általánosan elmondható a totalitárius diktatúrákról, hogy egy megfélemlített, megosztott, érdekszövetségekből felépülő társadalmat hoznak létre. Kelet-Európában – regionálisra szűkítve, esetünkben Romániában – ezen hatalmi berendezkedések intézménye a titkosszolgálat (*Securitate*) volt, amelynek titokzatossága spektákulumként volt hirdetve, mivel folyamatosan hírt adott jelenlétéről és hatalomgyakorlásáról. A félelmet azáltal tudták fenntartani, hogy nem lehetett tudni, ki a besúgó és ki a besúgott, néhol ezek a szerepek össze is mosódtak. A totalitárius diktatúrák olyan szereplehetőségeket kínálnak fel, melyekben az alávetetteknek egy új identitást kell elsajátítaniuk, más logika szerint kell gondolkodniuk, hogy a hatalom szabályozásainak megfelelhessenek. Ezáltal igazolódik be az a foucault-i feltevés, miszerint a hatalom kitermeli saját szubjektumait, amelyek által legitimálhatja uralmát.

Ahhoz, hogy lokálisan vagy egyéni szintre lebontva tudjuk elemezni a titkosszolgálat működését, vegyük elő a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* kötetet. Hervay a versnyelvbe adaptálja a bürokratikus nyelvezetet, a fegyelmezési eljárásokat direkt módon, egyéni és közösségi tapasztalatok felmutatásával építi be a kötetbe. Cristina Vatulescu a titkosszolgálati dossziékat így írja le: „hemzseg[nek] a töredékes, gyakran egymásnak ellentmondó, kulcslyuk által keretezett képektől”.⁴¹ A többféle narratíva egymás mellé rendelődésének mégis ez a kulcslyuk lehet a metaforája, ami a leskelődést, megfigyelést, bizonyos keretek által meghatározott látószöveget hordozza magában. A *Lesünk a kémlelőlyukon magunkra* című vers olvasata lineárisan kezdődik, viszont képversonként fejeződik be. A vízszintesen olvasható fenti „kisbetűt”, a lenti „kisbetűk” és a függőlegesen olvasható „lesünk” szavak egy négyzetbe foglalt kémlelőlyukat formáznak, amely által a megfigyelés vizuális reprezentációja jön létre. A saját magára lesés félelmet generál, arra kényszeríti az egyént, hogy egy külső

41 Cristina Vatulescu: *Lebilincselte életrajzok: a titkosszolgálati dosszié a Szovjetunióban és Romániában*. Ford. Mihálycsa Erika. In: *Magány és árnyék. Egy Szilágyi Domokos nevű ember a Szekuritáté hálójában*. Szerk. Selyem Zsuzsa. Láthatatlan Kollégium – Tranzit Alapítvány, Kolozsvár, 2008. 27.

perspektívából figyelje magát, és ehhez mérten alakítsa magatartását, identitását, hogy a hatalom által konstruált szubjektum képének megfelelően. A kihallgatások traumatizált tapasztalata egyéni és közösségi (kollektív kérdésfeltevés) szinten is megjelenik a kötet verseiben: „vallatófényhez szokott szemem / álmában is nyitva marad” (*Hullik a hajnal mint a haj*, 389.), „meztelenül a vallatófényben / hány szemünk van már hány fülünk?” (*Mert nincsen immár se sötétség se menedék se néma gyász*, 360.). A vallatások aktusa beivódik a zsigerekbe, a fájdalom (amit a dossziék tartalma elrejt) a korabeli technika által rögzítődik: „kihallgatás a zsigerekben / sikoltás magnószalagon” (*Rabruhában a szerelem*, 366.). „A kihallgatás azzal kezdődik, hogy a fogollyal kitöltetnek egy részletes kérdőívet és megíratják vele az ön-életrajzát és az ismerősei névsorát.”⁴² Hervay *Neve neme foglalkozása stb.* versében leképezi a kihallgatás kérdőív-kitöltő fázisát és magát a vallatást is. A cím az úrlap struktúráját idézi, a szövegcsoport a kérdőív kitöltését követő vallatási szituációt eleveníti meg az előbeszéd artikulálásával. Mintha egy magnószalagról készült jegyzőkönyvet olvasnánk, depoetizált a versbeszéd, a feszültség a folyamatos elhallgatás és kitérés között jön létre. A kezdeti tagadás („nem én voltam...”, „kérem nem én voltam ott...”) és a töredelmes bevallás („én kiabáltam...”, „vertem a gépet... üvöltöttem... szólt a rádió”) folyamatosan váltakozik. Feltételezhetően erőszakot is alkalmaztak a kihallgatás során („véres a köhögésem is”), aminek következtében a beszélő azt a logikát igyekszik követni, amely által megfelelhét a hatalomnak. A zaklatott dikció után, a szövegcsoporttól egy sornyi távolsággal a verset lezáró „csend” a kialakult feszültséget hosszan kitarthatja, az elhallgat(tat)ás által az olvasóban is megszületik a félelem. A *Félelem hadifoglyai* című versben felfüggesztődnek az emberi kapcsolatok, az úrlapként azonosítás egyrészt az egyének atomizációjára utal, másrészt pedig arra, hogyan materializálja a hatalom a szolgálatába állított testeket, amelyek a félelem foglyaiként mégis könnyen és megszokással kell kezeljék a megtöretést: „megállunk a bemutatkozásnál / úrlap az úrlapnak – anyja neve? / kéz a kezét kaszálja // félrenézünk – volt ott még valaki? / átlépünk egymáson / és nem őrülünk bele”. A kihallgatások traumája annyira beszívárog a zsigerekbe, hogy még a halálvágyba is ez a szituáció idéződik be: „legjobb lenne hazamenni / halál utáni kihallgatásra / ülni a vallatószobában / írástudatlan írástudatlan” (*Legjobb lenne hazamenni*, 393.).

A kötet írása közben Hervay már Budapesten élt, 1976-ban települt át. A *Mint aki idegenből jött meg* kezdetű verse reflektáltan mutat rá a beszélő kisebbségi pozíciójára. Magyarországra érkezvén idegennek érzi magát, az ő magyar beszédét nem értik az ottani magyarul beszélő emberek („mint aki idegenből jött meg // Magyarországra – magyarul / mondom a sorsom s mintha japánul / beszélnék mintha kínaiul”), így az ön-elbeszélés nem tud létrejönni, nem tud kialakítani szociális kapcsolatokat („akinek senkije sincs már”), de már nem tud kapcsolódni a hátrahagyotthoz („már nem tudom hogy otthon hány óra van...”). Viszont ez még mindig nem elég ahhoz, hogy megállapítsuk, hogyan hoz létre Hervay kisebbségi irodalmat, mivel itt csak formáról és tartalomról beszélünk. Az eljárás magában a kifejezésben rejlik, ahogy azt Gilles Deleuze és Félix Guattari megállapítja Kafka-olvasatában. Kettejük nyomán alkalmaznám a kontextuális olvasat további lépéseként a kisebbségi irodalom fogalmát, ami „nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amit a kisebbség a többség nyelvén ír”.⁴³ A szerzőpáros a kisebbség

⁴² Vatulescu: i.m. 19.

⁴³ Gilles Deleuze – Félix Guattari: *Mi a kisebbségi irodalom? A nyelv – A politikai – A kollektív*. Ford. Karácsonyi Judit. In: *Kafka – A kisebbségi irodalomról*. Budapest, Quadmon Kiadó, Budapest, 2009. 33.

és a többség nyelvét nyelvhasználat szempontjából határozza meg, ami azt jelenti, hogy az író elutasítja és aláássa a többségi nyelvhasználatot, a többségi diskurzust, és létrehozza a „saját alulfejlett pontját, saját tájnyelvét, saját harmadik világát, saját sivatagát.”⁴⁴ A kisebbségi irodalmat három jellemző mentén definiálhatjuk: nyelve igen erős deterritorializációs együtthatóval rendelkezik, benne minden politika (vagyis a személyes ügy a politikához kapcsolódik), és kollektív értékkel telítődik (amit az író egymaga mond, azonnal közös cselekvéssé lesz). A kisebbségi irodalom az intézményesített irodalmon belül létezik, viszont a „nagy mesterek” irodalmától eltérően, ahol a társadalmi miliő csupán háttérként van jelen, addig a kisebbségi irodalom másfajta érzékenységgel és periférikus perspektívákkal tud megközelíteni, kifejezni olyan elnyomott közösségeket, amelyek elrejtettek, megmutathatatlanok az intézményesített irodalom szövegkorpuszaiban.

A szerzőpáros szerint a kisebbségi irodalomban „nincs alany, csak kollektív megnyilatkozás-elrendeződések léteznek – és ezeket az elrendeződéseket az irodalom fejezi ki akkor, ha az irodalmon kívül azok nem adottak”.⁴⁵ A romániai magyar kisebbség politikai platformokon való megnyilatkozása eléggé ellehetetlenített volt, mivel a román államszocializmus nacionalista retorikája a nemzeti kisebbségek asszimilálására törekedett. A szellemi dimenzió területén az uniformizálás érvényesült, az egyének atomizálása (egymás felügyelete a besúgás gyakorlata által) felszámolta a kulturális alapokon szerveződő közösségek fenntarthatóságát, mivel a félelem elszigetelte egymástól az embereket. Az említett mechanizmusok működése ellenében Hervay több kísérletet is tett. Öninterjú. Hazulról haza című írásában és az Űrlap című kötetének ajánlójában is reflektál arra, hogy a szilágysági kivándorlók otthon maradt hozzátartozói megemlékezését magnószalagra vette (amit későbbi elmondása szerint a Securitate emberei megsemmisítettek), és ezzel a gesztussal a közösség elnyomására, felszámolására tett kísérletek ellen nyit diskurzust, a *Lódenkabát Keleteurópa szegén* verseiben pedig azok a történet töredékek is megjelennek, amelyeket már korábban az Öninterjúban is lejegyzett. A kivándorlások, az otthonkeresés dialektikája, a háború emlékei, a mindennapi félelem, az emberi viszonyok kiüresedésének feloldására tett kísérlet a közösség hangján való megszólalás. A *Lódenkabát Keleteurópa szegén* kötet nyitóverse egy kollektív megszólalással indít: „Lódenkabát Keleteurópa szegén / sorba mindnyájan belebújunk” (*Lódenkabát Keleteurópa szegén*, 359.), ahol az egyéni sorsok térképeiről, a halálokról, a hiték rézgombjairól, a népek beleiről, a szerelmek rúzfoltjairól összecserélhetőként beszél. Ez azzal is magyarázható, hogy a hatalom által konstruált szubjektumok is összecserélhetőek, nincs rögzített identitása az embereknek. Az összecserélhetőség épp a tárgyiasításukra, emberi mivoltuknak megvonására hívja fel a figyelmet, a hatalmi gépezet elemeivé válnak, miközben nem eszmék és ideológiák összecserélhetőségéről van szó, hanem azoknak a tárgyi megképződésére, materializációjára irányítódik a tekintet (például „összecserélhető hiték rézgombjai”). Az egyetlen (a kötet elején még) pozitív hozadéka az összecserélhetőségnek épp az életben maradás: „ha igazoltatnak én te vagyok / te én / így talán életben maradunk” (*Ez a nyár dögtáviratokkal*, 359.), vagyis az identitások közötti átjárhatóság, a felcserélhetőség által lehet túlélni a felszámolást. A kötet vége fele felmerül a felcserélhetőség képzetének megbomlása: „hittem hogy te én vagyok / helyetted meghalhatok” (*Egy éve már hogy értelem*, 383.), amely az én-te relációban lehetetlenné válik, az egymás szerepeibe lépés nem képezhet menekülési útvonalat, a beszélő nem áldozhatja fel

44 Deleuze–Guattari: i.m. 38.

45 Uo. 37.

magát a másik érdekében. Viszont az egyén magában hordozza a közösség traumáit, és a felszámolódás (vagyis halál) többes számban történik: „többesszámban pusztulok el” (*Levél a föld alól*, 407.), amely az alany hiányára hívja fel a figyelmet. Vagyis az egyén individuális tapasztalatai közösségivé válnak, a saját félelmei tulajdonképpen generációja félelmei, a saját testén elkövetett erőszak a közösség testén elkövetett erőszak is egyben.

Deleuze és Guattari szerint minden nyelv már önmagában, a hangképzés által deterritorializálja a száját, a nyelvet, a fogakat, mivel ezek a táplálékban lennek eredendő territóriumukra. De mi történik akkor, ha a beszédet ellehetetlenítik, megakadályozzák, betömik a száját, megcsontkítják a nyelvet? A kötet verseiben gyakran tematizálódik a beszédképtelenség, amely valamely külső hatás következtében történik, legtöbbször a hatalomgyakorlás eredményeképpen, erőszakos módon, például a nyelvet kifecamítják és nem érthetik egymást az emberek, a szavakat lehasítják a szájról. A száj elveszíti eredendő funkcióját, mert a szájban megköt a beton, „csak száj nem nyílik – összezárva [...] csak ülünk s ahogy nézzük egymást / fülünkben szánkban nő a fű” (*Szobám lassan benépesül*, 390.). Ha netán mégis létrejön a beszéd, a mondanivaló csonkul, elveszíti értékét: „hull a szemét a szánk-ból” (*Lódenkabát Keleteurópa szegén*, 359.), ideologizált beszéddé válik a megszólalás: „van aki kiüríti a szavakat / mert kiürült szavakkal idomítják” (*Van aki csak szabadban tud beszélni*, 363.). A beszéd töredezettsége a traumatizáltságból fakadó dadogásban is megnyilvánul: „gyanakvó gerinccel / jönnek a vagonlakók / (...) dadognak / pipacsfoltos sárban” (*Gyanakvó gerinccel*, 390.). A beszédbe való belefáradás következménye a teljes önfeladás és a halál lesz: „már csak a hallgatás jöhet / harmadik honfoglalásom” (*Levél a föld alól*, 407.). De ezt megelőzően a kötet során még kísérletet tesz Hervay egy mégis-beszéddre, az „elnémításból született szavak” (*Térkép tenger nélkül*, 364.) életigenlése, a szabadság vágya visszhangzik az újbóli megszólalás mögött. A hatalom különböző megnyilvánulásai nemcsak beszédképtelenné teszik az egyént, hanem fiziológiai létszükségletek hiánya is fellép, amelyek a félelem, bizonytalanság, veszélyeztetettség következtében épülnek be. A beszéd és az evés hiánya összekapcsolódik, teljes mértékben birtokba veszi a hatalom a száját, minden funkcióját ellehetetleníti, amiről a beszélő többes szám első személyben vall: „sem enni sem szólni nem tudunk” (*Szobám lassan benépesül*, 390.). Az alvás hiánya több versben is tematizálódik. Van, ahol az alváshiány a földbe ástott árkok mélységével méri a fáradtság szintjét: „árok a szemünk alatt ma sem aludtunk / holnap sem fogunk” (*Föltámadunk lám sírva*, 363.), máshol meg az egymás iránti felelősségvállalás, a másik feletti örökösödés miatt lehetetlenítődik el az alvás: „egymás lélegzetéért virrasztunk” (*Történelemre ágyrajárók*, 372.). A virrasztásokban eljut az egyén arra a szintre is, hogy a külső és belső világ tapasztalása is felszámolódik, és egy közeli szívverésre irányul a fókusz, azon kívül megszűnik minden, ez az egyetlen biztonságos pont, vagy éppen ritmussorozat: „sose volt ekkora a csend / nem alhatom nem alhatom / már nincs kint és nincs idebent / fáradt szívedet hallgatom” (*Kivéreznek a versek is*, 372.).

A beszéd felszámolásával, beszüntetésével szemben egyetlen lehetőség marad, az írás. Viszont Hervay nem pártirodalmat ír, versei nemcsak lokális lenyomatai az államszocialista berendezkedéseknek, hanem kritikusan közelít meg dolgokat, moralitás és önreflexió fonódik egybe, amitől veszélyeztetetté válik léte: „mert pontosan fogalmazok / céltábla lett a homlokom” (*Mert pontosan fogalmazok*, 371.). A kötet elején még fontos a beszélő számára a versek politikai térben való létmódja, és itt megint visszakapcsolhatunk a posztkolonializmushoz, mivel „szenzációként” jelennek meg ezek az övéhez hasonló (kelet-európai) versek a (feltételezhetően nyu-

gati) „világvárosok” értelmiségi köreiből, viszont ezzel a kontextusváltással leértékelődnek, és pletykaként lesznek a szenvedések hordozóivá. A versbeszélő ironizálva ellenzi az egzotikumvá válást, a kirakati pozíciót, a bámulás és sajnálat tárgyává redukálást: „mert fuldoklásunk szenzáció / s verseinket mint napi pletykát / vizik világvárosokon át / hát befűtjük magunk a földbe / röggé virágzunk csonttá fehér-
lünk / műanyagkoszorús gyászvitézek / szájába nem adunk dumát” (*Mert fuldoklásunk szenzáció*, 362.). A versekben artikulálódó társ utáni vágy és az otthonkeresés a magára maradottsággal váltakozik, majd egyre inkább felerősödik az elveszettség, aminek következménye a befele fordulás, az írásba-zártság élménye lesz: „faltól falig lépett versláb a sorsom” (*Megrámolt testemre tetoválva a jel*, 369.). A versírás egy belső tér létrehozását, az írásban fellelhető otthonosság képzetét mutatja fel, és egy külső perspektívából úgy tűnhet, hogy aki szabadon verset írhat és ilyen nyíltsággal véleményt formálhat, annak szabadsága a teljes életre kiterjed. Viszont Hervaynál ez épp ellenkezőleg fogalmazódik meg: „vallatófényhez szokott szemem / álmában is nyitva marad // nyírják belül koponyámat / azt mondják verset írok / azt mondják élek – szégyellem / magam – elfordulok” (*Hullik a hajnal mint a haj*, 389.). A versírás már nem versírás, a vers nem eszköz a traumák elbeszéléséhez. Rizómát alkot a világgal, nincs sem tárgya, sem szubjektuma, ezáltal biztosítja a nyelv deterritorializálását. A nyelv mint anyag elveszíti a szimbolikus, jelentő használatát, és tisztán intenzív használatát kezdi vibráltatni. A *Zabiverset szülvé szalmazsákon* kezdetű versben a beszélő visszhanggá válik, viszont a hang visszaverődése során felszámolódik a jelentés, és hiába van az, hogy a deterritorializációt átszelő hang vagy szó az értelmes nyelvből származik, már nem az, hanem itt is intenzív anyagi kifejezéssé válik. A *Határátlépés minden versem* kezdetű versben a beszéd polifóniájának egyidejűsége egy fuldokló zihálásba, hangzavarba sűrűsödik: „egmás szavába vágva / mondjuk magunkat a fulladásig”, amely során elveszíti jelentését, és a hangok intenzitása által képes kifejezővé válni.

Ahogy a nyelv önnön korlátai fele tart, az átalakulás a fájdalom konnotációjával jár. A nyelvi elemek magukban hordják a nyelv belső feszültségeit, amelyek által a fogalom önnön határa felé közelíthetünk. Ezt nevezi Deleuze és Guattari kiáltás-szintaxisnak. Hervay verseiben a fájdalmat konnotáló kifejezések, mint például a „jaj” indulatszó gyakran előtűnik: „jaj félünk egymásra nézni is” (*Föltámadunk lám sírva*, 363.), „jaj a sisakod csupa vér / jaj a sisakom csupa vér” (*Sortűzzel jövök szerelemmel*, 365.), „jaj megfésült József Attila” (*Embereket vagy népeket*, 376.), „elmentél jaj messzire mentél” (*Elmentél jaj messzire mentél*, 375.). A kiáltás mint a fájdalom konnotációja több versben is előtűnik, főként a hiányból fakadóan: „felhasad a szám utánad kiáltok” (*Mióta elmentél mindig este van*, 365.), „bőröd havát a télből visszakialtom” (*Ágyékomra odaszegezlek*, 365.), „házszámot kiált utcanévet / és nem talál többé haza” (*Tankok tébolyában megszületik*, 380.). A kiáltások nemcsak a száj deterritorializációját jelentik, hanem a testet is reterritorializálják azáltal, hogy a kéz meghosszabbításává válnak: „elnyújtott kiáltás a kezed” (*Fáradt szemed földszíni*, 373.). A fájdalom mint a bántalmazás mentális és testi kivételése individuális tapasztalat, nem elmondható, legfennebb csak az artikulálatlan, jelentésüket és formájukat veszített hangok kiáramlása lehet: „megoszthatatlan fájdalomban / egy kiáltásra kiakasztva” (*Mert nincsen immár se sötétség*, 360.), ami kitartottságában a fájdalom mércéjeként is értelmezhető – mondjuk egy vallatás során – „sikoltás magnószalagon” (*Rabruhában a szerelem*, 366.).

A szerzőpáros szerint ha az értelemadás ténylegesen semlegesítődik, az értelemből csak annyi marad, amennyi a nyelv szökésvonalainak irányításához szükséges. Az értelemhez rendelt dolgok és képek intenzív állapotok sorozatát létesítik, mivel

a szó közvetlenül hozza létre a képet. Ezen állapotok egymás közötti váltakozásai egy kollektív elrendeződésen belül jönnek létre. Az *Éretted én letérdelek* kezdetű vers állapotváltozásában a beszélő testi leépülését követően krumpლისzákká változik át, majd egy sorköznyi távolsággal már feketerigóként határozza meg magát: „krumpლისzák lettem Uram // ujjadon feketerigó”. Ezek az egymást követő állapotváltozások nem metaforikusan vagy átvitt értelemben értelmezhetőek, hanem pusztán egymást követő jelenvalóságukban, anyagi megképződésükben. A beszélő már nem ember, nem zsákszövet, nem állat, hanem az áramlatok összekapcsolódásában, az egymás mellé rendelt, vagy éppen az intenzitások egymásba hajlásában értelmezhetőek állapotának változásai. Hervay verseiben a testi leépülést a földdel eggyé válás követi, gyakran szexuális aktusként elbeszélve: „föld alatt szeretkezünk a szabadsággal” (*Föld alatt szeretkezünk*, 366.), amely során nyelvileg deterritorializálódik a szeretkezés és a szabadság iránti vágy.

Ahogy a szavak létrehozzák a képeket, ezek a képek egymás mellé rendeződésükben egy sorozatot alkotnak, amit versnek nevezünk. A képek elrendeződése víziókként, tudatalatti tartalmak távoli összefüggéseket felmutató láncolatoként jelennek meg, látomásszerű belső világot építve. Azáltal, hogy megbontja a bevett szókapcsolatokat, asszociációkat, megtalálja a nyelv szökésvonalait, amik mentén a víziók a nyelv határai felé tolnak, így a dolgok lényege megközelíthetőbbé, a ráragódó kulturális lepedéktől megtisztítottá válhat.

SZAKOLCZAY LAJOS

„Kard az ének”

Hervay Gizella kiadatlan verseiről

Fiókrakosgatás közben, megfullaszt a sok papír, találtam egy kéziratköteget. Rápillantván rögtön tudtam, hogy az elveszettnek hitt paksaméta Hervay Gizellától (1934–1982) származik. Tőle kaptam ajándékba a hetvenes évek közepén-végén, amikor valamelyik kezelés – hosszabb ott-tartózkodás – végén kijött a Lipótmezőről. „Azt csinálsz vele, amit akarsz” – mondta. Az aránylag jól olvasható, szinte kötetet kitevő papírhalomból (a nagyobbik rész 5-től 125-ig van számozva) azon nyomban jó pár verset legépeltem, s el is küldtem egy-két folyóiratnak (Alföld, Tiszatáj). Amennyire tudom, hiszen nyoma volna, nem közölték. S az összegyűjtött verseket egybefogó *Az idő körei* című kötetben sem olvashatók.⁴⁶ A kéziratcsomóról, számtalan ide-oda való költözés is ludas ebben, sajnos megfeledkeztem. Viszont most annál nagyobb az örömöm. Megvan és – legyen mustra ez a közlés –, életre is fog kelni.

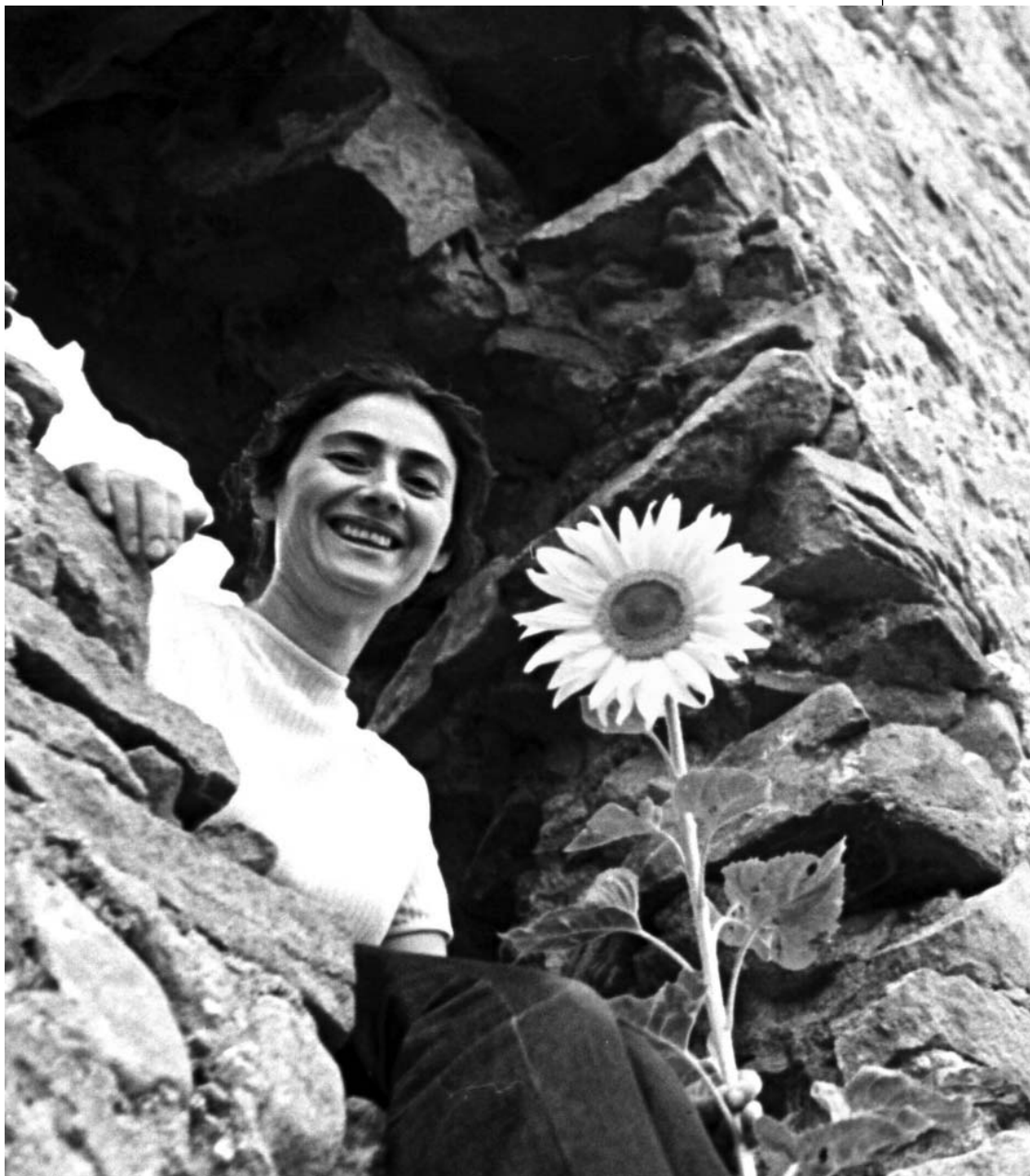
Már az is furcsa, hogy a szegény ember (jómagam hordom ezt a viseltes álarcot), aki egész életében nem gyűjtött, tele van kincssel. Igaz, aranyra, jóllehet nagyobb az értéke, nem váltható, de mindennél drágább. Kézirat vagyis etikus emlék egy züllött korból, amikor – saját bőrünkön is tapasztalhattuk – a tiszta beszéd zárkára volt ítélve. És „rácsok” közé – csak nem a fegyveres börtönőrök vigyáztak rá, hanem a fehér köpenyes ápolók – a tiszta beszédétől bedagadt torkú tiszta ember is.

Hervay Gizella, a romániai magyar irodalom első Forrás-nemzedékének jelese ilyen ember volt. Önkéntes halálig hordozta magában – s mert kibeszélhetetlen volt, kibeszélte – a megvertségét. Posztumusz kötetének címevel: lódenkabát volt Kelet-Európa szegén, amelyet gyűrt, cibált, csaknem fölismerhetetlenné pofozott a vihar. A testet, az arcot vesszőzhette, ám az etikus szólás karakterét – minden valódi költő igazmondó – nem tudta megsemmisíteni.

Amivel barátném küzdött, az a drámánál is nagyobb tragédia. Makói születésű lévén Erdélyből hazatelepült (1976), de valódi szülőföldjén éppolyan idegen maradt, mint amilyen volt a sokáig otthont jelentő idegenben. Árva volt, világ árvája, s ehhez az egyetemes büntudatként cipelt állapothoz még hozzájött a családi és baráti kört megkritkító borzalmas halálok sorozata: első férje, Szilágyi Domokos saját kezével vetett véget életének, gyermekük a bukaresti földrengés áldozata lett, a kitűnő festőművész, Nagy Pál és felesége autóbalesetben halt meg. Ezek a halálok, s még Dankanits Ádámékét nem is említettem, fosztották ki Gizikét. Kergették az örületbe.

A vers számára terápia volt. Menekülés. Menekülés, ameddig lehetett. Nem tudta elviselni, hogy itthon – a szabadabb légkörben – sem élhette meg magyarságát. Úgy-szólván rejtegetnie kellett a politika által már akkor is ravaszul tőrbe csalt, ugyanakkor kitüntettet – pedig hol volt akkor még a rendszerváltás! – liberális művészkörök elől. Jól érezte, hogy a változást előkészítő zűrzavaros helyzet – „tankok helyett távirányított mosoly” – csaknem olyan ártalmas (mert ezáltal is „finomodik a kín”), mint az erőszak

⁴⁶ Jelen írás egy korábbi változatát Szakolczay Lajos már közölte az *Agria* folyóirat 2008/1-es lapszámában, néhány Hervay-vers kísérőszövegeként. *Az idő körei* második, javított kiadásában (Kriterion, Kolozsvár, 2010.) a Szakolczay által az *Agriában*, illetve a *Hitel* 2008/11-es számában közölt versek már szerepelnek. Jelen szöveggözlés a teljes kéziratanyag kiadása felé tett újabb lépés. (szerk. megj.)

Fisher István fotográfiája

erőszakosabb formái. Még az ideggyógyintézetben is, József Attilát hívta segítségül, azal foglalkozott, hogy a példa lehet-e kitörési pont: „ránk hagyta magát... mércének magyarországnak a nagyvilágot”.

Nem véletlen, hogy több helyütt is megoldatlan, gondolatritmusra épülő, némelykor egy-két rímhelyzetet sem megkerülő szabadverse fölé címnek azt írta: Vicsorító. Az éhes farkas néz ily végleges elszántsággal áldozatára, mint ő – ugyancsak önkívületi állapotban – a vele ellenséges (ám ama másik cselekedetével szemben föl nem zabálható) világra. A népköltészet formakincsét és szimbólumvilágát fölhasználó keservesei nem mások, mint a dalformát jól kezelő költő fájdalom-maszkjai. A kéziratköteg egész ciklust őriz belőlük.

HERVAY GIZELLA

Siratók és keservesek

Sárkányölő Szent György...

Sárkányölő Szent György
add élnem álmodat
álmodat hadd éljem
havasi virággal
gyenge gyermekemet

vezérelj haza már!
Dózsa vaskoronás
hadd takargassam be
tisztá fehér gyolcsba
kicsi leányomat
hol keressem immár
feketébe öltözöm
fekete ruhába
várom kisleányom
hadd öltözzön pirosba
kisfiam kék szeme
szárnya nincs madárka
párja nincs kismadár
hol vagytok hol vagytok
hogy egyedül vagyok
értetek búsulok
virágomért
gyöngyharmatért
áhítóok

Egy pohár víz...

egy pohár víz
egy falat kenyér
összezárva a szerelemmel
annyi éven át
hiába énekeltél
hiába szóltál
csak a rácsok meredtek rád
egy mosoly ami végtelen
szívemre tűzve viselem
homlokomon hajnalsillag

a nagyvilág idevillog
 homlokomon kerek hold
 jaj de szép mosolya volt!
 aki átkozódik
 fürödjön hóba jégbe
 aki fényt álmodik
 mosdjon meg vödör vízbe
 bejártam a fél világot
 egy helyben
 halottak mutattak utat
 jaj kegyelem!
 oda megyek ahol a helyem
 szerelmesem

Ráolvasó

ezüstszemű
 mentsd meg a fiamat
 mentsd meg a lányomat
 húzd fel a lejárt hajnalt
 húzd fel a kutakból a vizeket
 aranyvesszővel varázsold elő
 a föld alá bújó forrásokat
 fordítsd meg a hátráló világot
 verd le a lakatot városaimról
 úzd el a sárleányt
 szelídítsd meg a békegalambot
 adj csőrébe új olajágat
 röptesd magasra
 hadd legyen szeme rá
 a világnak
 ezüst-torkú
 hozd vissza hangomat
 elherdált énekemet
 hozd vissza fiamat
 hozd vissza lányomat
 add vissza életemet
 nélküled nem élhetek!

Sirató

segítsetek
 jaj! segítsetek!
 fiam-lányom megölöm
 száműzöm a szerelmet!

magam aranylakokban
vadak közt virágom
jégcsap kiabál a fáról

életfából fejfa lett
leheletből felhő lett

felhő felhő hófehér
merre visz a szél?

néma aki él!

csak a csontváz kiabál
föld mélyéről békét vár

tíz megperzselt kismadár

tudtok-e szállani
szárnyszegetten
tudtok-e élni?

szó se rebben

isten zsebében
csörög a borraivaló

beint a halálba – vissza
halál utáni tiszta tó

hazát keresek égen földön
otthonatlanul magam kútba ölöm

hajam a földig ér
fejem fölött az ég
csupa vér

Hazajöttem...

hazajöttem
csillagok közül
a földre

várom
az ítéletet!

Önarckép tükör nélkül

kő és cement
 és föld vagyok
 én vagyok a szél
 aki új szárnyakkal
 mindig visszatér
 néma kút vagyok
 visszhangom az ég
 dobjatok köveket
 összetört testemre
 adjatok fehér gyölcset
 fejemre
 árvák árvája
 vagyok
 világ árvája – gyermek
 anyja vagyok
 örökös száműzetésben
 élek-halok
 de mindig újra
 feltámadok
 egy pohár vizet
 adjatok!

Hallgatok...

hallgatok
 mert jajgat a föld
 tiszta vizek arca
 meggyötört

nem hallgatok
 mert üvölt a föld
 nap-hold arca
 meggyötört

megírtam
 életem
 megírom halálom

hazám!
 keresem
 föltámadásom!

Szült macska-asszony...

szült macska-asszony
hazátlan halál
halál szült halált
megöltél anyám!

megettetedtek
kisdedeink
megszúvasodtak
fagyfogaink

nem menekülök
halálba gyászba
kék eget festek
hazám falára!

Hervay Gizella kiadatlan verseit közreadja Szakolczay Lajos

LYRA HUNGARICA

KISS BENEDEK

Az emberi ordas

Ordasodnak az egek is,
 hogy ne vadulna el az élő?
 Rég kihullott a fogam is,
 lehetek tán igaz mesélő.

Pénzbe és voksokba gabalyodik
 az, aki minket jobbra vezetne.
 Pedig a kikerics ingyen virít,
 s ingyen mond fontosat a nagy elme.

Pénzbe kerül a bővli s a pucc.
 Az állatok erről többet tudnak.
 Minden a bőrük és a zsákmányuk.
 S a fák ingyen virágba borulnak.

Ezért hiszek a márciusban,
 s minden más idő azért lankaszt.
 Megértem a farkast a havasban,
 de nem értem meg az emberi ordast.

Konok gyökérrel

Virág, te rebbenő mosolygás,
 miről álmodsz a réveteg réten?
 Tudod, hogy az élet örök varázs,
 ahogy hajlongunk langyos napfényben?

Emlék nélkül élsz? Hisz újrahajtod
 magad évente örömmek, színes reménynek!
 Letarol minden tél, fagyos akarnok,
 de magvadból szép magad mindújra éled.

S markolod a földet konok gyökérrel,
 virágod fönt ének, lét-gyönyörűség,
 s szállhatnak fölötted sorra az évek,
 kötöz az életvágy, kötöz a hűség.

Virágozz csak, virág, Isten kegyeltje,
 ringó derekad járja a táncot,
 míg le nem roskadsz, járd táncod egyre,
 mindenség része vagy, kit a szél átfog.

Zümmögnek a számítógépek

Nyammog húsomon az idő,
a Nagy Behemót.
Olyan szörnyű e nyammogás.
Csavargatom a rádiót,
jó híreket várok folyton,
de csak a szemete jön,
visszaköszönnek a dolgok,
a mindenség salakja visszaköszön.
Soha ennyi elégiát,
soha ennyi limlomot .
Mintha elfonnyadtak volna
mind a liliumok.
Mintha az Isten azt akarná,
gebedjünk meg világában!
Zümmögnek a számítógépek.
Ennyi senkit még sohasem láttam.
S a jövődő, az új hajtások?
Csak bele a szennybe, lányok, fiúk!
Repedezik a kő, az aszfalt,
hajrá, vár a végtelen sehova-út!
A káosz előnti a világot,
minden az idegbajt harsogja.
Megbolondulnak állatok, virágok,
az élet a Nagy Behemót foglya.

SZAUER ÁGOSTON

Festés

Derűs, nagy vászon kellene,
virágos rét, holland malom,
és híd mosolygó két szeme,
távolban lankás kék halom,

az égre pár halvány madár,
kevés fehér, kis füstszalag,
és élni benne, úgy, akár
egy messze eltűnő alak.

Kísérlet

Az árnyék halvány másolat.
A lélek tán ilyen.
Lapulva hátralép, tolat,
és csendben elpihen.

Testetlen lét ez, súlytalan,
hinné, csak így élél,
de lábánál egy pontja van,
tárgyával összeér.

LÁZÁR BENCE ANDRÁS

Apró

A fenyvesek mögött mérik az időt.
Ott állnak barázdált felkarral és merev nyakkal.
Minden csapás percére megy.
A fejsze feje emelkedik, aztán süllyed.
Reccsen a fényes gyanta.
Mint köldökzsinór a csipesz alatt.

A fenyvesek mögött mérik az időt.
Percére megy. Előttük a folyó.
A szák merülésében minden, ami élet.
A part csupán egy kimerevített vászon.
Festmény.

Ott laktunk mi is. Te meg én.
Aki én belőled. Vagy te belőlem.
Ott éltünk. Ettünk, ittunk, szeretkeztünk meg sírtunk is.

A fenyvesek mögött barázdált felkar és merev nyak.
Fejsze a levegőben. Köldökzsinór a csipesz alatt.
A szákban nyugtalan halak.

A parton apróért most öregek festenek.
Ott halunk meg mi is.

Korfa

Az elmagányosodott körutakon ilyenkor kevés a szép.
Elegáns égbolt, felhőszálak, haldokló napsütés.
Mint egy üres zsiger: hám, izom, kötőszövet.
De miről szólnak majd a repedt ajtógerincek?

Hogy itt nem történt semmi?
Hogy itt elegáns volt az égbolt,
karcúiak a felhőszálak és nyugodt a napsütés?
Szétvágod és még vérzik.
Mint egy üres zsiger: hám, izom, kötőszövet,
és kapillárisaiban a megalvadt vér.

Lassan esteledik. Minden erejével feldúsul
a tömeg a fényes villamoskocsikban.
Aztán saras talpak nehezednek a lépcsőházak
frissen mosott lépcsőire.
Világító ablakpárkányok és hangos nappalik.
Csend.

Itt elegáns az égbolt, karcúiak a felhőszálak
és haldoklik a napsütés. Mint egy üres zsiger.
Tegnap, ma és holnap ugyanez.
De miről szólnak majd a repedt ajtógerincek?

Az idősek zsigereiben pusztuló hám, izom, kötőszövet.
Aztán valahol majd metszés, csendes fájdalom,
dúsuló tömeg, világító ablakpárkányokban rendezetlen
beszéd. Saras és egyre mélyülő talpak a frissen mosott lépcsőhá-
zakban.

Az elmagányosodott körutakon ilyenkor kevés a szép.
Mint egy üres zsiger robajjal feltöltődő apró szívüregekkel.

Memento

hommage á Fernando Pessoa

Gyönyörű lányok sírnak. Baj van.
Vihar készül, szűkül, szűkül az avenida

da liberdade. Ott törik a nap a térbe,
de te nem érted miért nincsen már vége.

Gyönyörű lányok sírnak. Baj van.
Vihar készül, úszik, úszik az avenida

da liberdade. Ott törik a nap a térbe,
de te nem érted miért nincsen már készen.

Gyönyörű lányok sírnak. Baj van.
Részegektől hangos most az avenida

da liberdade. Ott állsz te is, nézed
és ahogy a városnak lakói a vízben.

Gyönyörű lányok sírnak. Baj van.
A fehér város nem beszél, csak hallgat.
Valami szétroppan egészen és lassan,
eltörik és szűkül. Összeszűkül az avenida

da liberdade.

De a gyönyörű lányok csak sírnak
és úszik és öklökben öklök és ujjakban ujjak
és állsz ott a zajban, a végtelen,
végtelen nagy haragban.

De lassan elmúlik
majd ez is, majd mind
én is, te is
szépen elfelejthetik.

Hisz lassan látod, ahogy ott van a vége.
Ahol majd a nap törik a térbe
és elfolyik minden,
minden
a Tejo keserű vizébe.

ORAVECZ PÉTER

Ébredés

kikászálódni a lustaság lövészárkaiból
átkúszni a tagadás szögessdrótjai alatt
túljutni logikus hazugságok aknamezején

megtorpanni a hideg homályban
egy túlélő árnyának odakiáltani
látja-e már amit látni illenek

aztán csak átérezni a másik döbbenetét
s a vaskori nyelv tölténytárait
egyszerre dobni el

Második félidő

Így igaz:
szinte minden hazugságunk
rácáfolt az igazságra.
A játékvezető kérelhetetlen,
elismerte a gólunkat,
szemet hunyt a les felett.

Túl jó csatáraink vannak.
A kiegyenlítés után már csak
hátvédjeinkben bízhatunk:
lesz-e bátorság a meccset
gólhátránnyal nyerni meg.

Tetőterasz

Bármit mondhatnék,
úgyis csak értelmes dolog
kerekedne ki belőle.

Erők szándéka, természete
minden rezdülésem,
s ha ezt kétségbe vonnám,
az az egység szükséges
tévedése volna.

Még szomorú sem vagyok,
pedig lassan vége a nyárnak.
A paradicsompalánták
egyre dúsabb fürtöket
hullatnak tenyerembe,
locsoláskor a bazsalikom
csokrai felsóhajtanak.

Szemmagasságban a királyi vár:
két emelődaru tartja az arabeszket.
Mindenütt épül valami,
maradék ürességünk
téglasoronként fogy el.

Végtelenül lassú ez a tánc.
A meleg fröccs felszínén
elfogyó jégkockák kocognak.

LUKÁCS FLÓRA

Képeslap helyett

Zhongshan parknál
egy Sanghaji hostel teraszán
nézek egy szőke göndör francia fiút,
olyan, mint a kis herceg.
Hol hagyta a rózsád?
Fém rózsá, acél rózsá, bomba rózsá,
elkapom a fejem.

Képeslapokat próbálok megírni,
nem jutnak eszembe szavak.
Túl sok körülöttem a nyelv,
egyiket se értenéd,
egyiket se beszélem.

Csak firkálgatok, rajzolgotok,
próbálok elmondani,
amit sehogy se lehet.
Egyre csak azt remélem,
átváltozok.
Ágyadban meztelen fiú
lennék, aki nyugodtan alszik
estétől reggelig,
akinek nincsenek vágások
mellkasán, hasán, lábai közt.

Néha haza kell mennem,
hogy lássalak,
aztán elindulni újra,
hazahordani neked
a világból egy életnek
az emlékeit, ami sose volt,
annak a lakásnak a tárgyait,
ami sose lesz a miénk.

Csak akkor nehéz,
ha néha rájövök,
hogy nem vagyok.

Punk Piéta

Egy fiú testét, a szerelme testét tartja,
 aki ölében hever széttárt karokkal,
 oldaláról csíkban csorog le a vér,
 feje hátra bukva,
 ágyékkötője kioldódik és földre hull
 meztelessé válik,
 a lovak meztelességével mutatja magát.
 Körülöttük már gyertyák égnek.

Egy öltönyös férfi tartja,
 lapockái alatt egyik karja,
 másik kezével combját fogja át.
 Kikezdzhetetlen a kép,
 nem mozdítható.
 Nincs eleje,
 vége sincs.
 Nem kezdődött el
 és vége sem lett.
 Nincs történet csak összetartozás.

Egyetlen seb az arca.
 Egy vörös köntösben ül
 kilencvenkét évesen
 kifestve, kezében egy kötet
 a test helyett.

Fém

Szerelmem szerelme keze kezem után matatott.
 Köztük csak szex volt,
 közöttünk csak az lehetett volna.
 Szilánkos átszakított üvegablak
 az egész, amit egyszer nekik adott
 tisztánlátáshoz az úristen.
 Részeg testükkel szakították át.

Vagy ezernyi partra sodort kagyló
 egy ember felhasított talpai alatt.
 Fekete tükör, amiben se ők nem látszottak,
 se én.
 Csak az eső volt közös egy temetőben.
 Csak a tagadás maradt.

NÉMETH GÁBOR DÁVID

Folt

Megálltam az ablak előtt, olyan közel,
hogy az orrom hozzáért az üveghez,
és lehelni kezdtem.
A titok nem a technikában volt,
hanem a ráfordított időben.
Akkor válik fontossá, ha túlvagyok rajta.
Először csak egy halvány folt
jelent meg az üveglapon,
de aztán nőni és erősödni kezdett,
elhomályosította, majd végleg eltakarta az ablakot.
Ha elég sokáig csináltam, a folt levált róla,
és világméretűvé nőtt.

Szomszédos

Valamelyik szomszédos országból jött,
nem ismertem fel a nyelvet,
tippelni pedig nem mertem,
arra gondoltam, halálosan megsértődne,
ha nem találom el.

Lelógott a lábujja a papucsról,
mintha mindenképpen érezni akarná
a földet. Volt egy szupermenes pólója,
tudtam, hogy az a kedvence,
de ő azt mondta, azt csak pizsamának hozta.
Olyan volt, mintha mást jelentene
a szupermen az akcentusa miatt.
Jó volt nem teljesen megérteni egymást.

Fest

Használt ecsettel és vízzel
képeket festettem a falra,
bármít rajzolhattam,
hiszen pár másodperc múlva
megszáradt és nyomtalanul eltűnt.
Ilyenkor újra neki lehetett esni a falnak
az újabb ötletekkel.
Persze gyorsnak kellett lennem,
hogy kész legyen az egész,
mielőtt az első vonalak eltűnnének.
Mert nem tudom nem tudni, amit tudok.
Úgy gondoltam, hogy ha elég sokat festek,
akkor egyszer az egyik kép nem fog eltűnni,
ott marad majd, mintha igazi festékkal festettem volna.

Csak hang

A neten találtam rá egy jótékonyági oldalon,
olyanokat kerestek, akik a kórházban felolvashának,
és én jelentkeztem, mert elég nekem a hangom,
önmegtartóztatásnak hazudom a frusztrációt.

A pohár alján zacc és cukor maradt,
mintha jóslásra kínálná fel magát, összegyűlik,
aztán formává válik ez a negatív hordalék.

Megláttam a nővért, aki eligazít, ki akartam dobni a poharat,
furcsa volt, hogy a szemetesben nem volt semmi,
az automata melletti kukák sosem üresek,
de mellém lépett, egy finom mozdulattal megfogta a kezem,
azt mondta, a hármasszoba lesz az enyém,
és hogy látja, hosszú kávét ittam, de ha úgy látom majd,
hogy kezdenek fáradni, akkor nyugodtan hagyjam abba
ott, ahol tartok.

RÉKAI ANETT

75

Aznap, amikor megszülettem, meghalt egy kanadai zeneszerző. Harry Somersnek hívták. Talán ezért nem érdekelt soha különösebben a zene – mire megszülettem, egy kis darabja elveszett.

Ez egyébként pont hatezeröttszáz napja történt, és ez a mai hatezeröttszázadik nap épp szentestére esik. Ez talán jelent valamit rám nézve.

És ha jól számolom, csak hetvennégy nap van ezek között, amit valamilyen módon, de megosztottam veled. De ha nagyon akarod, beleszámolhatod azokat a dühtől csöpögő üzeneteket, és a rövid szóváltást Isten küszöbén, és akkor megvan az hetvenöt is. Az éjszakákra már nem emlékszem.

Megtippelhetnénk, kinek mekkora dehidratációt okozott a rájuk következő hetvenöt nap, de akármennyire is igyekeznénk magasra tenni a lécet, úgyis felülmúlnám minden elképzelésünket.

Ez kínai

A versek mellett kétujjni lehetőség,
 lemásolom a szemközi büfé írásjegyeit,
 aztán leírom még azt, amit tudok
 (milyen szép, hogy a pihenés, az egy fa meg egy ember,
 és hogy a fényest a nap és a hold együttese jelenti,
 meg még melléírom a nőt, és a gyereket,
 az összesen annyi, hogy jó.
 A japánok ugyanezen írásjegyek felhasználásával
 fogalmazták meg, mi a szeretet).
 A pincér hozza a kávé, azt hiszi, fordítom,
 hogy szaporodik fogamban az idegen anyag,
 mint szívemben a halál, én meg arra gondolok,
 milyen jó lenne tudni kínaiul,
 másfélmilliárd embernek mondhatnám el,
 hogy

休明好

Kétnaposrendszer

Megbeszéltük, hogy majd a két ünnep között
 találkozunk. Épp telihold van, égi reflektor,
 az életünk színpadára irányítja a csillagok szemeit.
 Eszembe juttatja, hogy bizonyos mitológiák
 a napot a férfinak, a holdat a nőnek rendelik.
 Azt mondod, azért, mert a férfiak nappal gyakorolják
 a hatalmukat, a nők éjjel. Végül is akkor
 még nem voltak obszervatóriumok, hogy megállapítsák,
 a holdnak nincs saját fénye, csak a napét tükrözi vissza,
 Azon tűnődöm, hogy vannak-e olyan holdak, amiknek
 van fényük, vagy olyan naprendszerek, amikben
 két nap is van. Kétnaposrendszerek. Meg kéne kérdezni
 a csillagokat, ők biztosan jobban tudják, hogy igenis
 vannak ilyenek, idelent, a földön.

LEGÉNDY JÁCINT

Zacskónyi centtel

adventvers

egy zacskónyi eurocenttel érkezett a hóesésben és be akarta váltani mintha bankfiók előtt nem pedig taxinál ácsorogna ugyan a mérleg-tekintetű sofőr csak röhögve kérdezte mit csináljon irgalomból rolnizza át s gyökérre emlékeztető ujjai felrepültek hogy kiütsen az öregnek aki e zongorista apjával negyvenesként a légióban szolgált és pamacsahajú néger zendülőket egzecírozott halálra de mikor bekattant egy csecsemő gerincével a nadrágszíján bolyongta végig afrika útjait hogy nyugdíjba küldjék s manapság irgalomból a taxiállomáson döbbenjen rá személyi igazolványa csupán androgün fénymásolat ő pedig november közepén elmúlt hatvannyolc éves így vonattal ingyen és gondozó nélkül utazhat az árvult szenilis éjszakában

Varázsgombát rágtál

adriennvers

varázsgombát rágtál hogy
kicsónakázhass a múltat jö-
vővel összekapcsoló tudat-
folyamra s egészen istenig
sodródj a reggelek bölcses-
ségét négybilliárd éve gör-
gető hullámokon szinte fá-
radatlanul mielőtt az uni-
verzum legtávolabbi pontjai
zsinór két végeként vissza-
hurkolódnak szemgolyód fókuszterében s az immár ősr-
robbanásra emlékeztető csó-
vától megvilágosodva jósnők
óceánmorajszerű nyelvén kö-
zölnéd velem a felismerést
hogy nem egymásnak szü-
lettünk én pedig harmadna-
pon a konyhaasztalnál érzel-
mi túlfűtöttségemről beszélek

CSONTOS MÁRTA

Múzsák kertje

A múzsák kertjében régészkedem,
várom, hogy dalra fakadjon,
néhány kimozdult ősköviület.

A kiásott arcok muzeális értékét
nehéz meghatározni, itt a nemlét
szürrealista, álom-szagú örület.

Léda *kísért hófehéren*, Csinszka
tisza illatát beszívja a homály;
itt van Lesbia is, az eretnek, s a tündéri
Beatrice Dante oldalán – Anna
szőkeségét elnyomja Baudelaire
fekete Vénusza, Laura ajkán
fénylik a naplemente, s szemben
vele a meztelen angyal, Vastag
Margot tölti be a teret.
Balassi Annája már alig fér a képbe,
pedig jól látni, elmulasztott pillanatok
jeleit vési a rendellenességek térképére.

Charlotte arca árnyékába néz, s zuhan
Goethe verssorán a képzelet mélyébe,
de túl a repülési zónán már nem talál
helyet benne a csoda, nem látja, hogy
a hallgatás peremén ott libben az
éjszaka sugara, s benne marad Csokonai
Lillájának hajnalba zárt illat-fonata.

Egy egész udvartartásnak húz talpalávalót
a szorongás keringője, de jelet adni csak
Veronica tud Eminescunak – fél, hogy neve
szétfolyik a megszürcült lapon, fél, hogy a
Hold udvara magába zárja, s a fogyó
távolságban már nem lesz több alkalom.

Ilona *holdvilág mosolya* is ott lebeg
a valóság negatívján, s próbálja csendes
rajongással Kosztolányihoz támasztani
az eget. Itt senki nem tud egyedül lenni,
mindenki mások fényébe vetkezik a
sorfalat álló hóhér kerubok között.
Dylan Thomas meglátja cellatársát,
Macnamarát, s a lakatlan ágyon, a csendes

ragyogásba beleolvad a vérfertőzés,
az isteni érintés és a gyűlölet.

Saját hallgatásuk bölcsőjében ringanak
a műzsák, nincs feloldozás, csak toronyba
zárt büntudat, hiteles látszat, puszta önámítás.
A kertben pedig ott magasodik az arcok
temploma a megmozdult ürességben,
s bent az oltár mögött ágyról ágyra
terfti egy láthatatlan kéz a párna alól
kiásott, közszemlére bocsátott kincseket.

HALMOSI SÁNDOR

Lao-ce szenvedélye

Tudod jól. Messze vagy,
s ettől még elviselhetlenebb a közelséged.
Tudnod kell tudnunk egymásról,
hosszú lépésekben,
hosszú hallgatások között.
Csak egyszer, csak egy délutánig lennél még,
csak egy órára, egy napra a büszke menyasszonyom,
ki megtalálta társát, engem.
Ez nem szerelmes vers.
Nevemen szólítasz, hosszasan sorolod bűneimet,
a sok mulasztást, és megtisztulsz.
Kimondod végre, hogy vagy, aki vagy.
Isten, az én asszonyom.

Sokat dolgozunk abban az órában,
azon a hétköznapi napon.
Alig vagyunk együtt.
Erős kézzel küldelek el dolgozdra,
s ha visszajössz, úgy döntesz le lábamról, mint kislányom, ha meg-
lát, és nevetve felém rohan.
Talán fel is ismerlek,
és emlékszem mindenre, amit nem mondtál el.
Ha akarod, leveszem rólad a rontást.
Ha szeretnéd, add fel mindig az utolsó édes kenetet.

A vers, mint a női frizura

Kicsit sötétebb, kicsit rövidebb, göndörebb,
de ugyanúgy omlik a vállra, mint tegnap,
ugyanúgy borítja be a testet,
emeli a lelket,
mégsem veszed észre.
De igaz, ami igaz,
néha egészen más színben tünteti fel
a gazda a testet,
és néha rácsodálkozol,
megáll benned az ütő,
csak kapkodod a levegőt,
meg szeretnéd érinteni,
simogatni,
hozzábújni,
belebújni,
egészen magadévá tenni.

Aztán bezsírozódik,
aztán lenöved,
rongyosra olvasod,
beletöröd a kezed,
testközelből kezded érezni.

Emlékek fűződnek már hozzá,
illatok társulnak,
automatizmusok kapcsolnak be,
és már látnod sem kell,
hogyan becsukott szemmel is
a tiéd legyen.
Akárhány vágás,
akárhány húzás,
szerelemes lesz valamibe,
ami csak érzés, fogalom, emlék,
a sors furcsa fíntora,
szövegtest,
amit mégis meg kell mutatni a világnak,
aki most te vagy,
szerelmes lesz végleg
és jóvátehetetlenül,
pedig csak pavlovi reflex az egész,
lélekiparfüm.
A síron túl is.
Nő.

ÁDÁM TAMÁS

Szappanhab

Gerenda hajlik, éjszakába mártott
villanypóznák üszkösödnek, feketébe
öltöztet a sötét, legalább lesz rajtam
valami. Félrevert harangvirágok hozzák
felém a kétségbeesést. Jobb híján
kitapogatom tested helyét a matrac
mélyedésein. Hamarosan süketté
egyszerűsödünk.

Szappanhabos billentyűket ütsz,
zongorád lábán nehézkesen indul
meg az eltört túsarok. Leltárba
vesszük sérüléseinket. Szelektív
az emlékezet.

Utoljára lebontod kedvenc évszakunkat,
az akácméz betonná
keményedik mellemen. Sanzonok
adnak keretet a búcsúnak.

FELLINGER KÁROLY

Vegetálás

Krausz Tivadarnak

Az örök élet vízében felvágom az ereimet,
sziklát kötnek a nyakamba és belevetném
magamat az életveszélyes hullámok közé,
nyakláncomról a keresztre feszített Jézus
a nevemen szólítana, tervbe vennék ezt, azt,
vagyis elengednék egymást.
Az örök élet vízébe belevizelnék, ha már
az egyszer tisztáznám a dolgokat, a
túlvilág meghódítását illetően,
aztán álmomban a holtak hátat fordítanának,
magyarán szólva, láthatatlanul átlátszó
lennék a számukra.

Lélegzet

Koromsötét volt az éjjel,
apámon számon kértem
az elemes lámpát,
világosan emlékszem,
összevissza ütöttem apámat a
két kezemmel,
felébredve töredelmesen
be akartam vallani
az anyámnak mindent,
de ő megelőzött,
azt mondta, ma van fél éve
annak, hogy hajnalban
meghalt az apád,
olyan, mintha csak ma történt volna,
rendelhetnél nyolc szál
fehér szegfűt,
meg olyan mécesest,
amiben cserélhető a gyertya.

Gomb

Kisgyerekként csak magyarul beszéltem környezetemben mindenkivel, ez volt számomra a legtermészetesebb dolog, aztán mivel az év végén születtem, nem vettek fel a magyar tannyelvű alapiskolába, mert szinte mindenki oda járt a faluból, nem volt hely, ahogy hallottam, így is két negyven férőhelyes osztályt nyitottak. Mit ad ég, unokatestvéremet az édesanyja szlovák tannyelvű alapiskolába íratta, megemlítve engem, aki hoppon maradtam, s a szlovák igazgatónőnek támadt egy megváltó ötlete, felíratott a jövődő elsősök névsorába. Én nem tudtam belenyugodni ebbe, nem mentem természetesen iskolába, s amikor másnap jött értem a tanító, kiugrottam az ablakon, bele a nagyvilágba. A szüleim tudomásul véve a döntésemet, magyarázkodni voltak kénytelenek a helyi nemzeti bizottságon, de nem voltam annyira fontos, hogy megregulázzanak, olyan évvesztes, eszelős legénykének könyveltek el.

Áldozásra

Magyar iskolába apai nagynéném vitt beírtni a fiával, s az egész úton arra oktatott, hogy az ég szerelmére, nehogy dicsértessék az Úr Jézust köszöntsek az igazgatónak, helyette mondjam azt, hogy csókolom. Mindent megígértem, odaérve mégis a dicsértessék hagyta el a számat, s amikor azt mondta az igazgató, rajzold le, Karcoska az édesapádat, úgy, ahogy kinéz, én lerajzoltam a kukijával együtt. Ezen meg nagyon elszégyellte magát az igazgató, lesütött szemmel méregetve apám hímvestzőjét, pedig még nem is sejtette, hogy negyedikesként, amikor arra tanítanak, hogy az ember a majomtól származik, tiltakozásul elhagyom a tantermet.

BALÁZS F. ATTILA
egy jó nap

ha írok
megindulnak a nedvek
a fákbán
levelekben

vöröslő lávanyelvét
a tengerbe dugja
a sziget tűzhányója

baráti üzenetek érkeznek
a mindenkori vitapartnerektől

nem politizálok
a haverokkal
a kocsmaasztal mellett

pontosan kel
és nyugszik a nap

mintha
botkormányon nyugtatnám kezem
pedig csak épp jó napom van

befejezetlen vers

milliméterekkel megváltoztak a földrajzi kiterjedések
percről percre más sminket ölt a világ az isten meg-
unta trónját elkeveredett a tömegben és hajléktalanok
lábfejét csókolgatja a feltörő láva emberi vér forróságát
teríti szét a barátságtalan földrészekben a harmadik év-
ezred pompeji polgárai majdani múzeumok kiállításait
tervezi az isten trónján démonok kártyáznak krisztus
köntösén és Buda papucsán osztozva a tömegek a tévé
előtt várják a vezetők döntéseit idegen anyagokat sejt-
tek sejtjeimben de már csak arra marad erőm hogy azt
mondjam valami nincsen rendben nem tudom
merre sodorja a gályát a megvadult víz ezt a verset sem
fejezem be mert
folyton változik a világ arca

BÍRÓ JÓZSEF

Partout

Cherchez la femme

... simult - e ... tenyeredbe ... :
 perzsa ... nigeri ... karibi - félvér
 ... japán ... (netalán) ... koreai nők ...
 zöld - mangó - kemény? - ... - melle ?

... s ... h a ... n e m ... :
 nos - hát ... ében - hajú palesztin nő
 ... dinnye - illatú tomporát ... csókoltad - e már ? ...
 nyúltál - e ... lappföldi nő szoknyája alá ?

... a v a g y ... :
 do - rom - bol - tat - tad - e
 ... selymes - (óarany) - bőrtű indiai nők ...
 mézízú - (harmatos) - combja - közét ?

... m e r t h o g y ... e n n y i ...
 : ennyi ... : ... - mindez ... : maga a ... - :

... - ... több ? / ... kevesebb ? - ...
 : oldás ... - ... és ... - ... - ... oldás

Zátony nővel

most

...

nem

...

pedig

...

csak

...

így

...

aztán

...

mégis

...

mert

...

úgy

...

már

...

felettébb

Költészeti folyóirat
Első szám: 1995. október 10.
Megjelenik negyedévente

Alapító, főszerkesztő: Turczy István

Szerkesztik:
Turczy István (vers, tanulmány)
Szöllösi Mátyás (olvasószerkesztő)
Király Farkas (on-line)
Vass Tibor (képzőművészet)

Szerkesztőségi titkár: Pálos Anna
Lapterv: Takács József
Logo: Urbán Tibor
Tördelés: DT Pro Bt.

Szerkesztőség:
1147 Budapest, Gyarmat u. 106.
Tel./fax: 25-181-63
E-mail: tippcult@t-online.hu
Honlap: www.parnasszus.hu

Kiadja a TIPP-Cult Kft.
Felelős kiadó: Turczy István

Alapító mecénás: Ispánki László

ISSN 1219-3275

Lapunk megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap

Sokszorosítás: MIPRODUKT Kft.

Előfizethető a Kiadónál (1147 Budapest, Gyarmat u. 106.)
Megvásárolható webshopunkban: www.parnasszus.hu